תלמוד בבלי · מסכתות קטנות

אבות דרבי נתן נוסח ב

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אבות דרבי נתן נוסח ב

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אבות-דרבי-נתן-נוסח-ב/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה 202611200317-v39 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 7
פרק ג 8
פרק ד 10
פרק ה 11
פרק ו 12
פרק ז 12
פרק ח 14
פרק ט 16
פרק י 18
פרק יא 18
פרק יב 20
פרק יג 21
פרק יד 23
פרק טו 24
פרק טז 25
פרק יז 26
פרק יח 27
פרק יט 28
פרק כ 29
פרק כא 30
פרק כב 32
פרק כג 33
פרק כד 34
פרק כה 35
פרק כו 37
פרק כז 39
פרק כח 41
פרק כט 42
פרק ל 45
פרק לא 46
פרק לב 48
פרק לג 50
פרק לד 51
פרק לה 53
פרק לו 55
פרק לז 56
פרק לח 59
פרק לט 61
פרק מ 62
פרק מא 64
פרק מב 65
פרק מג 67
פרק מד 73
פרק מה 75
פרק מו 78
פרק מז 79
פרק מח 80
הוספה לנוסח א 82
הוספה ד 114

פרק א

כל העושה עצמו גדול אינו גדול אם אין אחר גדול ממנו מגדלו. מלך מלכי המלכים הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ז' ח') הא למדנו שממ"ה הקב"ה גדל את משה ומלך מלכי המלכים קדשו:

משה נתקדש בענן כל שבעה שנאמר ויעל משה אל ההר [ויכס הענן את ההר] וישכון כבוד ה' על הר סיני [וגו'] (שמות כ"ד ט"ז) (מנין) [מכאן] שחזר עליו (את) הכבוד כל שבעת הימים וקדשו כדברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר וישכון כבוד ה' על הר סיני בראש החדש ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) שביעי אחר דברות:

משה נתקדש (הענן) [בענן] כל שבעה וקדש את אהרן ואת בניו כל שבעה שנאמר ויקח משה משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח וגו' (ויקרא ח' ל') אלעזר שרף את הפרה והזה ממנה על כל ישראל כל שנה ושנה. אמר ר' יוסי היא הטהרה הנוהגת (בדורות) [לדורות]. מכאן אמרו זב ז' זבה ז' נדה ז' מצורע ז' טמא מת ז' אבל ז' משתה ז'. זב ז' מנין שנאמר וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים (שם ט"ו י"ג). זבה ז' מנין שנאמר ואם טהרה מזובה וספרה לה שבעת ימים (שם שם כ"ח). נדה ז' מנין שנאמר שבעת ימים תהיה בנדתה (שם שם י"ט). מצורע ז' מנין שנאמר וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים (שם י"ד ח'). טמא מת ז' מנין [שנאמר] וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת וגו' (במדבר י"ט ט"ז). אבל ז' מנין שנאמר ויעש לאביו אבל שבעת ימים (בראשית נ' י'). משתה ז' מנין שנאמר מלא שבוע זאת וגו' (שם כ"ט כ"ז):

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנסת הגדולה ואנשי כה"ג היו אומרים ג' דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה:

משה קבל תורה מסיני לא מפי מלאך ולא מפי שרף אלא מפי ממ"ה הקב"ה שנאמר אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ"ו מ"ו). ומנין שכתבם לו שנאמר ויכתבם על שני לוחות אבנים (דברים ד' י"ג). משה מסר ליהושע שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (שם ל"ד ט'). יהושע מסר לזקנים שנאמר ויעבדו העם את ה' [וגו'] (שופטים ב' ז') אשר האריכו ימים אבל לא שנים. זקנים מסרו לשופטים [שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים וגו' (שם י"ח). שופטים מסרו לעלי שנאמר ועלי

הכהן יושב על הכסא (שמואל א' א' ט'). ועלי מסר לשמואל שנאמר והנער שמואל הולך וגדל וגו' (שם ב' כ"ו). שמואל מסר לנביאים] שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו לעבדיו הנביאים (עמוס ג' ז'). נביאים מסרו לחגי ולזכריה ולמלאכי וחגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג והם היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדין וכו'. שכל מי שהוא מתון בדין הוא מישב את הדין ומוציאו על אפניו שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה י"א):

ד"א הוו מתונין בדין שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונין בדין (ומתישבין) [ומישבין] את הדין שנאמר גם אלה משלי שלמה (שם שם א') [מה ת"ל גם אלה] אלא שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין. אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (שם) למה נאמר אלא שאני אומר במשלות ושיר השירים וקהלת גנוזים היו עד שהן (ככתבן) [בכתובים] במשלות מה הוא אומר הומיה היא וסוררת (שם ז' י"א) בשה"ש מה הוא אומר צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכול הכופר דודי לי (בין שדי ילין) (א' י"ג). בקהלת מה הוא אומר שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'):

ד"א אשר העתיקו אין העתיקו אלא שפרשו שנאמר ויעתק משם ההרה (בראשית י"ב ח') אין צריך לומר המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ה'):

ד"א הוו מתונין בדין שלא יהא אדם קפדן ולא יהא נכנס לתוך דברי חבירו שכל מי שהוא קפדן סופו לשכח את דבריו שכן מצינו במשה אדון (אב) הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן וגו' (במדבר ל"א כ"א) למשה צוה. אותי לא צוה. והרי דברים ק"ו ומה אם משה אב הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו ק"ו שאר בני אדם:

בן עזאי אומר אם עמדת על דבריך בטלתם:

ועשו סייג לתורה לא דומה כרם שהוא מוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר שלא יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר ויקצץ את הנטיעות שכך מצינו שעשה אדם הראשון גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצץ את הנטיעות:

הקדוש ברוך הוא עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריהם:

ומנין שעשה הקב"ה סייג לדבריו שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' וגו' (דברים כ"ט כ"ג) התחילו עכשיו כל באי עולם (או') [לומר] למשה בשביל שהוא [שליט] בעולמו הורג [מי] שהוא רוצה ומניח מי שהוא רוצה אנשי מי המבול מה עשו לו שהציף אותם כנאדות במים אנשי דור הפלגה מה עשו לו שפיזרן בכל העולם כולו אנשי סדום מה

עשו לו (שמעטן) [שהמיתן] באש ובמלח ועמו מה עשו לו שהגלם מארצו [לכך נאמר למשה כתוב אחריו על אשר עזבו [וגו'] וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה וקצף גדול] (דברים כ"ט כ"ג וכ"ז). באף זה החרב שנאמר וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (שמות כ"ב כ"ג) ובחמה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות [וגו'] (יחזקאל ו' י"ב) ובקצף זה הדבר שנאמר יצא הקצף מלפני ה' (במדבר י"ד י"א):

ומנין שעשה אדה"ר סייג לדבריו שאמר לו [הקב"ה] מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת [וגו'] לא תאכל (בראשית ב' י"ז) הא מתוך דבריה של חוה אנו (לומדים) [למדין] שסייג עליה אדה"ר. היה הנחש נושא ונותן בינו לבין עצמו [ואמר אם אלך אצל אדם ואומר לו יודע אני שאינו שומע לי אלא אלך אצל חוה] שאני יודע שהנשים שומעות לכל אדם. הלך ואמר לה אף כי אמר אלהים [לא תאכלו מכל עץ הגן] (שם ג' א') אמרה לו הן [מפרי עץ הגן נאכל] ומפרי העץ אשר בתוך הגן [אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתון וגו' (שם ג' ג')]. כיון ששמע הנחש את דבריה של חוה מצא פתח ליכנס בו:

רבי אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה בו לעולם שהיה אדם מכניסו תחת הסוס תחת הפרד תחת החמור ומוציא בו (אבנים) [זבלים] לגנים ולפרדסאות. ר' שמעון בן אלעזר אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה לו לעולם שהיה אדם קונה לו ב' נחשים (ודורך) [ומדריכן] אחד לצפון ואחד לדרום עד ל' יום היו מביאין לו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות:

הלך ונטל מפירותיו ואכל ויש אומרים כיון שראה האילן את הנחש בא כנגדו אמר לו רשע אל תיגע בי אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנידני (תהלים ל"ו י"ב) וכן הוא אומר שם נפלו פועלי און (שם י"ג). הלך ואמר לה הרי נגעתי בו ולא מתי אף אם את נוגעת בו אינך מתה [דחפה ונגעה בו ולא מתה אמר לה] תדעי לך שאין זה אלא רוע עין (מה הוא אם) יכול לבראות עולם אף אתם יכולים [לבראות עולם מה הוא יכול להמית ולהחיות אף אתם יכולים] להמית ולהחיות שנאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו (שם ג' ה'). ויש אומרים כיון שאכלה חוה מפירותיו של אילן ראת עצמה כאילו לא ניזוקה ואמרה כל אותן הדברים שצוה אותי רבי אדם שקר הם. מלמד שהיתה חוה קוראה לאדם רבי. וי"א [כיון] שאכלה חוה מפירותיו של אילן ראתה מלאך המות שבא כנגדה אמרה דומה אני כאילו שאני מסתלקת מן העולם וסוף לבראות אחרת לאדם הראשון תחתי מה אני עושה גורמת אני לו שיאכל עמי שנאמר ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם ג' ו'). וי"א כיון שאכל אדה"ר מפירותיו של אילן התחילו עיניו מתפקחות

עליו ושיניו קהות בתוך פיו אמר לה לחוה [חוה] מה הוא זה שהאכלתני (היא מן) [המן] העץ אשר צויתיך לבלתי אכול ממנו אכלת והאכלתני שהרי עיני מתפקחות עלי ושיני קהות בתוך פי. אמר לה כשם שקהו שיני כן יקהו שיני כל הבריות:

(ר' ישמעאל) [ר' שמעון] בן אלעזר אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה לאחד שנשא אשה גיורת ואמר לה אל תאכלי מן הפת עד שתטילי את ידך ולא מן הפירות עד שתעשרי [אותם] הלכה ואכלה מן הפת ולא נטלה את ידיה ומן הפירות ולא עשרה ומצא הפתח ליכנס בו:

רבי אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה למלך שנשא אשה והשליטה על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו ואמר הרי כל שלי בידך חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים נכנסה אצלה זקנה אחת כגון אלו ששואלות חומץ. אמרה לה מה המלך נוהג עמך. אמרה לה יפה המלך נוהג עמי שהשליטני על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי הרי כל שלי נתון לך חוץ מן החבית הזו שהיא מלאה עקרבים. אמרה לה הלא כל תכשיטין שלו נתון בתוכה אלא שהוא מבקש לישא אחרת ונותן אותם לה. שלחה ידה ופתחה החבית ונשכוה העקרבים ומתה. המלך זה אדה"ר. האשה [זו] חוה. שואל חומץ זה הנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה (שם ג' א'). וכל כך למה שלא היה אדם יכול לעמוד במצוה קלה שפקדו המקום:

[אמרו חכמים בו ביום נברא אדם בו ביום ציוהו בו ביום אכל בו ביום נגרש] בשעה הראשונה כינס את עפרו. בשנייה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גיבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששי העמידו על רגליו. בשביעי הכניסו לגן עדן. בשמיני נתפקד. בתשיעי חטא. בעשירי עבר על ציוויו. בי"א נידון. בי"ב (נדדו) [טרדו] שנאמר ויגרש את האדם (שם כ"ד):

פרק ב

מנין שעשה איוב סייג לדבריו שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א' א') וכן היה איוב אומר הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. וכן הוא אומר ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (שם ל"א א') ומה אם בתולה (שהיא מותרת) [שאדם מותר] להשיאה לו ולבנו ולבן בנו ולבן אחותו והיא מותרת להנשא לכל אדם שתחפוץ לא הייתי מסתכל בה ק"ו על אשת איש. ר' יהודה בן בתירא אומר דורש היה איוב בינו ובין עצמו ומה חלק אלוה ממעל [ונחלת שדי ממרומים] אילו היה ראוי לאדה"ר להנתן לו עשרה נשים היה נותנו לו ולא היה ראוי להנתן לו אלא אשה אחת בלבד אף אני די אשתי די חלקי:

ד"א ברית כרתי לעיני מה אם בתולה שהיא מותרת להנשא לכל מי שתרצה אילו נמצאתי מסתכל בה כאילו נמצאתי מסתכל באשת איש:

ומנין שעשה משה סייג לדבריו (שעשה) שאמר לו המקום לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט י') הרי ב' ימים היה משה רבינו נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר שמא תלך אשה ותפלוט ש"ז ותבא ותעמד לפני הר סיני ונמצאו (עם) ישראל מקבלין את התורה בטומאה מה עשה הוסיף יום אחד שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שם ט"ו). ומנין שהודה לו המקום שנאמר והיו נכונים ליום השלישי (שם י"א):

(דן דין) [דין דן] משה ופרש מן האשה אמר מה אם ישראל שאינן כלי מיוחד ואינו מדבר עמהם אלא לשעה אמר הקב"ה להפרישן מן האשה אני שאני כלי מיוחד ומדבר עמי בכל עת ואיני יודע אימתי הוא מדבר עמי אינו דין שאפרוש מן האשה. מנין שהודה לו המקום שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) אף משה היה עמהם בהיתר ת"ל ואתה פה עמוד עמדי (שם כ"ח) אמור מעתה ישראל חזרו להן בהיתירן ומשה עמד באיסורו:

דין דן משה ושבר את הלוחות אמר לא נתנו הלוחות לישראל אלא לעשות את התורה ועכשיו דין הוא שאשברם. (משלי מלה"ד) [משלו למה"ד] למלך שאמר לשלוחו לך וקדש לי אשה פלונית הלך ומצאה עם אחד. והיה אותו השליח פקח אמר אם אני נותן לה השטר נמצאתי מחייבה מיתה מה עשה אחז בשטרו וקרעו. כך אמר משה (לישראל) אם אני נותן את הלוחות לישראל נמצאתי מחייבם כלייה שנאמר זובח לאלהים יחרם (שמות כ"ב י"ט) מה עשה תפש בשני הלוחות ושברן [שנאמר ואתפוש בשני הלוחות וגו' (דברים ט' י"ז) ומנין שהודה לו המקום] שנאמר בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך [וגו'] (שם י' א') הוא שהודה לו על שבורן:

(הקב"ה דן דין) [דין דן] משח ופרש מאהל מועד אמר מה אם הר סיני שלא היתה קדושתו אלא קדושת שעה לא הייתי עולה (לתוכו) עד שאקרא אהל מועד שקדושתו קדושת עולם אינו דין שלא אכנס [לתוכו] עד שאקרא מנין שהודה לו המקום שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א' א'):

פרק ג

מנין (שעשה) [שעשתה] התורה סייג לדבריה שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא י"ח ו') [מה ת"ל לא תקרבו] אלא שלא יתיחד אדם לא עם חמותו ולא עם כלתו אבל מתיחד עמהם לשעה ואין בכם כלום. וכה"א ואל אשה בנדת טומאתה [לא

תקרב] (שם יט) כיצד הוא מזהיר ע"י עצמו ת"ל לא תקרב. יכול שישחק עמה והיא נדה ת"ל לא תקרב לגלות ערותה (שם). כיצד היא מזהרת על ידי עצמה ת"ל לא תקרב. יכול שתקשיט מעילה ותישן אצלו והיא נדה ת"ל לא תקרב. מנין שהיא מבשלת ומשמשתו ת"ל לא תקרב [לגלות ערותה]. מכאן אמרו חכמים כל אשה שהיא מקשטת עצמה והיא נדה אין רוח חכמים נוחה הימנה שנאמר בטנך ערמת חטים וגו' (שה"ש ז' ג'). בטנך ערמת חטים אלו ישראל. סוגה בשושנים אלו הצדיקים:

ד"א בטנך ערמת חטים אלו ישראל. סוגה [בשושנים] אלו חכמים ותלמידי' [שהם] סוגים את ישראל בתפלתם (מן) [מפני] הפורענות. אם כן למה נאמר סוגה בשושנים אלא אשתו נדה בבית עמו שמא ילך לו עליה מי ממחה בידיו (כבית שמאי). אלא פירותיו שאינן מעושרות עמו בבית שמא יאכל מהם מי ממחה בידיו. אלא מצות שישראל עושים [בסתר] שהן (רבות) [רכות] כשושנים לכך נאמר סוגה בשושנים:

מנין שעשו נביאים סייג לדבריהם שנאמר אריה שאג מי לא ייירא (עמוס ג' ח') יכול שלא יהא קולו אלא [כקול] הארי בלבד אמרת מי נתן קול בארי הלא הוא כל כך (מכניסין) [מכנין] אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע. וכה"א והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים (יחזקאל מ"ג ב') אמרת מי נתן קול במים הלא הוא וכל כך (מכניסין) [מכנין] אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע. וכה"א וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד' י"א):

מנין שעשו כתובים סייג לדבריהם שנאמר הרחק מעליה דרכך (משלי ה' ח') (אל תחמוד יפיה בלבבך):

אומרים לו לאדם שלא תלך בשוק הזה ולא תכנס במכר הזה שהאשה זונה בתוכו ואשה נאה היא והיא משטה את כל הבריות אחריה ביפיה. אמר להם בטוח אני לפי שאני הולך איני מסתכל בה ולא (מתחמד) [אחמוד] ביפיה. א"ל אעפ"י שאתה בטוח אל תלך:

ד"א הרחק [וגו'] (אל תחמוד) ר' יהושע בן קרחה אומר אין זו אלא דרך (המצות) [המינות] אומרים לאדם שלא תלך אצל המינים ולא תאזין את דבריהם שלא תכשל במעשיהם. אמר להם בטוח אני לפי שאני הולך איני מאזין את דבריהם ולא אכשל במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) [א"ל] אעפ"י שאת בטוח אל תלך [לכך נאמר הרחק מעליה דרכך ואומר כי רבים חללים הפילה]:

מנין שעשו חכמים סייג לדבריהם שאמרו חכמים לקרות ק"ש עד חצות רבן גמליאל אומר עד קריאת הגבר. אלא שלא יאמר אדם הואיל ואני מותר לקרות ק"ש כל הלילה אלך ואישן לי אימתי שארצה אני קורא ק"ש חטפתו שינה ולא קרא (כדי) [הרי] זה

מתחייב בנפשו. מכאן אמרו חכמים עלה אדם למטה יקרא אם היה ת"ח יקרא את שמע בתחלה ואם רצה לשנות ישנה (כל) [וכל] העובר על דברי חכמים הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר חופר גומץ בו יפול [ופורץ גדר ישכנו נחש] (קהלת י' ח'):

ד"א חופר גומץ בו יפול וגו' זו דינה בת לאה (שהיא) [שהיו] אחיה ובית אביה יושבים ושונים (בית) [בבית] המדרש ויצאה לראות בבנות הארץ שנאמר ותצא דינה בת לאה (בראשית ל"ד א') מי הוא נחש שנשכה זה שכם בן חמור:

ד"א חופר גומץ בו יפול וגו' זה המקלל שנאמר ויקב בן האשה הישראלית את השם וגו' (ויקרא כ"ד י"א) מי הוא הנחש שנשכו זה משה שנאמר וידבר משה אל בני ישראל וגו' (שם שם כ"ג) לסקילה ולדחיפה:

פרק ד

והעמידו תלמידים הרבה. בש"א אין שונין אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות בה"א לכל אדם. משלו (מלה"ד) [למה"ד] לאשה שהיא מושבת תרנגולת על הביצים מתוך הרבה היא (מוציא) [מוציאה] מעט ומתוך מעט אינה מוציאה כלום. רבי אליעזר אומר בבקר זרע את זרעך וגו' (קהלת י"א ו') (כשמועו) [כמשמעו] שאם (ביבמת) [בכרת] וזרעת שלא תשב ותאמר דיי אלא זרע באחרונה שמא לא ירדו גשמים ויאבדו הראשונים או שמא יבא השדפון ויאבדו האחרונים או שמא אלו ואלו יוכשרו אינך יודע איזה יכשר הזה או זה. רבי עקיבא אומר אם העמדת תלמידים הרבה בנערותך שלא תשב לך ותאמר דיי אלא העמד בזקנותך והרבה תלמוד תורה כי אינך יודע. הוא היה אומר אם בא עני אצלך בשחרית ונתת לו איסר והלך לו ובא אחר במנחה אל תאמר כבר נתתי לראשון (לא) [אלא] מוטב תתן לאחרון כי אינך יודע. רבי יהושע בן קרחה אומר אם נשאת אשה בנערותך והולידה לך ומתה שלא תשב לך ותאמר דיי אלא בזקנותך הרבה פריה ורביה כי אינך יודע:

הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שמא תמות ויירשנה או שמא תמות ויקח לו אשה אחרת סופה לקברו. וכן הנותנת עיניה בבעלה שמא ימות (ויירשנו) [ותירשנו] ותקח לה איש אחר סופו לקוברה. היה גמול חסד ואמת ואעשה כפועל שלא יהו אומר עני הוא וסופו ליצרך לבריות. [הזורק מעותיו והטורף פתו בחמתו סופו להצטרך לבריות]. המשבר את כליו והקורע את בגדיו כאילו עובד ע"ז שהיום אומר לו יצרו שבר את כליך וקרע כסותך ולמחר הוא אומר לו לך ועבוד ע"ז והוא שומע לו:

רבי יהודה אומר על ג' דברים העולם עומד על הקנאה ועל התאוה ועל הרחמים ועוד בג' דברים נברא העולם בקול ובנעימה ובמראה:

פרק ה

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים:

וכן את מוצא שלא גלו עשרת השבטים אלא בעון בטול תורה שנאמר לכן גלה עמי מבלי דעת וגו' לכן כאכול קש לשון אש וגו' (ישעי' ה' י"ג וכ"ד). וכן את מוצא שלא (גלה) [גלו] שבט יהודה ובנימין אלא בעון בטול תורה שנאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי (ישראל) [יהודה] ועל ארבעה לא אשיבנו (עמוס ב' ד') מפני מה על מאסם [את תורת ה'] (שם) וכן [הוא אומר] ושלחתי אש ביהודה (שם ה'). וכן את מוצא שלא חרבה ירושלים אלא בעון בטול תורה שנאמר מי נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מ"ב כ"ד) [ומפני מה] ולא (אבוא) [אבו] בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו (שם) [לפיכך] וישפוך עליו חמה אפו (שם כ"ה).

וכן את מוצא שלא גלת הארץ אלא בעון בטול תורה [שנאמר לכן שמעו הגוים ודעי עדה את אשר בם הנה אנכי וגו' ותורתי וימאסו בה] (ירמי' ו' י"ח וי"ט). וכה"א מי האיש החכם ויבן זאת (שם ט' י"א) [וכתיב בתריה] ויאמר ה' על עזבם את תורתי (שם שם י"ב):

ועל העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת בית המקדש קיים היתה ברכה בעולם והזול מרובה והדגן מרובה והיין מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבהמה אוכלת ושובעת שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך (דברים י"א ט"ו) משחרב בית המקדש נסתלקה ברכה מן העולם שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם וגו' וחרה אף ה' בכם (שם י"א ט"ז וי"ז). וכה"א (ויקרא) [ואקרא] חורב על הארץ ועל ההרים (חגי א' י"א). וכה"א מהיותם בא אל ערמת חטים עשרים והיתה עשרה [וגו'] (שם ב' ט"ז) ואחד אינו אומר כן אלא והיתה עשרים:

מפני מה היין לוקה יותר מן הדגן מפני שהוא מין קללה ר' אומר לא משום כן אלא שדורכים אותו בטומאה. [וכה"א זרעתם הרבה והבא מעט (שם) משבטל העומר. אכל ואין לשבעה (שם) משבטל לחם הפנים. שתו ואין לשכרה (שם) משבטלו הנסכים. לבש ואין לחום לו (שם) משבטלו] בגדי כהונה. והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם) משבטלו שקלים. וכן הוא אומר כי תאנה לא תפרח (חבקוק ג' י"ז) משבטלו הבכורים. ואין יבול בגפנים (שם) משבטלו (נסיכים) [נסכים] נסכי יין. כחש מעשה זית (שם) משבטל שמן המאור ושמן המשחה. ושדמות לא עשה אכל (שם) משבטלו התנופות.

גזר ממכלה צאן (שם) משבטלו התמידים והמוספים. ואין בקר ברפתים (שם) משבטלו זבחי שלמים. למחר כשיבנה בית המקדש מהו אומר ונבנתה (העיר) [עיר] על תילה [וגו'] ויצא מהם תודה וקול משחקים (ירמי' ל' י"ח וי"ט). ואני בה' אעלוזה [וגו'] אלהים ה' חילי וגו' (חבקוק ג' י"ט):

פרק ו

וכשבא אספסיאנוס והקיף את ירושלים שרה כנגד חומת ירושלים (אמר) [אמר] לאנשי ירושלם שברו ממנו קשת אחת וחץ אחד ואלך מעליכם בשלום. אמר להם פעם ראשונה ופעם שנייה ולא קבלו. אמר להם ריב"ז גורמין אתם לעיר הזאת שתחרב ולבית הזה שישרף. אמרו לו כשם שיצאנו על השרים הראשונים והרגנום כך נצא על (אלו ונהרגם) [זה ונהרגנו כל דבר ודבר שהיה ריב"ז אומר להם] היו כותבים אותם בשטרים וקושרים אותן בחצים וזורקים אותם חוץ לחומה (ואמר) [ואומרים] ריב"ז אוהבו של מלך. כיון שראה ריב"ז שלא רצו לשמוע לו אמר לתלמידיו חברים עמדו והוציאוני מכאן. נתנו אותו בארון של עץ נטל ר' אליעזר בראשו ור' יהושע (ר' יהודה) ברגליו. היו משמשין והולכין עד שהגיעו לפתח של מדינה. כיון שהגיעו לפתח של מדינה אמרו להם עמדו ופתחו לנו כדי שנצא ונקברנו. אמרו [להם השוערים] לא נפתח עד שנדקרנו בחרב בתחלה. אמרו להם גורמים אתם שתוציאו שם רע למדינתכם למחר יהו אומר אף לרבן יוחנן דקרו. ובסוף עמדו ופתחו להם. כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך ושאל בשלומו של (מלך) אספסיאנוס כדרך (שואלין) [ששואלין] בשלומה של מלכות [א"ל אי רידומני אימפוטרין. א"ל את הוא בן זכאי א"ל הן]. א"ל הגיתני. א"ל אל תירא כתוב בידינו שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול (ישעי' י' ל"ד). מסרו לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו לו אגרות מרומי. א"ל מת (מרון רומי המלך) מלך [נירון] והמליכוך בני רומי. שלח וקרא לרבן יוחנן א"ל שאל לך שאלה. א"ל שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה:

פרק ז

וכשבא אספסיאנוס והקיף את ירושלים שרה כנגד מזרחה של ירושלים עמדו כל הסיקרין ושרפו כל האוצרות שהיו בירושלים. חשבו שלא להשאיר מחיה. והיו אנשי ירושלם שולקין תבן ושותין את מימיו ויוצאים ועושים מלחמה עמהם והורגים בהם. כיון

שראה אספסיאנוס צואתן של אנשי ירושלים שלא היה בהן מין דגן קרא לכל חיילותיו אמר להן בואו וראו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים ועושים מלחמה עמכם והורגים בכם אילו היו אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה. הביאו לו (נצרים) [נסרים] של עץ עשאן כמסובך וכמין קלעים עשאן שתי פגושות היו מזרקין בהן לחומה עד שנפרצה [עשה] קשת של זיר נתן בתוכה ראש חזיר היו מפקעין כמכליב ויורדים עד שעלה על (הביברים) [האיברים] שעל גבי המזבח וטמאתו. חרבו את כל ירושלים עד שהגיעו להיכל. כיון שהגיעו להיכל אמרו זה לזה מי יכנס להיכל תחלה. ושם היה אדם רשע טיטוס בן אשתו של אספסיאנוס (עז פנים) [העז פניו] ונכנס לקיים עליו העז איש רשע בפניו (משלי כ"א כ"ט) ולא עוד אלא שנטל את הסייף וגדר את הפרוכת לקיים עליו [מה] שנאמר ירוץ אליו בצואר בעבי גבי מגיניו (איוב ט"ו כ"ו) ולא עוד אלא שמשך את הזונה והכניסה לבית קדש הקדשים והתחיל מחרף ומגדף ומנאץ ומרקק כלפי מעלה ואומר זה הוא שאמרתם שהרג את סיסרא ואת סנחריב הרי אני בביתו וברשותו אם יש בו כח יצא ויעמוד כנגדי לקיים (עליו) [מה שנאמר ואמר] אי אלהימו צור חסיו בו אשר חלב זבחימו יאכלו (דברים ל"ב ל"ז). אבא חנן אומר ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה (תהלים פ"ט ט') חסין אתה שאתה שומע חירופו וגידופו וניאוצו של רשע הזה ושותק למחר כשתמלא הסאה שלו תביא עליו את הפורענות לקיים מה שנאמר במלאת ספקו יצר לו (איוב כ' כ"ב). עשה כמין גדנפא ופרק בה את המנורות ולקט את כלי בית המקדש ומלא ג' ספינות אנשים ונשים וטף לילך ולהשתבח במדינת הים שנאמר ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכון וגו' (קהלת ח' י') עלה לו לספינה עמד הנחשול [לטובעו] בים. עמד לו על גבי (הספינה) [הספינה] התחיל מגדף ומחרף ומנאץ ומרקק [כלפי מעלה] אמר כשהייתי בביתו וברשותו לא היה בו כח לבוא ולעמוד כנגדי ועכשיו כאן קדמני דומה שאין (כח) [כחו] של אלוה של יהודים אלא במים. דור המבול לא פרע מהן אלא במים כשם שעשה לפרעה כך הוא מבקש לעשות לי. רמז המקום לים ועמד מזעפו א"ל הקב"ה רשע ליחה סרוחה עפר רמה ותולעה וכי עמך אני עושה מלחמה והלא אין לי בכל הבריות אשר בראתי בעולמי שפל יותר מן היתוש הזה (ובא) [והוא] עושה עמך מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו התחילו מקלסין אותו ואומר' לו נקיטא בדור. וכשנכנס נכנס לבית המרחץ וכשיצא הושיטו לו דיפלי פיטורין וכשהוא שותה נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה אוכל בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו יתוש אחד כגוזל (בר יונה) [בן יומו] משקל תרין ליטרין:

אמר רבי אליעזר (כד) אנא הוינא ברומי (והמית) [וחמינא] תרתין ליטרא מן הכא ויתושא מן הכא ונתנו אותו בקערה כל מה דהוה שהה הוות נפשיה (ועדא) [זעירא] פרח יתושא פרחיה נפשיה לקיים עליו מה שנאמר תמותת רשע רעה (תהלים ל"ד כ"ב):

היה רבן יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי (ועלי) [והנה עלי] יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א' ד' י"ג). כיון שראה ריב"ז שחרב ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמד וקרע את בגדיו וחלץ את תפליו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. וי"א אף אברהם יצחק ויעקב היו עמהם שנאמר הילל בראש (זכרי' י"א ב') זה אברהם שקיים את המצות (מראשו) [בראש]. כי נפל ארז (שם) זה צדקיהו מלך יהודה. אשר אדירים שודדו (שם) אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן (שם) אלו חורי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר (שם) זה עם ירושלים:

דבר אחר הילל בראש זה אברהם שקיים את התורה מראש. כי נפל ארז זה כהן. אשר אדירים שודדו אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן אלו גדולי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר זו גלות ירושלים:

רבי חנניה סגן הכהנים אומר קודם למ' שנה עד שלא חרב בית המקדש ונשרף ההיכל היו אנשי ירושלים נועלין את הדלתות והיו משכימין (ומוציאי) [ומוצאין] אותן פתוחים שנאמר פתח לבנון דלתיך (זכרי' י"א א'). כיון שראו בני כהנים גדולים שחרב בית המקדש ונשרף ההיכל נטלו את המפתחות ועלו לראש ההיכל וזורקים כלפי מעלה ואומרים הא לך המפתחות שנתת לנו שלא [היינו] אפטרופין נאמנים לאכול מגנזיו של מלך והיו אוחזים זה בזה ונמשכין לתוך האור ונשרפים:

פרק ח

על גמילות חסדים מהו אומר כי חסד חפצתי ולא זבח [ודעת] אלהים מעולות (הושע ו' ו') הקיש הקל לקל והחמור לחמור ונמצאו לדברי תורה חמורים מעולות חמורות וגמילות חסדים שהיא קלה מזבחים קלים. וכן הוא אומר החפץ לה' בעולות וזבחים [וגו'] (שמואל א' ט"ו כ"ב). רבי שמעון אומר חביבים עלי דברי תורה יותר מעולות וזבחים:

ומנין שגמילות חסדים מלאה הארץ שנאמר חסד ה' מלאה הארץ (תהלים ל"ג ה') ומנין (שהוא) [שהיא] מן הארץ עד הרקיע שנאמר כי גדול (מעל) [עד] שמים חסדך (שם נ"ז י"א) מנין (שהוא) [שהיא] למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים חסדך (שם ק"ח ה') ומנין שמסוף העולם ועד סופו שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (שם ק"ג י"ז):

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחריו ר' יהושע (ואמר) [אמר] לו אוי לנו שאבד בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו. א"ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה. א"ל מה הוא. [א"ל] כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו'):

תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים ועבר המת לפניהם או הכלה אם יש עמהם כדי צרכם אל יפסיקו משנתם ואם לאו יפסיקו משנתם:

מעשה בתלמידיו של ר' יהודה (הנשיא) [בר אלעאי] שהיו יושבים ושונים ועברה [כלה] לפניהם. אמר להם ר' יהודה חבירינו עמדו והתעסקו עם הכלה שכן מצינו שנתעסק הקב"ה עם הכלה מראש שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב). [ר' שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר ויבן ה' אלהים את הצלע] (שם) מלמד שקלעה וקשטה [ונתנה לו]. ויש במקומות שקורין (לכלה) [לגדליתא] בנייתא:

וכן הוא אומר אחור וקדם צרתני [וגו'] (תהלים קל"ט ה') מלמד כשברא הקב"ה את אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר גלמי ראו עיניך (שם שם) יכול שלא ראיתם עד שתשימנו גולם שנאמר ועל ספרך כולם יכתבו (שם) איזה (ספר) [ספרך] זה ספרו [של] אדם הראשון שנאמר זה ספר תולדות אדם (בראשית ה' א'):

[דבר אחר אחור וקדם צרתני. מלמד כשברא המקום אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים (דברים ד' ל"ב) יכול קודם בריתו של עולם ת"ל מקצה השמים ועד קצה השמים (שם) אתה דורש מה למעלה ומה למטה ומה עתיד להיות]:

דבר אחר אחור וקדם צרתני [ותשת עלי כפך] מלמד כשברא הקב"ה את אדה"ר בקשו מלאכי השרת להבהבו ופרש המקום כפו עליו (ושמהו) [ושמרו] והטיל שלום ביניהם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'):

ד"א אחור וקדם צרתני זה אדם וחוה שנבראו כאחד ולמה לא נתנה לו מיד אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שאדה"ר עתיד לעשות לו במה של עץ להיות יושב ודן עליה והרי דברים ק"ו ומה אם דבר שנדבר בפיו עשאן תרעומות אילו (לא) נתנו לו מיד עאכ"וכ. העביר המקום לפניו סדר בהמה וחיה ועופות שנאמר וייצר ה' אלהים מן האדמה וכל חית השדה [ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו] (בראשית ב' י"ט) קרא לבהמה בהמה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. [קרא לחיה חיה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לעופות עופות וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא למלאכי השרת מעופפים וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד]. וי"א אף להקב"ה [קרא שם שנאמר] וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו

(שם ב' י"ט) [קרא שמו ה'] וכה"א ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג'). התחיל אדם הראשון מתרעם (בו) לפני הקב"ה ואומר לפניו רבונו של עולם לכל הבריות שבראת בעולמך בראתה זוג (זוג) ולי אין זוג שנאמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו (בראשית ב' כ'). כיון שראה אדה"ר את חוה אמר זאת זוגי שנאמר ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי (שם ב' כ"ג) [הפעם הזאת] נבראת אשה מאיש מכאן ואילך אדם נושא את בת חבירו ומצוה על פריה ורביה. הפעם הזה נעשה המקום שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו:

[שאלה] זו שאלה מטרונה אחת את ר' יהושע א"ל רבי והלא מתחלת בריאתו של עולם גניבה היתה וכי המלך גנב משלו אמר (להם) [לה] ח"ו לא גנב המקום כלום. אמר לה אמשול לך משל לה"ד למלך שבנה פלטרין גדולה (והקיפוה) [והקיפה] חומה של ברזל ופרס דיוטגמא ואמר כל מי שימצא גונב (הוא) [יהא] יודע שדינו דין. עמד המלך בלילה ושלף לבנה של טיט ונתן תחתיה של זהב ופרס דיוטגמא ואמר כל מי שימצא מנסר יהא יודע שדינו דין כך. כל מי שהוא רואה את הלבנה היה משבחה. כך כיון שראה את חוה אמר ויאמר האדם זאת הפעם (שם). ועוד אמשול לך מלה"ד לאחד שנטל ליטרא אחת של בשר מן הטבח והיה בה עצם ואמר לטבח הא לך עצם זה ותן לי בשר תחתיו וכי גנב זה כלום. אמרה לו לאו. אמר לה כן (עושה) [עשה] המקום עם אדם הראשון נטל ממנו עצם ונתן לו בשר תחתיו שנאמר ויקח אחת מצלעותיו (שם ב' כ"א). ולא עוד אלא כל זמן שאדם רואה תינוקת מלאה דם לא במהרה הוא נושא אותה (מלבו) [מפני] שלבו גס בה. ולא עוד אלא כל זמן שהאשה מתגדלת עם איש לא במהרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסתני אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה (לי) [לישאני] ונשא אשה אחרת כעורה ממני:

פרק ט

עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפייס והאיש נח להתפייס. אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נותנו בתוך המים אינו [נשרת] [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נותן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש:

מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הבשר הזה אם אין את נותן בו תבלין כל צרכו הוא מבאיש כך היא האשה אם אינה מתקשטת מבאשת והאדמה אינה מבאשת כך הוא האיש:

מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך משל (מלה"ד) [למה"ד] לקדירה שהיא מלאה בשר ואין בני אדם יודעים מה בתוכה. (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקולו) [קולו] הולך ובני אדם יודעים מה שבתוכה כך האשה קולה הולך:

מפני מה האיש נותן ביד אשה ואין האשה נותנת ביד איש. משלו מלה"ד למי שהיה בידו פקדון היה מבקש אדם ליתננו לו:

מפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש אלא האיש מבקש אבידתו ואין (האשה) [אבידתו] מבקשתו:

מפני מה האשה מסתכלת באיש והאיש מסתכל באדמה אלא שהאשה מסתכלת בברייתה והאיש מסתכל בברייתו:

מפני מה האשה מכסה את ראשה ואין האיש מכסה את ראשו. משלו מלה"ד לאשה שקלקלה מעשיה והיא מתביישת מן הבריות שקלקלה. כך קלקלה חוה וגרמה לבנותיה שיכסו את ראשיהן:

מפני מה הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה. מה הן אומרות אנו גרמנו לכל באי עולם (שבאו) [שיבאו] לכאן:

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בחלה ולא בהדלקת הנר:

מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו [לה] מצות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה:

מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש. אלא שהיה (הקב"ה) [אדה"ר] חלתו של הקב"ה טהורה וטמאתו לפיכך מסרו לה מצות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו:

מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש. אלא שהיה אדה"ר נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם וכיבתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה [בנר] כדי שיתכפר על הנר שכיבתה:

אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו (לישראל) לשפך לפיכך נתחייבה בנדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה [לו] שיטמא לפיכך נתחייבה בחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו שיכבה לפיכך נתחייבה בהדלקת הנר. מכאן אמרו חכמים על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה לא בחלה ולא בהדלקת הנר:

פרק י

אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם ואתם (מי שקבלתם עליכם) [תקבלו עליהם] שכר כאלו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא:

ב' תלמידים היו לו צדוק וביתוס וכיון ששמעו את הדבר הזה שנו לתלמידיהם. ותלמידיהן אמרו דבר מפי רבן ולא אמרו פירושו. אמרו להן אילו הייתם יודעים שתחיית המתים מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא היו אומרין כן. הלכו ופירשו להן ויצאו מהם שתי משפחות צדוקים וביתוסים [וצדוקים לשם צדוק ובייתוסים] לשם בייתוס:

אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס בדין הוא שאמרו מקצת שכר הצדיקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה שנאמר הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבוני (שיר השירים ו' ה') הם גרמו לי שיאמר מקצתן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא:

אלא הוו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס [ויהי מורא שמים עליכם] משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גס ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גס ברצון אביו לא דומה זה שהוא עושה מאהבה לזה שהוא עושה באימה ויראה זה שהוא עושה מאהבה נוחל חיי העולם הבא וזה שהוא עובד באימה ויראה שהוא נוחל חיי העולם הזה ואינו נוחל חיי העולם הבא שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כ"ב י"ב) ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא (שם מ"ב י"ח) ביונה מהו אומר ואת האלהים אני ירא (יונה א' ט'):

פרק יא

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם:

יהי ביתך בית ועד לחכמים שכל זמן שהחכמים ותלמידיהן נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותן. (שכל) [שכן] מצינו ביעקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו' (בראשית ל' ל') וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם שם כ"ז) וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס

לביתו של פוטיפר נתברך הבית בזכותו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי (שם ל"ט ה') וכה"א ויהי ברכת ה' בכל אשר לו בבית ובשדה (שם שם) וכן את מוצא בארון האלהים על שנכנס לביתו של עובד אדום נתברך הבית בזכותו שנאמר ברך ה' את בית עובד אדום וגו' (שמואל ב' ו' י"ב). והרי הדברים ק"ו ומה ארון האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות בלבד נתברך הבית בזכותו חכמים ותלמידיהן שהן נכנסין לביתו של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם:

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים וכשיהא חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו בבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו [על הארץ] ומקבל כל דבריו באימה ויראה כשם שאתה שומעו בביהמ"ד. שכן מצינו ליהושע שהמתין למשה רבינו מ' יום ומ' לילה תחת ההר וכל כך למה [בשביל שלמד ממנו] פרשה אחת מן התורה:

דבר אחר כשיהיה חכם אומר לחבירו מאין באת מן (המקום) [מקום] פלוני (וכדי) [והרי] אני מקדמך למקום פלוני והרי אני ממתין לך במקום פלוני:

דבר אחר יהי ביתך בית ועד לחכמים כשיהיה חכם אומר לחבירו כך וכך האכילני פלוני כך וכך השקני כך וכך פרנסני כך וכך נתן לי מתנה:

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים (שיהא) [כשיהא] חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו בבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו על הארץ ומקבל את כל דבריו באימה ביראה כשם שאת שומעו בבית המדרש. שכן מצינו באנשי ירושלים בשעה שבאו לדרוש את ה' מיחזקאל מהו אומר ויהי בשנה השביעית בחמישי בעשור לחדש [וגו'] וישבו לפני (יחקזאל כ' א'). אמרו לו רבי המוכר את עבדו לגוים או (בחוצה) [לחוצה] לארץ אינו (בר) [בן] חורין. אמר להם הן. אמרו לו והרי מכרנו המקום לכל ממלכות ולכל משפחות הארצות. בוא וראה מה המקום (משיבו) [משיבם] חי אני [נאום ה' אלהים] אם אדרש לכם והעולה על רוחכם היו לא תהיה [וגו'] חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (שם):

ביד חזקה זו הדבר כמה שנאמר הנה יד ה' הויה [וגו'] (שמות ט' ג'):

בזרוע נטויה זו החרב כמו שנאמר וישא דוד את עיניו [וגו'] (דה"י א' כ"א ט"ז):

ובחמה שפוכה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות (יחזקאל ו' י"ב):

וכן הוא אומר הולך אל חכמים יחכם (משלי י"ג כ') משלו מלה"ד לאחד שנכנס לתוך חנותו של בשם אף על פי שלא [ימכור לו ולא יקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו מבוסמים אין ריחו זז] ממנו כל היום לכך נאמר הולך אל חכמים יחכם:

ורועה כסילים ירוע (שם שם) מלה"ד לאחד שנכנס לחנותו של בורסי אף על פי שלא מכר לו ולא לקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו [מלוכלכים] ואין ריחו זז ממנו כל היום לכך נאמר ורועה כסילים ירוע (שם):

וכה"א שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה וריעיך [היושבים לפניך] (זכרי' ג' ח') [יכול] שאר בני אדם הדיוטות הם ת"ל כי אנשי מופת המה (שם שם) הא שהיו ראוים שתשרה עליהם רוח הקודש:

פרק יב

והוי מתאבק בעפר רגליהם שנאמר יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג' כ"ט):

דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה סוף להיות שפתותיך מתנשקות לעתיד לבוא שנאמר שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ"ד כ"ו):

ד"א והוי מתאבק בעפר רגליהם זה רבי עקיבא שבקש ללמוד תורה הלך וישב לו על באר אחת בלוד וראה חוליית הבור חקוקה אמר מי חקק את החוליא הזו. אמרו לו החבל. אמר להם ויכול הוא. אמרו לו הן מפני שהוא תדיר [עליה] ואמרו לו ולכך את תמה מים שחקו אבנים שנאמר אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט). אמר (כי) [וכי] לבי קשה (כאבן) [מהאבן] אלך ואלמוד פרשה [אחת] מן התורה. הלך לו לבית הספר והתחיל קורא בלוח הוא ובנו. למד מקרא ותרגום ומדרש הלכות [ואגדות] שיחין ומשלים הכל למד. היה רבי שמעון בן מנסיה [אומר] מלה"ד לסתת שהיה יושב בצד ההר אמרו לו מה את עושה כאן. אמר להם מבקש אני לעקרו. אמרו לו ויכול את. אמר להן הן. התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן ראה (אחרת) [אבן אחת] גדולה (ממנה) נתן (עליה) [תחתיה] צפורן של ברזל והשליכה לירדן ראה אחרת גדולה ממנה נתן תחתיה צפורן [של ברזל] והשליכה לירדן אמר ירדן (הא) [יהא] לך (אי) [אין] זה מקומך שנאמר בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כ"ח ט'):

היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר אלף זה (בחין) [בית] זה למה נכתב שנאמר בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (שם שם י'). א"ל ר' אליעזר עקיבא עליך נאמר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (שם שם י"א) דברים שהיו מעולמים ומסותרים מן הבריות הוציא ר' עקיבא לאורה:

בן ארבעים שנה הלך לו לבית הספר. בן ארבעים שנה למד את הכל וארבעים שנה למד את ישראל. נמצאו לו י"ב אלף זוגות של תלמידים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות יושבים ושונים מאנטפטריס ולפנים:

אמרו עליו שלא עשה (בפועל) [כפועל] מימיו אלא בכל יום (הוא) [היה] מביא ב' חבילות של עצים ומוכר (אחד) [אחת] בתריסין (ואחד) [ואחת] שהיה מתחמם (כנגדם) [כנגדה]. אמרו לו שכיניו עקיבא (איבדתו עשן) [איבדתנו בעשן] מכור חבילתך וקח בה שמן. אמר להם איני שומע לכם [שני] דברים טובים יש לי בה אחת שאני מתחמם כנגדה ואחת שאני משתמש לאורה. אמרו לא מת עד שיישן על מטות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו ועד שעשה קורדיקוס של זהב לאשתו. אמרו לו בניו הרי הבריות משחקות עלינו. אמר להם איני שומע לכם אף היא נצטערה עמי בתלמוד תורה:

אמרו [אומרים]. לו לאדם מפני מה לא למדת תורה בעולם הזה. אומר שהייתי עני. אף ר' עקיבא עני היה. שהייתי עשיר. אף ר' עקיבא עשיר היה. שהייתי מטופל. אף ר' עקיבא מטופל היה. שמא לא זכו לך אבותיך. אף ר' עקיבא לא זכו לו אבותיו. מכאן אמרו חכמים ז"ל עתיד רבי עקיבא לבייש הרבה למי שלא למד תורה בעולם הזה:

פרק יג

ושותה בצמא את דבריהם שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוצאים חדרי [לב] פנויים הן נכנסים ושורים בתוכו ואין יצה"ר שולט ביניהם ואין אדם יכול להוציאם מתוכו. משלו מלה"ד למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים ונכנס ושרה בתוכן ואין יכול אדם להוציאו (מתוכו) [מתוכן]. כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאין) [ומוצאים] חדרי (לב) [הלב] פנויי הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצה"ר שולט בינותם ואין אדם יכול להוציאן מתוכו:

דבר אחר ושותה בצמא את דבריהם (א"ר) [אמרו עליו על ר'] אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה חורשין הרבה היו לאביו והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. א"ל אביו [בני] מפני מה אתה בוכה שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין למחר בוא וחרוש על גב (מערה) [מענה] ישב לו על גב (מערה) [מענה] והיה בוכה. א"ל אביו מה אתה בוכה. א"ל שאני מבקש ללמוד תורה. א"ל [והרי בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה אלא] לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים והוליכן לבית הספר. היה מצטער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. א"ל עלה לך אצל בן זכאי לירושלים. [עלה] ישב לו והיה בוכה. א"ל בן מי אתה ולא הגיד לו. מה אתה בוכה מה תבקש. א"ל ללמוד תורה. א"ל מימיך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן. א"ל מה אתה מבקש לקרות או לשנות. א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן. עשה שמונה

ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו והיה בוכה. א"ל למה אתה בוכה. א"ל שהעמדתני (לפניך) [מלפניך] כאדם שהוא [מעמיד מלפניו] מוכה שחין. א"ל בן מי את א"ל בן הורקנוס אני. א"ל הלא את בן גדולי העולם ולא היית מודיעני היום את סועד אצלי. א"ל כבר סעדתי אצל (אכסנאי) [בני אכסניא] שלי. שלח רבן יוחנן לבני (אכסנאי) [אכסניא] שלו. אמר להם אצליכם סעד אליעזר היום. אמרו לו לאו והרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום. רבי יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבן יוחנן והרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום. וכיון ששמע ר' יוחנן בן זכאי עמד וקרע את בגדיו. א"ל אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך מבינותינו [אבל אני אומר] לך כשם שעלה ריח פיך (מלפני) [לפני] כך תהא משנת פיך יוצאה מסוף העולם ועד סופו. [קורא אני עליך] ושם האחד אליעזר (שמות י"ח ד'):

אמרו בניו של הורקנוס לאביהם לך ונדה את אליעזר מנכסיך. עלה לירושלים לנדותו מנכסיו ומצא שם יום טוב לר' יוחנן בן זכאי וכל גדולי המדינה מסובין אצלו. ואלו הן בן ציצת הכסף ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע:

ולמה נקרא שמו בן ציצת הכסף אלא שהיה מיסב למעלה מכל גדולי המדינה:

אמרו עליו על נקדימון בן גוריון שהיו לו בבית ארבעים כורים של גנות מזהב:

אמרו עליו על בן כלבא שבוע שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד שבירושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את האוצרות שבירושלים מדדו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד בירושלים:

רבי יהושע רבי שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי הרי אביו של רבי אליעזר בא. אמר להם עשו לו מקום. ועשו לו מקום והושיבוהו אצלו ביניהן. אמר לו ריב"ז אליעזר אמור לנו דבר (אחת) אחד מדברי תורה. אמר לו אמשול לך משל למה אני דומה לבור הזה שאינו (מאבד) יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. אמר לו אמשול לך משל לה"ד לבאר הזאת שהיא מזלת ומוציאה מים מאיליה כך את יכול לומר דברי תורה יתר ממה שנאמר למשה בסיני. [א"ל ב' וג' פעמים ולא קבל עליו יצא ריב"ז והלך לו והיה ר' אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני] ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום הוא ואם לילה. רבי יהושע ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לריב"ז בוא וראה רבי אליעזר יושב ודורש דברים [יותר] ממה שנאמר למשה בסיני ופניו מאירות כאור החמה וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה ואין אדם יודע אם יום הוא ואם לילה. בא ר' יוחנן בן זכאי מאחריו ונשקו על ראשו ואמר אשריכם [אברהם] יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם.

אמר להם אביו של רבי אליעזר למי אתם אומרים כך. אמרו לו לבנך אליעזר. אמר להם וכך היה צריך לומר אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציכם לא היה צריך לומר אלא אשרי אני שיצא מחלצי. היה רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עומד על רגליו. א"ל אבא איני יכול להיות יושב ודורש ולומד דברי תורה ואתה עומד על רגליך. עמד והושיבו אצלו. א"ל בני לא באתי לשבח הזה ולא באתי אלא לנדותך מנכסי ועכשיו שבאתי וראיתי ושמחתי בתלמוד תורתך הרי אחיך מנודים מהם והם נתונים לך במתנה. א"ל מוצל אני עד שאני שוה לכל אחד בהם. א"ל אילו בקשתי מלפני המקום כסף וזהב היה לו ליתן לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב [וגו']. (חגי ב' ח') אילו בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א). לא בקשתי ממנו אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקר שנאתי (שם קי"ט קכ"ח):

פרק יד

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך [ואל תרבה שיחה עם האשה]:

[יהי ביתך] פתוח לרווחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א ל"ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם לובשים בגדי מלתין ומלבישין לעניים בגדי שקין. אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל (לאחרים) [לעניים] וממה שהייתי לובש הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים] שנאמר אם לא [ברכוני] חלציו ומגז כבשי יתחמם (שם שם כ"א) ממלתין שהייתי גוזז ולובש הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים]. התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו איוב עד מתי אתה משתבח [אתה] אם לא בא עני לתוך ביתך לא היית מרחם עליו אבל אברהם לא עשה כן אלא מיום שלישי [למילה] הלך וישב לו על פתח (ביתו) אהלו שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"ח א'):

ויהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי שהוא ענו ואשתו ענוה ובניו ובני ביתו ענוים אף הכלבים שלו אינן מזיקין. ובזמן שהוא מתחייב הכל מזיקין. כל מי שאשתו ענוה יוצא למקום שמח ולבו בטוח עליה וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בני) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה) ומפחד עליו כשהוא בא מוצא קטטה בתוך ביתו. כל מי שאשתו קפדנית אדם בא לתבעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו לאו זעפתו

בנזיפה. וכל מי שאשתו ענוה אדם בא למצעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו הן והרי הוא סועד. נכנס אצלו נתן לו (פרוטה) [פרוסה] וכוס של יין מברך עליהן ואכלן. עליהן הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נ"ח ז'). מי גרם לו שהוא עני על שמרד [על] דבריו של מקום:

דבר אחר ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהם תביא בית:

דבר אחר ועניים מרודים אלו אבלים מרי נפש תביא בית:

דבר אחר ועניים מרודים אלו חכמים ותלמידיהם שהם מורים לישראל בין טומאה לטהרה בין איסור להיתר תביא בית:

וכל מי שאינו נותן פרוסה לעני לפני המקום מביא עליו קללות הרבה שנאמר הפקד עליו רשע [וג'] בהשפטו יצא רשע [וגו'] יהיו ימיו מעטים [וגו'] יהיו בניו יתומים [וגו'] ונוע ינועו בניו ושאלו וכל הפרשה ויאהב קללה [ותבואהו] ויילבש קללה כמדו [וגו'] תהי לו כבגד יעטה (תהלים ק"ט ו' - כ'). מי גרם לו להביא כל הקללות האלה על שלא נתן פרוסה לעני. וכל מי שנותן פרוסה לעני המקום מביא עליו [ברכות] הרבה שנאמר אז יבקע כשחר אורך [וגו'] ונחך ה' תמיד [וגו'] ובנו ממך חרבות עולם [וגו'] אם תשיב משבת רגליך [וגו'] אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח ח' - י"ד) מי זכה לו להביא עליו כל הברכות האלה על שנתן פרוסה לעני:

פרק טו

אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לבית המדרש [והושיבוהו ראש] אם אמר אני הייתי ראש בבית המדרש. אם היה חכם נמצא בטל ממלאכתו שהיא חכמתו. פועל נמצא בטל (מפועלו) [מפעולתו]. בן תורה נמצא בטל מתלמודו:

האוכל ושותה שלא בעונתו אין זה בן תורה:

דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר הרבה לעולם הבא. אם לא עמלת בתורה בעולם הזה אין לך שכר לעולם הבא שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד' ו'):

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כאיזה צד הוא מבזה את אשתו. היה דבר בינו ובין חבירו אמרו לתוך ביתו. שמעה אשתו ממנו יצאה לשוק ופגעה באשת חבירו אמרה לה כך וכך היה בעליך עושה כך וכך מצהיבו כך וכך מביישו התחילו נושאות ונותנות (עמה) בדברים ומצהיבות זו את זו התחילו מכחישות זו את זו. העוברים והשבים היו

נושאים ונותנים עמהם בדברים. מי גרם לו לבזות את אשתו [הוא] על שהרבה שיחה עמה:
דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כאיזה צד הוא מבזה את עצמו. בשבת הראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לחצר. נכנסה לחדר מן החדר לטרקלין. נכנס אחריה ופרעה ראשה בפניו והרבה שיחה עמה. מי גרם לו לבזות את עצמו על שהרבה שיחה עמה:
דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה אין צריך לומר באשת חבירך אלא באשתו ודאי שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורענות על שהרבה שיחה עמה:

פרק טז

רבי יהושע בן פרחיה אומר ברח משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתייאש מן הפורענות:
(דבר אחר) ברח משכן רע שכל זמן שהנגעים באים לתוך ביתו של רשע הן סותרין כותלו של צדיק. מי גרם לכותלו של צדיק שיסתר עונותיו של רשע הם גרמו לו:
דבר אחר ברח משכן רע זה שכונתו של קרח שנאמר סורו נא מעל אהלי הרשעים (במדבר ט"ז כ"ו):
רבי שמעון אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין הצרעת [באה] אלא על גבה רוח שנאמר וכחזקתו גבה לבו עד (להשמידם) [להשחית] וימעל [וגו'] ויבוא אחריו עזריהו הכהן [וגו'] ויזעף עוזיה [וגו'] ויהי עוזיהו המלך מצורע עד יום מותו (דה"י ב' כ"ו ט"ז - כ"א):
נמצא עוזיהו המלך כ"ה שנים:
ואל תתחבר לרשע שכל מי שהוא מתחבר לרשע סופו לשאת ממנו דבר מועט שנאמר ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד' י"ב):
דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יצר הרע שהוא יושב על פתחו של לב. כשהוא מבקש לעשות עבירה הוא כופף את כל האיברים שהוא מלך עליהם שנאמר ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד (קהלת ה' ח'). יצר טוב דומה לחבוש בבית האסורים. כשהוא (ילד מסכן) מבקש לעשות מצוה סובב את כל האיברים לעשות רצון אביהם שבשמים כדי שיתרצו לאביהם [שבשמים]. ועליהם הכתוב אומר טוב ילד מסכן וחכם (שם ד' י"ג) זה יצר הטוב. ממלך זקן וכסיל (שם) זה יצר הרע:

דבר אחר טוב ילד מסכן וחכם זה יוסף. ממלך זקן וכסיל זה פרעה. כי מבית האסורים יצא למלוך (שם) זה יוסף. כי גם במלכותו נולד רש (שם) אלו שבע שני (רעב) [הרעב] שהיו במצרים:

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יונדב בן שמעה אחי דוד שנקרא חכם שנאמר ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג ג') להרע ולא להיטיב. רבי אומר [שוה לו] אילו נקרא טיפש ולא נקרא חכם:

פרק יז

ואל תתיאש מן הפורענות שכל מי שהוא מתיאש מן הפורענות לבו מפחד עליו כל היום שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח י"ד). וכן את מוצא באיוב שממה שנתיירא בו לקה. נתיירא מן השחין בו לקה שנאמר כי פחד פחדתי [וגו'] לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז (איוב ג' כ"ה כ"ו):

דבר אחר אל תתיאש מן הפורענות זה (יהויקים) [יהויכין] מלך יהודה שהיה חבוש בבית האסורים ולא נזכר עד שלשים ושבעה [שנה] שנאמר ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה [וגו'] (מלכים ב' כ"ה כ"ז):

כתוב אחד אומר בעשרים וחמשה לחדש (ירמיה נ"ב ל"א) (אלף) [וכתוב אחד אומר] בעשרים [ושבעה] (מלכים שם). אלא כשבא עשרים וחמשה מת (קטנו) [שטנו] של יהויכין מלך יהודה ובעשרים וששה נקבר. בעשרים (וששה) [ושבעה] נכנס אויל מרודך בבית האסורים ומצא שם מלכים אסורים ואמר להם מה טיבן של אלו. [אמרו לו] על שמרדו על דבריו של מלך. וזה למה הוא חבוש. א"ל על חנם. אמר להם רואה אני שמא שוטה היה אבא זה שמרד עליו חבשו וזה שלא מרד עליו חבשו. והלא אין דרכן של מלכים אלא להיות (יושב) [יושבים] על בימה שלהם והמלכים [האחרים] יושבים מימינם ומשמאלם. בקש (להוציאו) [להוציא את אביו מקברו] והוציאו וגררו. אמר אין המלך מבטל גזרת מלך אלא אם כן הוציאוהו וגררוהו שנאמר כל (מלכים) [מלכי גוים שכבו בכבוד איש בביתו וגו' ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב] (ונאלח) לא תחד אתם בקבורה (ישעי' י"ד י"ח - כ'):

כל שהוא בטובה לא (נתייאש) [יתייאש] מן הפורענות זה צדקיהו מלך יהודה. וכל שהוא בפורענות לא (נתייאש) [יתייאש] מן הטובה זה יהויכין מלך יהודה שנאמר וידבר אתו טובות (מלכים ב' כ"ה כ"ט). מה טובות דיבר עליו א"ל אל תירא שלא חבשך הדיוט אלא מלך כיוצא בך. אע"פ שסרח עליך אבא אף אני סרחתי עליו. הוצאתיו וגררתיו.

והעביר ממנו בגדי כלאו והלבישו בגדי מלכות שנאמר ושינא את בגדי כלאו (שם שם כ"ט). וכי יכול היה עמו אוכל או עמו היה שותה ללמדך שהיתה [מלכות מעלה] לו (סלדיה) [סלרין] בכל שנה ושנה שנאמר וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו (שם ל'):

פרק יח

נתאי הארבלי אומר עשה לך רב לחכמה וקנה לך חבר למשנה והוי דן את כל האדם לכף זכות:

עשה לך רב לחכמה חייב אדם לעשות לו רב לחכמה כדי שילמוד ממנו מדרש הלכות ואגדות שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כ"ז י"ח):

דבר אחר עשה לך רב לחכמה זה יהושע בן נון שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט') הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמיענו מדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום. הלמד מרבנות הרבה דבר שנחלוהו בהלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש שמע ממנו אגדות דבר שנחלוהו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו לא שומעו בכל מקום. הלמד מרב אחד למה הוא דומה למי שהיה לו בבית סאה זרע חטים במקום אחד ושעורים במקום אחר נמצאת זו מלאה ברכות. הלמד (מרבנות) [מרבנים] הרבה למה הוא דומה למי שהיה לו כבית כור זרע חטים ושעורים במקום אחד (ותאנים) וגפנים וזיתים ותאנים במקום אחר נמצא זה (מפחד) [מפוזר] בכל העולם. עליהם הוא אומר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי (משלי ח' ל"ד) איזהו דלת רבי אליעזר ור' יהושע ורבי טרפון אמר רבי עקיבא אם למדת מרב אחד נמצאת בו את כל דבריו שלא תשב לך ותאמר דיי. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הלכות אגדות שנאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל"א י"ד) יכול (שלמד) [שילמוד] מן הרחוק ואח"כ ילמוד מן הקרוב ת"ל שתה מים מבורך (שם ה' ט"ו):

וקנה לך חבר למשנה יכול הוא אדם לעשות [לו] רב לחכמה אבל לקנות לו חבר למשנה אינו יכול אלא בקושי. ואיזה הוא [חבר] זה שדברו חכמים בכל מקום. כל שדעתו הוגנת עליו אוכלים ושותים שניהם כאחד ומשיחים זה לזה ומגלה [לו] את נסתריו עליהם הוא אומר טובים השנים מן האחד (קהלת ד' ט'):

דבר אחר טובים השנים מן האחד העולם הזה והעולם הבא:

דבר אחר טובים השנים מן האחד זו איש ואשתו:

אשר יש להם שכר טוב בעמלם (שם) [אלו] תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים. עבר אחד מהם על הפרק [עבר] על ההלכה אמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור אם יש אחד להחזירו עליהם הוא אומר כי אם יפול האחד יקים את חבירו (שם שם י'). אבל תלמיד אחד שהוא יושב ושונה עבר על הפרק ועבר על ההלכה אמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור אם אין שם אחר להחזירו עליו הוא אומר ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו (שם שם):

תלמידי חכמים (שהיו) [שהן] יושבים ושונים השכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כ"ו י"ב). אין לי אלא בזמן שהיו מרובים מנין אפילו עשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א'). אין לי אלא בזמן שהיו עשרה מנין אפילו חמשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט (שם שם). אין לי אלא בזמן שהם חמשה מנין אפילו שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט' ו'). אין לי אלא שלשה מנין אפילו שנים שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז):

יראי ה' אלו הגרים ולחושבי שמו (שם) כל מי שהוא מחשב בלבו לעשות מצוה ולא עשאה מעלה עליו המקום כאילו עשאה שנאמר אז אמרתי [וגו'] הנה באתי לעשות רצונך אלהי חפצתי (תהלים מ' ט'). אבל יחידי שהיה יושב ושונה הקב"ה חוזר עליו ומברכו שנאמר אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"א). משלו משל למה"ד לאחד שהניח את בנו לתוך ביתו ויצא לשוק. וכשבא מצא אותו עוסק בתורה. ובשמחתו קרא לכל בני אדם. אמר להם בואו וראו מה כשר בני עכשיו הנחתיו לתוך ביתי ויצאתי לשוק וכשבאתי מצאתיו עסוק בתורה. אמר לו בני עליך נאמר חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ז י"א) בני אם חכם לבך [וגו'] ותעלוזנה כליותי (שם כג ט"ו ט"ז) גיל יגיל אבי צדיק (שם שם כ"ד) וכן הוא אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (שם שם כ"ה):

פרק יט

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה באחד ששלח את בנו אצל חבירו ואמר לו לך ואמור לו. אמר אבא השאילני מדה אחת של חטים. הלך ומצאו מודד חטים ואמר לו כך וכך חטה אינו (קרוי) [קנוי]. אמר לו שמא של מעשר שני הם. ועוד אמר לו לך אמור לו אמר אבא השאילני מנה אחת הלך ומצאו מונה מעות. א"ל השאילני מנה אחת א"ל כך [וכך] איסר אינו (קרוי) [קנוי]. הלך אצל אביו ואמר לו אבא מצאתיו מונה מעות ואמר לי כך וכך איסר אינו (קרוי) [קנוי] לו. א"ל שמא פקדון הם. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה

את זה. אמר לו חבירו כשבא בנך אצלי ומצאני מודד חטים ולא נתתי לו מה אמרת עלי. [א"ל אמרתי שמא של מעשר שני הם. ובמנה מה אמרת עלי. אמרתי] שמא של פקדון הם. א"ל כך וכך לא הטית [ימין] ושמאל עליך נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות:
מעשה ברבי יהושע וכו' וכשבא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חבירינו מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישראל כמוך איזו היא טומאה וטהרה הנוהגת בישראל שלא מפיך היה יוצא. אמר להם ובסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך כשהיית בין הגוים הטמאים הערלים היית כאוכל בשר חזיר וכשבאת לבין ישראל אמרת ארד ואטבול ואהיה כמותם טהורים. אמר להם כך וכך לא הטיתם ימין ושמאל עליכם נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות:
מעשה באשה אחת באשקלון ולא היה כמין חוה ממנה נאה והלך רבי יהושע לדבר עמה וכיון שהגיע אצל פתחה הגביה את כליו וחלץ את תפלין. וכשנכנס נעל הדלת בינו לבינה וכשיצא ירד וטבל. אמר לתלמידיו חבירינו מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישראל כמוך איזו טומאה הנוהגת בישראל שלא מפיך היא יוצאת. אמר להם ובסוף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שלא יכנס דבר של טהרה לתוך טומאה או שמא לא יכירוך אדם שאתה יהודי. וכשנכנסתי ונעלתי הדלת ביני לבינה מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שכל זמן שהדלת פתוחה הרשות נתונה ליוצא יוצא ולנכנס נכנס אמרת אנעול את הדלת ביני לבינה עד שאדבר עמה כל צרכי. וכשיצאתי וירדתי וטבלתי מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שמא ממשיחה עמך נתזה צנורה של רוק מפיה עליך ואמרת ארד ואטבול ואהיה כמותם טהור. אמר להם כך וכך לא הטיתם ימין ושמאל עליכם נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות:

פרק כ

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך מן השומעים שמתוך דבריך ישמעו וילמדו לשקר:
וכן את מוצא ברבשקה שלא נתפש אלא מתוך דבריו שנאמר עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מלכים ב' י"ח ל"ב) אמרו לו אם אין ארצנו יפה לך הניחנו במקומנו: אמר להם עד שלא נכנסתי לשררה הייתי בורח ממנה. כשנכנסתי לשררה כל מי שהוא מבקש להוציאני (בתוכה) [מתוכה] אני יורד עליו בקבקביות. וכן אתה מוצא בשאול

עד שלא נכנס לשררה היה בורח ממנה שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א' י' כ"ב) וכשנכנס לשררה היה עוטר על דוד ועל אנשיו לתפשם:
שמעון בן שטח אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיה בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין על מנת שיתבעו את הדין ויקבלו את הדין ויינפנו את הדין:
היה אחד כשר ואחד לא היה כשר אל תאמר זה שהוא כשר [דבריו נאמנים וזה שאינו כשר] אין דבריו נאמנים. היה אחד עני ואחד עשיר אל תאמר זה שהוא עני דבריו נאמנים וזה שהוא עשיר אין דבריו נאמנים. אלא כשם שאתה שומע דברי עני כך תשמע דברי עשיר וכשם שאתה שומע דברי עשיר כך תשמע דברי עני שנאמר לא תכירו פנים במשפט (דברים א' י"ז):

פרק כא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנוא את הרבנות ואל תתודע לרשות:
אהוב את המלאכה חייב אדם להיות אוהב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא ברא אותו אלא בדבר שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו') והוא כתיב שעשה מלאכה שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה:
רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שאפילו אדם הראשון לא טעם כלום אלא עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (שם שם ט"ו):
(ועבודה) [וכי עבודה] היה צריך או שמירה היה צריך אלא לעמוד על דבריו שנאמר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד (דברים ו' י"ג) [וזהו עבודה] וכן הוא אומר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (שם ה' א') [וזהו שמירה]:
ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על (התורה) [והשבת] כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ' ט'):
רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו. מנין איש פלוני אוכל. מנין הוא שותה. משל למה"ד לאשה שאין לה בעל והיא מתקשטת (עצמה) ויוצאה לשוק ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם

משיחין בו. ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה אין ידו חסרה פרוטה לעולם:

רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שלא (שרת) [שרתה] שכינה על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח'). ועוד אמר רבי יוסי גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה הרי זה מתחייב בנפשו כאי זה צד היה בטל ביום הראשון וביום השני ואין לו מה יאכל [והיו בידו] מעות הקדש ואכל הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו על שלא היה עוסק במלאכה:

רבי מאיר אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול סופו לעשותה בשבת. כאי זה צד היה בטל ביום ראשון וביום שני (ואין) [אין] לו מה יאכל הלך וגנב תפשוהו ומסרוהו למלכות והטילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת על שלא עשה [מלאכה] בחול. רבי יהודה אומר גדולה מלאכה שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה. באי זה צד עלה לראש הגג ונפל ומת הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה. [אמרו לו הרי הוא עומד על האומן ונכפה ומת הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה]. אמר להם לא שנו חכמים ז"ל אלא שאם חלה שנים או שלשה ימים הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה:

ר' אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הגוזל את חבירו שוה פרוטה צריך (לו) לילך אחריו אפילו למדי. פועל שהיה עושה עם בעל הבית (בכתובות) [בכותבות] אפילו אחת מהם יפה דינר אוכל ואינו בוש. ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש מעל. הפועלים עשו הקדש ונוטלין שכרן מן ההקדש:

רבי אלעזר בן עזריה אומר גדולה היא מלאכה שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. [כאיזה צד הטרסס יוצא והכרכר על אזנו ומשתבח באומנותו. הצבע יוצא והאירא על אזנו ומשתבח באומנותו. הלבלר יוצא והקולמוס באזנו] ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה:

רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם שתי רבוא אינו יוצא לשוק עד שיתעטף. כאי זה צד יוצא בלנטית קשורה על יריכו וחביתו על כתיפו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (שם) (שאר) בני אדם על אחת כמה וכמה. ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם חצר או גינה (חרנים) [חרבים] ילך ויעסוק בהם כדי שיהא עסוק במלאכה:

אמר לו מעשה ברבי יאשיהו שהיה מפנה את כליו מערב שבת עם חשיכה מבית זה לבית זה מזויות זה לזויות זה. אמרו לו רבי למה אתה עושה כך. אמר להם כדי שתעבור עלינו שבת שנאמר שבת וינפש (שמות ל"א י"ז):
שבת מן המלאכה וינפש מן המחשבה:

פרק כב

ושנוא את הרבנות שלא יבקש אדם גדולה לעצמו אלא אם כן גדלוהו אחרים שנאמר יהללך זר ולא פיך (משלי כ"ז ב'):
בן עזאי אומר אם נבלת בהתנשא (שם ל' ל"ב) אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה. רבי עקיבא אומר אם נבלת בהתנשא אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה כאיזה צד היה אוכל ב' תמרים גרוגרות ומצטער בגופו (ולא) [ולן] בפתחן של חכמים (ז"ל) סופו להתגדל בהם באחרונה. ואם גדל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתנבל באחרונה כגון הנבלה זו (שהוא) [שהיא] בן ג' ימים שאין אדם יכול לעמוד בריחה. רבי יוסי אומר רד למעלה עלה למטה אם השפיל אדם את עצמו למטה מגביהין אותו למעלה ואם הגביה את עצמו למעלה משפילין אותו למטה:
דבר אחר ושנא את הרבנות אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א' ו') והלא יוסף היה הקטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע [וגו'] (שופטים ב' ז') והלא יהושע היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר ויועץ המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עומדים (מלכים א' י"ב ו') והלא שלמה היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת את בעליה ואבק מלכות קשה:
רבי יוסי אומר צדיק וטוב לו צדיק ורע לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו. צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק שמעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לעולם הבא. צדיק ורע לו צדיק בן רשע שמעשיו טובים ואין מעשה אבותיו טובים. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא. רשע וטוב לו זה רשע בן צדיק שאין מעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא (לו) [לא] זכה לעצמו לאכול (חיי) [לחיי] העולם הבא. [רשע ורע לו רשע בן רשע. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא לא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא]. רבי עקיבא אומר צדיק ורע לו צדיק וטוב לו.

רשע וטוב לו רשע ורע לו. צדיק וטוב לו צפוי היה שלא נטלו נכסים מזה מפני שיכול לעמוד בצדקו אבל אין נוטלין ממנו נכסים כדי שיהא צדיק שלם. צדיק ורע לו צפוי היה (שינטלו) [שלא נטלו] נכסים מזה אבל (אין) נוטלין ממנו נכסים [כדי שיהא צדיק שלם. רשע וטוב לו צפוי היה שינטלו נכסים ממנו אבל אין נוטלין] ממנו נכסים כדי שיעשה תשובה שנאמר למעני למעני אעשה (ישעי' מ"ח י"א). רשע ורע לו צפוי היה שהוא בעל זרוע ויוצא לשוק והולך לפרשת דרכים והורג את הנפשות ומקפח את הבריות ועולה למלכות ומדבר עליהם והמלכות שולטת בהם לכך נאמר ושנוא את הרבנות:

אל תתודע לרשות שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו. כיצד בני אדם עוברים בשוק. ראו כמה ברכות יש לזה. ברוך שכך עשה וברוך שכך נתן. שמעו הלסטים נכנסו אצלו בלילה ונטלו את נפשו ונשאו את ממונו. מי גרם לו אלו שברכו אותו בקול גדול שנאמר מברך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כ"ז י"ד):

דבר אחר אל תתודע לרשות שאין מדבקים אלא לצרכן נראין כאוהבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו:

אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו [התלמידים הבאים אחריכם] ממים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל: המים הרעים אלו הגוים שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה). וי"א המים הרעים לגלות (לאבוד) [לשעבוד] קשה:

הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס הלל:

פרק כג

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

עשה תורתך קבע שלא תהא מקיל לעצמך ומחמיר לאחרים. או תהא מקיל לאחרים ומחמיר לעצמך. [אלא כשם שאתה מקיל לעצמך כך תהא מקיל לאחרים. וכשם שאתה מחמיר לעצמך] כך תהא מחמיר לאחרים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד לישראל חוק ומשפט (עזרא ז' י'):

אמור מעט ועשה הרבה הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום כשבאו המלאכים אצלו מהו אומר יוקח נא מעט מים [וגו'] ואקחה פת לחם וגו' (בראשית י"ח ד' ה') מלמד שאפה להם תשעה סאין [ושחט להם ג' בהמות. ומנין שאפה להם תשעה סאין] שנאמר שלש סאים קמח סולת (שם ו') הרי ג'. לושי

ועשי עוגות (שם) הרי שש. מלמד שעשה להם שלש אחרות מיני דובשנין. ומנין ששחט להם שלש בהמות שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (שם ז') בן שלש. רך בן שתים. וטוב בן שנתו. ויתן אל הנער (שם) זה ישמעאל שהיו מחנכין אותו למצות:

הרשעים אומרים הרבה ועושין מעט שכן את מוצא בבלק שאמר לבלעם אל נא תמנע מהלוך אלי כי כבד אכבדך מאד (במדבר כ"ב י"ז) ואומר ויזבח בלק בקר וצאן (שם מ') מה זבח לשמו (הסנוכה) [הסכופה] שבבקר (והסכוכה) [והסכופה] שבצאן. וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (שם שם) מה (שלא) [שילח] לשמו. ירך של בקר ולא כל הבקר. ירך מן הצאן [ולא] כל הצאן. ובאחרונה חוזר וקללו שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות:

פרק כד

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

הוי מתלמידיו של אהרן עניו כדרך שהיה אהרן שנאמר בקשו את ה' כל ענוי (ארץ) [הארץ] (צפניה ב' ג'). וכה"א עקב ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר וענוים יירשו ארץ (תהלים ל"ז י"א):

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב'). וכי יש קטטה למעלה אלא ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו. וכה"א לא ברא הקב"ה לא מאה מיכאל ולא מאה גבריאל אלא מיכאל אחד וגבריאל אחד שכל זמן שהוא קוראו הוא רץ ובא ועושה שליחותו. וכן הוא אומר ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט' כ"ד) לא האש מזיק את הברד ולא הברד מזיק את האש. לפיכך ברא המקום מלאכי אש ומלאכי ברד ואינן מזיקין זה את זה:

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום אפילו אתה רץ אחריו מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה אל תמנע מלהטיל שלום שהוא שקול כנגד כל המצות שבתורה:

שאל אבנימוס הגרדי (אל) [את] רבן גמליאל איזהו כבודו של עולם. א"ל שלום. א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל מאחר שברא המקום את השלום חזר וברא את הכל:

וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש שלום (תהלים ל"ד ט"ו). רבי יוסי אומר אם ישב אדם בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק היאך הוא מטיל שלום בין אדם לחבירו. אלא מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם (מתכנים) [מתנצים] ונכנס ביניהם ומפשרם:

על [כל] המצות שבתורה מהו אומר כי יקרא קן צפור (דברים כ"ב ו') כי תפגע שור אויבך (שמות כ"ג ד') כי תראה חמור שונאך (שם שם ה') מצוה שהיא באה על ידך את זקוק לה לעשותה:

דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן מלמד שהיה אהרן שואל בשלום בוגדי ישראל והיה אחד מהם מבקש לעשות עבירה והיה אומר (הוא) [אוי] לי מחר יבא אהרן וישאל בשלומי היאך אני משיבו והיה בוש ולא היה סורח. וכן איש שהיה צוהב עם חבירו היה אהרן הולך (לו) [אצלו] ואומר לו בני למה צהבת את ריעך עכשיו בא אצלי בוכה (ומתחנן) [ומתחרט] ואומר אוי לי שצהבתי עם חבירי שהוא גדול ממני הריני עומד בשוק לך ובקש לי ממנו. [מניח זה והולך אצל אחר ואומר לו בני למה צהבת עם חבירך עכשיו בא אצלי וכו']. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה בזה היו מגפפין זה את זה ומנשקים זה את זה. וכך היה אהרן עושה כל הימים עד שהיה מטיל שלום בין אדם לחבירו. וכן איש שהיה צהוב עם אשתו ומשלחה מביתו והיה אהרן הולך אצלו ואומר לו בני למה צהבת עם אשתך. אומר לו על שסרחה עלי. א"ל הרי אני עורבה שאינה סורחת עוד עליך מעתה. הולך לו אצל אשתו ואומר לה בתי למה צהבת את בעליך. אמרה לו שהכני וקללני. אמר לה הריני עורבו שאינו מכך ולא מקללך עוד מעתה. וכך אהרן עושה כל ימיו עד שחיה מכניסה לתוך ביתו והיתה מתעברת ויולדת בן ואמרה לא נתן לי הבן הזה כי אם בזכות אהרן. ויש אומרים יותר מג' אלפים מישראל היה שמם אהרן. וכשמת (הלינו) [חלצו] על מטתו יותר מכ"ד אלפים (בני) [בנים] ובני בנים לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' כ"ט):

פרק כה

במשה מה הוא אומר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח'). באהרן מהו אומר ויראו כל העדה כי גוע אהרן (במדבר כ' כ"ט). ומפני מה לאהרן בכו כל ישראל ומשה לא בכו [לו] אלא מקצתם. אלא משה היה דיין ואי אפשר לדיין לזכות שני בעלי דינין

כאחת אלא לזכות את הזכאי ולחייב את החייב. אהרן לא היה דיין אלא מטיל שלום בין אדם לחבירו לפיכך אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן:
[ומפני מה] אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן. אלא כשמת אהרן הפשיט משה את בגדיו והלבישם לאלעזר בנו שנאמר ויפשט משה את אהרן את בגדיו [וגו'] (שם שם כ"ח) לפיכך אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתן:
מפני מה אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו כל ישראל. אלא כשמת אהרן ירד משה ואלעזר מן ההר בוכים ומספידים ובגדיהם קרועים מי לא יראה ויספוד כנגדם. כשמת משה לפני מי היו בוכים. לפיכך כשמת אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם. [ועוד] כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד והיו כל אומות העולם רואים את ישראל שרוים לשבטיהם שנאמר ויראו כל העדה (שם שם כ"ט). מה ת"ל ויראו [אלא וייראו] לפיכך בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם:
כיון שראו ישראל מטתו של אהרן מוצעת בכל כבודו של עולם ומלאכי השרת עומדים ומספידים ובגדיהם קרועים [באותה שעה] [ידעו] כל בני ישראל שמת אהרן:
כיון שראה משה מטתו של אהרן מוצעת ומלאכי השרת עומדין ומספידין נתחמד לאותה מיתה שנאמר ומות בהר אשר אתה עולה שמה (לומר) [וגו'] כאשר מת אהרן אחיך (דברים ל"ב נ') באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו של משה להפטר מן העולם בא מלאך המות ועמד כנגדו (זעפו ומסלקו) [זעפו משה וסלקו] בנזיפה. אמר מה אם בשליחותי לא (יוכל) [היית יכול] לעמוד האיך אתה מבקש למסור לך נשמתי. אם בשעה [שהייתי] יושב לא היית יכול לעמוד היאך אתה מבקש למסור לך נשמתי. הלך לו מלאך המות אצל הגבורה אמר לו רבש"ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלך לו משה אצל הגבורה [ואמר] רבון העולמים הודיעני לאיזו מיתה אני מת אם לענין הראשון כבר נגזרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ח"ו שימצא בידי עון. משיבה אותו רוח הקודש (אמר) [ואמרה] לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדה"ר [שנאמר] אביך הראשון חטא (ישעי' מ"ג כ"ז). בשר המקום למשה שהוא נוטל נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא. נטל הקב"ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח שנאמר יעלזו חסידים בכבוד [וגו'] רוממות אל בגרונם [וגו'] לעשות נקמה בגוים [וגו'] לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב (תהלים קמ"ט ה' - ח'). כיון שראו ישראל מטתו של משה מוצעת מכל כבודו של עולם (כלפי) [על כנפי] השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר העברים הזה [הר נבו] (דברים ל"ב מ"ט):

ומנין שמת בנחלת ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבון [וגו'] ואת נבו ואת בעל מעון (במדבר ל"ב ל"ח). ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גד [וגו'] וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג כ' כ"א):

התחיל מלאך המות חוזר ומבקש נפשו של משה אמר יודע אני שאמר לו המקום עלה אלי ההרה (שמות כ"ד י"ב) [הלך לו אצל] הר סיני אמר שמא נפשו של משה כאן. אמר לו תורה שבה (ממנה) [ממני] משיבת הנפשות שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט ח'). אמר יודע אני שאמר לו הקב"ה ואתה הרם את מטך (שמות י"ד ט"ז) הלך לו אצל הים אמר שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר בקע ים ויעבירם (תהלים ע"ח י"ג). אמר יודע אני שהוא עומד ומתחנן שיכנס לארץ ישראל שנאמר ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג):

אעברה נא ואראה את הארץ הטובה [וגו' ההר הטוב הזה והלבנון (שם כ"ה) הארץ הטובה] זו ארץ ישראל. ההר הטוב זה הר המלך. והלבנון זו בית המקדש למה נקרא שמו לבנון שהוא מלבין עונותיהן של ישראל:

הלך לו אצל ארץ ישראל אמר לה שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר (לא) [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כ"ח י"ג). הלך אצל ענני כבוד אמר להם שמא נפשו של משה כאן. אמרו לו ונעלמה מעיני כל חי (שם שם) הלך לו אצל מלאכי השרת. א"ל לאו שנאמר מעוף השמים נסתרה (שם שם כ"א). הלך לו אצל תהום אמר לו לאו שנאמר תהום אמר לא בי היא (שם כ"ח י"ד). הלך לו אצל שאול ואבדון אמר להם שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו. אבא היה דורש משום רבי שמעון בן יוסי ואומר אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ"ב). באזנינו שמענו אבל לא ראינו:

מלאכי השרת כתים כתים חבורות חבורות מקלסות לפני מטתו של משה ואמרו יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו (ישעיה נ"ז ב'):

פרק כו

אוהב (שלום ורודף שלום) [את הבריות] חייב אדם להיות אוהב את חבירו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים ק"ו ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע [חולקין כבוד זה לזה בני אדם שיש ביניהם יצר הרע] דין הוא שיהו חולקים כבוד זה לזה. ומנין שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו' ג') מה ת"ל ואמר. אלא זה אומר לחבירו את גדול ממני את פותח בשבחו של מקום תחלה. וי"א מלאכי

השרת כתים כתים הן זו אומרת לחברתה גדולה את ממני את פותחת בשבחו של מקום תחלה:

במגילת חסידים (מהו) [הוא] אומר אם רוצה את להדבק לך אוהב הוי נושא ונותן בטובתו. כשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חבירו בפניו כך אי אפשר לו לומר שבחו שנאמר מברך רעהו בקול גדול [וגו'] (משלי כ"ז י"ד):

מעשה באחד שבא לרבי עקיבא א"ל רבי למדני כל התורה כולה כאחת. א"ל בני אם משה רבינו ע"ה שעשה בהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה ואתה אומר למדני כל התורה כולה כאחת. אלא בני הוא כללה של תורה מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה את שלא יזיקך אדם את שלך אף את לא תזיקנו. רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול של חבירך. הלך לו אצל (חבירו) [חביריו] הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים זה (נוטל) [נטל] שני זירים וזה (נוטל זה) [נטל ב'] זירים והוא לא נטל [כלום] הלכו ומצאו שדה אחרת מלאה כרוביות זה נטל [ב' כרוביות [וזה נטל ב' כרוביות] והוא לא נטל [כלום. אמרו לו מפני מה לא נטלת אתה. אמר להם כך למדני רבי עקיבא מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד. אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול את שלו:

רבי חנינא סגן הכהנים אומר דבר שכל העולם כולו תלוי בו נאמר עליו (שמועה) [שבועה] מהר סיני אם שונא חבירך שמעשיו רעים כמעשיך אני ה' דיין להפרע מאותו האיש ואם אוהב את חבירך שמעשיו כשרים כמעשיך אני ה' נאמן ומרחם עליך:

ומאהב [ואוהב] את הבריות:

ומקרב [ומקרבן] לתלמוד תורה כל המכניס בריה אחת תחת כנפי שמים המקום מעלה עליו כאילו בראה כאילו יצרה שנאמר (אם) [ואם] תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה ט"ו י"ט) כפי שנפח נשמה לאדם הראשון:

מעשה בהלל הזקן שהיה עומד על פתחה של ירושלים ובני אדם יוצאים לפעלם אמר להם בכמה אתם עושים היום. זה אומר בדינר וזה אומר בשנים דינרים. אמר להם המעות האלו מה אתם עושים בהם. [אמרו לו] כדי להתפרנס בהם לחיי שעה. אמר להם לא תבואו ותנחלו תורה ותנחלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. וכן היה הלל עושה כל ימיו עד שהיה מכניסם תחת כנפי שמים:

דבר אחר כל המכניס בריה אחת תחת כנפי שמים מעלה עליו הכתוב כאילו בראה כאילו יצרה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם אבינו ע"ה בראם או אברהם יצרם והלא אם (יבוא) [יבואו] כל הבריות שבעולם לבראות יתוש אחד

אינם יכולים אם (כל) [כן] למה נאמר את הנפש אשר עשו בחרן (שם) ללמדך שהיה אברהם אבינו ע"ה (מגיירן) [מגייר את האנשים] ושרה מגיירת את הנשים שנאמר ואת הנפש [וגו']. אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו מלמד ששניהם שקולים בזכות:

פרק כז

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי:
אם אין אני לי מי לי אם [לא] זכיתי [אני] לעצמי בעולם הזה מי יזכה לי לחיי העולם הבא. אבא אין לי אימא אין לי [אח אין לי]. אברהם אבינו אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יצחק אינו יכול לפדות את עשו. (ואם) ואפילו [אם] נותנים הם את ממונם אינם יכולים לפדות את עצמם שנאמר ויקר פדיון נפשם (תהלים מ"ט ט'). יקרה היא הנפש הזו שכל מי שהוא חוטא בה אין לו תשלומים. אין לי אלא אבות לבנים אחים לאחים. מנין אבינו יצחק אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יעקב אינו יכול לפדות את עשו שנאמר אח לא פדה יפדה איש (שם שם ט' ח'):
וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד') איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה. מתו אינם יכולין לעשות תשובה. איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים הטמונים בעפר:
ולפי שהרשעים אוכלים ושותים בעולם הזה יכול שיהיו אוכלים ושותים לעולם הבא. ללמדך שכל אכילה ושתיה שהן אוכלים ושותין בעולם הזה היא נהפכת להם לאבל לחיי העולם הבא שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם (שם ד' א'). לפי שבעולם הזה אם מת לאדם בנו או בתו אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו יכול אף לעתיד כן תלמוד לומר ואין להם מנחם (שם). אע"פ שלא נחמוהו אוהביו וקרוביו. בניו ובנותיו נכנסים אצלו ומנחמין אותו. (אך) יכול אף לעתיד כן ת"ל גם בן ואח אין לו (שם שם ח'). (לפי) [ולפי] שנשא בעבירה אם היה (יכול) חכם או תלמיד חכם עתיד להיות שומע קול חביריו יושבים ושונים בבית המדרש והוא אומר מה קול בחבורה הזו. והם אומרים בדבר פלוני אנו עוסקים. הולך אצל אביו ואמו ואומר אבא חבלת בעצמך וחבלת בי שאלמלא כן הייתי אצל חבירי בירושלים יושב ושונה (אין) [שאין] ממזר יכול לישב בירושלים שנאמר וישב ממזר באשדוד (זכריה ט' ו'):

הא שלי אינו שלי של אחרים (לאחל) [למה לי] (לשכן) משל אם יש לאדם כור אחד אם זכה הוא מתפרנס בהם ואוכלם אם נתחייב פעמים שנאכלין ופעמים שנאבדים הא שלי אינו שלי של אחרים למה לי:

הה"א אם תבוא לביתי אבוא לביתך ואם לא תבוא לביתי לא אבוא לביתך:

הה"א אם תבוא לביתי אני אבוא לביתך אלו ישראל שמניחים כספם וזהבם ועולין לירושלים לעשות שלשה רגלים והשכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים (ויקרא כ"ו י"ב).

דבר אחר אם תבוא לביתי אבוא לביתך אלו ישראל שמניחין גרנותיהן וגתותיהם ועולין לירושלים שלש רגלים והקדוש ב"ה חוזר עליהם ומברכן שנאמר אבוא אליך וברכתיך (שמות כ' כ"א):

[הה"א] דאנן בה מן בה ואין לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה. בן הא הא אומר לפום צערא אגרא:

דאנן בה מן בה מעשה בהלל הזקן שהיה יושב על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם יודעים אתם שאנו (או שבחנו) [ושבחינו] כלום והלא [יש] לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת שיעבדו אותו שנאמר היש מספר לגדודיו (איוב כ"ה ג') ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנשבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן של ישראל שנאמר (משח) [משיח] אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד'):

ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי הי אומר לפום צערא אגרא. מעשה בחמר אחד שבא אצל הלל הזקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם שאתם מצטערים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי ולן בפתחה של ירושלים. (המתין) [שתק והמתין] לו זמן א"ל בכמה את משכיר לי חמורך מכאן ועד (מיאם) [אמאום. א"ל] בדינר. עד לוד בכמה. א"ל בשנים. עד קיסרין בכמה. א"ל בשלש. א"ל ראה אני לפי שאני מרבה את הדרך את מרבה את השכר א"ל הן לפי הדרך הוא השכר. א"ל לא יהו שכר רגלי כשכר רגלי הבהמה הוא שהיה הלל מקיים לפום צערא אגרא:

מעשה ברבי יהושע שהיה בא בדרך וראה גלגולת אחת צפה על פני המים. אמר לה על דאטפך אטפוך ולמטיפיך יטופון:

ועוד ה' דברים היה אומר בלשון הבבליים נגד שמא אבד שמיה. ודלא מוסיף יסיף. ודאשתמש בתגא חלף. ודלא שמש חכימייא קטלא חייב. ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטילין:

נגד שמא אבד שמיה יצא שם פלוני בעיר. פלוני נאה פלוני גבור. למחר את מבקשו אין אתה יודע אימתי נפטר מן העולם:

ודלא מוסיף יסיף ללמדך שכל המלמד פרשה אחת מן התורה (אם לא מוסיף) גמור אם לא גמר סופו לשכוח שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד (דברים ד' ט'):

ודאשתמש בתגא חלף מה אם בלשצר ששמש בכלי בית המקדש דברים שיש להם חילופין ויש להם דמים טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. והמשמש בכתרו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שהוא טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא:

ודלא שמש חכימייא קטלא חייב. מעשה (באחד כהן) [בכהן אחד] חסיד ברמת בני ענת והלך רבי יהושע לדבר עמו והיו עוסקים בהלכות חסידים וכיון שהגיעה עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי טיפה של שמן לתוך הגריסין. הלכה ונטלה את הפך מתוך הכירה. א"ל רבי וכי הכירה טהורה היא. אמר לו וכי יש כירה טמאה ותנור טמא. א"ל והרי הוא אומר תנור וכירים יותץ טמאים הם (ויקרא י"א ל"ה) הא שיש תנור טמא וכירים טמאים ודשמש ולא קיים חייב קטלי קטילין. אמר רבי כך הייתי נוהג כל ימי. אמר לו אם כך היית נוהג כל ימיך לא היית אוכל קדשי שמים כתקונן. אמרו חכמים ודלא שמש חכימייא קטלא חייב ודישתמש ולא קיים חייב קטלי קטילין.

פרק כח

שמונים זוגות של תלמידים היו לו להלל הזקן. שלשים מהם היו ראוים שתשרה עליהם שכינה. ושלשים מהם היו ראוין שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון. ועשרים מהם בינונים. הגדול שבהם יונתן בן עוזיאל והקטן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. בשעת פטירתו נכנסו כולם והוא לא נכנס. אמר להם היכן [הוא] יוחנן. אמרו לו הרי [הוא] עומד על הפתח. אמר להם יכנס כשר הוא. כיון שנכנס אמר להם הקטן שבכם אב לחכמה ואב לדורות. והגדול שבכם על אחת כמה וכמה. אמר להם עליכם נאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ועליך נאמר רבן יוחנן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא:

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא הניח פרשה אחת מן התורה שלא למדה ולמד מקרא ותרגום הלכות ואגדות שיחין ומשלות הכל למד:
חמשה דברים היה רבי יוחנן בן זכאי אומר לתלמידיו חבירינו למדו תורה והתעסקו בה שאם עשיתם את כל התורה כולה כמצוה הזו אל תחזיק תורה לעצמך כי לכך נוצרת:

פרק כט

חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס. ורבי יהושע בן חנניה. ורבי יוסי הכהן. ורבי שמעון בן נתנאל. ורבי אלעזר בן ערך. היה רבי יוחנן בן זכאי משנה בשבחן ואומר אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה. יהושע בן חנניה אשרי יולדתו. [רבי יוסי הכהן חסיד שבדורו. רבי שמעון בן נתנאל ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר. ור' אלעזר בן ערך מעין המתגבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם]. אבא שאול אומר משום רבי עקיבא שהיה אומר משמו לא היה אומר אלא אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהם ואצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם. ומפני מה לא נתגדל שמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאוס לעיר יפה שמימיה (מעוסקים) [מתוקים] לא נתגדל שמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליבנה למקום שמאהבים התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל שמם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה טיבו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאוס העיר יפה לעיר שמימיה יפים כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה (נתגדל) [נתמעט] שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאהבין את התורה למקום שתלמידי חכמים מרובים הם נתגדל [שמם] בחכמה:
אמר להם ראו איזה היא דרך טובה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. (רבי שמעון) [רבי יהושע] אומר חבר טוב. רבי יוסי אומר זה יצר טוב. ויש אומרים זו אשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. טוב למצוה וטוב לבריות. אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם:
ועוד אמר להם צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה. רבי יהושע אומר חבר רע. רבי יוסי אומר זה יצר רע ויש אומרים זו אשה רעה. (רבי יוסי) [רבי שמעון] אומר הלוה ואינו משלם אחד לוה מן האדם כאילו לוה מן המקום

שנאמר לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א). רבי אלעזר אומר לב רע. רע למקום. רע למצות. רע לבריות. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם:

ועוד ג' [דברים] היה אומר רבי אליעזר יהי כבוד (תלמידך) [חבירך] חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך:

[יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך] הוי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תיטול את של חבירך. אם רוצה את שלא יאמר אחריך דבר אף אתה לא תאמר אחריו דבר:

ואל תהי נוח לכעוס. מעשה באחד שבא להכעיס הלל הזקן המתין לו עד (שיישן) [שישן] התחיל דופק ואומר מי כאן (בית) הלל. א"ל מה לך. א"ל שאלה [יש לשאול]. עמד ופתח לו. נתעטף וישב לו. שאלתך מה. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה זנבה של פרה ארוך ושל חמור קצר. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שהחמור נושא אוכף על בשרו ואין זנבו מגיע אלא עד חצי יריכו. בשר הפרה מגולה וזנבה ארוך [ומשמשה עמו על כל בשרה]. א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו. כיון שישן התחיל דופק ואמר מי כאן הלל. א"ל מה לך. [א"ל] שאלה. עמד ופתח [לו] נתעטף וישב לו. א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שאין במקומן עריסות וכל ימיו מתגדל על חיק אמו. ושל בני מדינה זו כיון שהיא יולדת אותו היא נושאת ונותנת אותו בתוך העריסה ראשיהן נעשין מגולגלים. ולפיכך ראשן של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים. א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו. התחיל דופק ואומר מי כאן הלל. א"ל מה לך. א"ל שאלה. עמד ופתח לו נתעטף וישב לו. א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה פרסות רגליהם של בני (אפסיים) [אפריקה] רחבות מכל בני אדם. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל שמקומם (ביתוצים) [בין בצעי המים] והן מהלכין ביום ובלילה בתוך המים פרסותיהן מתפרטות מן המים לפיכך הם רחבות מכל בני אדם. א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו. [התחיל דופק מי כאן הלל. א"ל מה לך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחך. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים צרות מכל בני אדם. א"ל שאלה גדולה שאלת מפני שהן סמוכין למדבר והרוח זורה את החול על פניהם ועיניהם מתמלאות מים עליהם. א"ל יש לך שאלות אחרות. א"ל לאו. הלך לישון]. התחיל צווח ואומר (אילך) [אוי לי] מפניך (בית) הלל (אילך) [אוי לי] מפניך. א"ל מה לך. [א"ל]

ענותנותך גרמה לי שאפסיד ארבע מאות דינר. א"ל מוטב לך שתפסיד ארבע מאות דינר על ארבע מאות דינר ואל יקרא (בית) הלל קפדן אפילו שעה אחת לפני המקום:

מעשה באחד שבא אצל שמאי. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל וכי אין לנו בישראל מלעשות כהן גדול אלא הגר הזה. היתל בזעפו וסילקו בנזיפה. הלך לו אצל הלל הזקן. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל בני מי שהוא מבקש לעשות שמשו של מלך בשר ודם צריך הוא ללמוד קודם היאך הוא יוצא והיאך הוא נכנס והיאך הוא מתקן סעודתו של מלך בשר ודם. אתה שאתה מבקש לעשות שמשו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שצריך את ללמוד היאך אתה נכנס והיאך אתה יוצא והאיך אתה שוחט והאיך אתה זורק והאיך אתה מקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות. נתן לו הספר והתחיל קורא בו והולך עד שהגיע להזר הקרב יומת (במדבר א' נ"א). א"ל רבי על מי נאמר זה הפסוק. א"ל אפילו על דוד מלך ישראל. נענה אותו הגר ואמר אני הגר הקל שבאתי במקלי ובמנעלי על אחת כמה וכמה. א"ל קפדנותך שמאי גרמה לי לטרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא:

מעשה באחד שבא אצל שמאי הזקן. אמר לו רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בפה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בפה איני מאמינך [נער בו וסלקו בנזיפה. בא לפני הלל. א"ל רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בעל פה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בעל פה איני מאמינך]. כתב לו אל"ף בי"ת. א"ל זאת מהו. א"ל אל"ף. וזה מהו. א"ל בי"ת. א"ל מי הודיעך שזה אלף ושזה בי"ת. א"ל קבלתי כך עלי באמונה. א"ל כשם שקבלת זו עליך באמונה כך תקבל את זו עליך [באמונה]. אמר קפדנותך שמאי גרמה לי לטרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב [וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא]:

ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו שובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה (אליו) [א"ל] בכל יום יאמר אדם היום אעשה תשובה שמא אמות למחר נמצאו כל ימיו באים בתשובה (ומה) [וזה] פירושו של דבר בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קהלת ט' ח'):

והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף:

פרק ל

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות טורפים את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא:

עין רעה שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו לא בבניו ולא בבנותיו ולא בצאנו ולא בבקרו ולא בכל מה שיש בידו:

יצר הרע שבשעה שאדם נולד יצר הרע נדבק בו. משל אם יעלה אדם את הבהמה לראש הגג היא סוללת אחריה (את) [אבל] התינוק הוא רץ ליפול ממנו. סמוך למדורה הוא רץ ליפול בתוכה. סמוך לגחלים הוא פושט ידו לקומצן. מפני מה. מפני שיצר הרע נזרק בו. משל למה"ד למלך שהיו לו שדות הרבה והרבה והיה לו שדה אחת שלא היה לו שדה אחרת רעה כמותה. ואמר המלך לחכירה לאריס והחכירה לאריס (גדה) [נרה] זבלה זרעה קצרה (כשחזרה בררה) ולא עשת אלא עשרה כורים ומה שעשה הכניס לתוך ביתו של מלך. א"ל המלך הבא את השאר. א"ל אדוני המלך אתה יודע [שדה שלך שלא היתה לך שדה אחרת רעה ממנה ומה שעשה כבר הכנסתי לתוך ביתך. כך הם ישראל עתידין לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע] יצר הרע (שנזרקה) [שזרקת] בנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א). וכן הוא אומר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד):

ושנאת הבריות שכל מי שהוא שונא את חבירו המקום עוקרו מן העולם. שכן מצינו באנשי סדום שלא עקרן המקום אלא בעבור שהיו שונאים זה לזה שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית י"ג י"ג). רעים זה לזה. וחטאים בגלוי עריות. מאד בשפיכות דמים. דבר אחר מאד במשכב זכר:

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע וכשאתה עומד להתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום שנאמר כי חנון ורחום הוא (יואל ב' י"ג). ואל תהי רשע בפני עצמך:

רבי יוסי אומר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

[יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך] הוי חס על ממון חבירך כשלך ועל ממון בניו ובנותיו ואם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף אתה אל תיטול את שלו:

והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך שאילו היתה תורה ירושה לך היה אדם מורישה לבנו ולבן בנו ולבן אחותו עד סוף כל הדורות. שכן מצינו במשה בשעה שהיה סבור שבניו עומדים תחתיו מהו אומר ויאמר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות

לכל בשר [וגו'] אשר יצא לפניהם (במדבר כ"ז ט"ז וי"ז). בא וראה מה (המקרא) [המקום] משיבו קח לך את יהושע (שם י"ח):
וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינות העומדות בפלטיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המלכות מעלה לו סלירא בכל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' ו') על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה:
רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ומה שתשוב לאפיקורס על דברי תורה שלא יסתירו. ודע מלפני מי אתה עמל ומי בעל בריתך שנאמר בכל דרכיך דעהו (משלי ג' ו'):

פרק לא

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. שלא נוצרו הבריות על דברי הבטלה אלא על דברי תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ') [חייך בעולם הזה ואורך ימיך] לעולם הבא:
הוא היה אומר אל תסתיר במותיהם שלא תבנם בידך. אל תסתיר [של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים]. אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך הרי לך המשיח. בוא ונטע את הנטיעה [ואח"כ צא והקבילו]. אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין. ראיה לדבר רחבעם בן שלמה:
הוא היה אומר כופו את הילדים מגאון ופרשום מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים [את האדם] מדברי תורה:
הוא היה אומר פלוני אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני אומן וכלי אומנותו בידו. אמרו לו רבי מה הדבר הזה. אמר להם פלוני חכם ואין בידו מעשים הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני יש בידו מעשים טובים ואינו חכם הרי זה כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני חכם ויש בידו מעשים טובים הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו:

הוא היה אומר כופו את הילדים שמהם חכמים יוצאים שתהא שמאל דוחה וימין מקרבם:

הוא היה אומר (מנין) [בעון] ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות על שהם מלוים בריבית (וכובשים) [ועל שכובשים] שטרים פרועים (ופוסקים) [ועל שפוסקים] צדקה ברבים ואינן נותנין [ועל שפורקין עול מעליהם ונותנין העול והמס על העניים והאביונים האומללים] ועליהם הוא אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כ"ז כ"ו) אלו בעלי בתים:

רבי יהודה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים:

רבי הלל אומר אל תפרוש מן הצבור אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה. אל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר אחר אדם דבר עד שתגיע למקומו:

הוא היה אומר מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זימה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה כשפים מרבה (רביית) [רעות]. מרבה נכסים מרבה יגיעה. מרבה בשר מרבה רמה. מרבה תורה מרבה חיים. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא:

נמשלו דברי תורה לכלי מלתין. מה מלתין לא במהרה את קונהו אבל במהרה את קורעו. כך הם דברי תורה קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד. דברי שטות דומים הם לכלי שק. מה כלי שק במהרה את קונהו אבל לא במהרה את קורעו. כך הם דברי שטות נוחים לקנות וקשה לאבד:

נמשלו דברי תורה לכלי זהב (מה כלי זהב) כל זמן שהוא ממרקן הם מצחצחין ומאירין פניו של אדם. כך הם דברי תורה שכל זמן שאת שונה בהן ומשלש בהן מצחצחין ומאירין פניו של אדם שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים י"ט ט'). ישב לו מהן נוחין לאבדן ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז):

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. השיח עמו ככלי זכוכית. אכל ושתה [עמו] ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם [יודעין מה בתוכן. עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכן. כך כל בני אדם עוברין בשוק ואין בני אדם] משיחין בהן. עבר תלמוד חכם משיחין [בו]:

בג' דברים אדם ניכר לבריות אם כשר הוא ואם [לאו] מהליכתו ומעטיפתו ומשאלת שלומו. ויש אומרים אף בדבורו:

ג' דברים מאהבין את האדם לבריות. יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש:
בג' דברים בודקין את האדם. במשא ומתן וברוב יין וברוב שיחה:
רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולטת בנו כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו:

פרק לב

רבי נחוניה בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ:
הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שטות. והנותן לבו לדברי שטות מעבירין ממנו דברי תורה:
רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המבזה את התורה גופו מבוזה לבריות:
רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות:
רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון:
רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברוקה [אומר] משלך יתנו לך ובשמך יקרוך ובמקומך יושיבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע במוכן לך
רבי יוחנן בן ברוקה אומר המחלל שם שמים בגלוי נפרעין ממנו בסתר והשם מתחלל ואין נפרעים ממנו אלא בגלוי:
רבי (יוחנן) [חנינא] בן דוסא אומר כל שקדמה יראת חטאו [לחכמתו סופו להתקיים. חכמתו ליראת חטאו] אין סופו להתקיים. מעשיו לחכמתו סופו להתקיים. [חכמתו למעשיו אין סופו להתקיים]. משל למה הדבר דומה לאחד שבא אצל החנוני. א"ל תן לי רביעית יין. א"ל הבא כלי ופתח לו את תיקו. א"ל תן לי שמן. א"ל הבא כלי ופתח לו את המפושלות. א"ל בן מאירה כלי אין בידך ואתה מבקש ליטול יין ושמן. כך הקב"ה אומר לרשעים מעשים טובים אין בידכם ואתם מבקשים ללמוד תורה שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (תהלים נ' ט"ז). חוקי אין את משמר היאך את מספר בהם ואתה שנאת מוסר (שם שם):
עקביא בן מהללאל אומר יסתכל אדם בד' דברים ואינו בא לידי עבירה דע מאין באת ולאיכן אתה הולך ומי עתיד להיעשות עפר רמה ותולעה ומי הוא דיין לכל המעשים ברוך הוא:

רבי שמעון בן אלעזר אומר מאין הוא בא ממקום אש וחוזר למקום אש. ומאין הוא בא ממקום לחוץ וחוזר למקום (חוץ) [לחוץ]. ומאין הוא בא ממקום שאין בריה יכולה לראות וחוזר למקום שאין בריה יכולה לראות. מאין הוא בא ממקום טומאה וחוזר ומטמא את אחרים:

הוא היה אומר עשה עד שאתה מצוי ומצוי לך ומצוי לאשר תתן:

רבן גמליאל אומר עשה לך רב לחכמה והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות:

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף גדול יותר מן השתיקה. ולא מדרש הוא העיקר אלא הכל שם לפי המעשה:

רבן גמליאל אומר על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז):

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם. כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת היא לו מן האדם. והוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. ובורח מעבירה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מהו עונשין של עבירות. והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה:

הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים:

רבן גמליאל אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון. וכל תלמוד שאין עמו מלאכה סוף הבטלה לעורר עון:

הוא היה אומר העושים שררה עם הצבור אין עמלים עמהם באמת שברית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא:

רבן גמליאל אומר כל תלמיד פגום (שבא) [שהוא] בן [ארץ] ישראל משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות. משל למה"ד לברזל הנדוי שהוא עובר ממקום למקום וכחו תש עליו. אבל משביח הוא (במקומות) [מהמקומות] אחרים:

הוא היה אומר עשה סתרך כגלויך מקום [שהנחת] אל תטול. [אם רוצה אתה שלא יטול אדם את שלך] אף את אל תטול את של חבירך.

רבי יהודה הנשיא אומר עשה רצונו כרצונך [כדי שיעשה רצונך כרצונו ובטל רצונך מפני רצונו שיבטל רצון אחרים] מפני רצונך:

הוא היה אומר אם עשית רצונו כרצונך [לא עשית רצונו כרצונו] ואם עשית רצונו שלא כרצונך עשית רצונו כרצונו. רצונך שתחיה אל תחיה עד שתחיה. מוטב לך למות מיתה בעולם הזה שעל כרחך אתה מת מלמות מיתה לעתיד [לבא] שאם תרצה אי אתה מת:
כל תלמיד שנתחלל בו שם שמים אין מספיקין בידו לעשות תשובה שנאמר אח נפשע מקרית עוז [וגו'] (משלי י"ח י"ט). מה ת"ל כבריח ארמון אלא כהנים באים עליו כבריח ארמון. וכן הוא אומר כי לא יבינו את פעולות ה' (תהלים כ"ח ה') מתוך שהוא אומר יהרסם (שם) בעוה"ז ולא יבנם (שם שם) בעולם הבא. ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (שם ל"ד י"א):

פרק לג

רבי עקיבא אומר סייג לחכמה שתיקה. סייג לכבוד שלא לשחוק. סייג לקדשים טהרה. סייג לנדרים פרישות. סייג לתורה מסורת. הוא היה אומר אל תדור בין הגוים שלא תעבוד ע"ז. אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שלא יאכילך מקדשי שמים. אל תבוא לידי שבועה שלא תבוא לידי נדרים. אל תבוא לידי ספק שלא תבוא לידי ודאי. אל תבוא לידי שחוק שלא תבוא לידי עבירה ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש:
הוא היה אומר אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד. אין בור ירא חטא. ולא כל המרבה בסחורה מחכים ולא עם הארץ חסיד (פירוש) [פרוש]:
בן זומא אומר חכם הלמד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (שמואל א' ב' ל'). איזהו גבור הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור (משלי ט"ז ל"ב). איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח ב') אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא:
הוא היה אומר אל תציץ לכרמו של אדם. ואם הצצת אל תרד. ואם ירד אל תביט. ואם הבטת אל תיגע. ואם הגעת אל תאכל. ואם אכל הרי אדם נמצא טורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא:
בן עזאי אומר כל שלקה בגופו קודם חכמתו סימן יפה לו. לאחר חכמתו סימן רע לו. וכל שרוחו נוחה הימנו סימן יפה לו:
הוא היה אומר הוי נרתע מחטא הקל כדי שתרתע מחטא חמור. הוי מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך הפורענות. אם באת עבירה לידך [אל תדאג מאותה עבירה אלא מן הבאה

אחריה. ואם באת מצוה לידך] אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. שכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה:

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך:

הוא היה אומר הרחק ממקומך שנים ושלשה מושבות ושב שנאמר כי טוב יאמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב (משלי כ"ה ז') (ונוס) [ונוח] למלוך על כל האדם מלדבר על פי שנים עדים ועל פי שלשה עדים עטופי סדינים:

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה אל תאמר היא תבוא אחרי או שחביריך (יקדמוך) [יקיימוה] בידיך ואל בינתך אל תשען:

רבי ינאי אומר לשלות רשעים לא (יכנסו) [נכנסנו] בייסוריהן של צדיקים לא נגענו אין בידינו משלות רשעים ולא מייסורי הצדיקים:

רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור לפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין:

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה:

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו. ולא תשב לנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו. ואל תשאל לו בשעת נדרו. ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו:

רבי מאיר אומר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר טוב ליתן לך. אם בטלת מן התורה בעולם הזה יש לך בטלים הרבה כנגדך:

הוא היה אומר הוי (מעט עסק) [ממעט בעסק] ועסוק בתורה וזריז למצות והוי נוהג בשפלות רוח עם כל אדם:

פרק לד

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ טורפין את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא:

הוא היה אומר כל הפורש מד' דברים אלו הוא שני למלאכי השרת:

רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלשה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב (תהלים א' א'):

רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים ואוכלים על שלחן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאילו הן אוכלים זבחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח ח'):

רבי חלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלית עליהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז):
רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה ובן אדם תולעה: הוא היה אומר בד' דברים הבהמה משונה מן האדם. מעי האדם סרוחים. ומעי הבהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. ובהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. ובהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו. ושנות בהמה לא נתקצרו:
רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים לשאול בשלום כל האדם והוי זנב לאריות ולא ראש לשועלים:
רבי חנניה בן חכינאי אומר הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה סימן רע לו. אינו צריך להיות עסוק אלא בדברי תורה שנאמר בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו' כ"ב):
ר' דוסא הבבלי אומר (המלמד) [הלמד] מן התינוקות כענבים הקהות (והיין) [וכיין] מגתו. והלמד מן הזקנים כענבים בשולות וכיין ישן:
רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בתוכו. יש קנקן חדש מלא ישן. וישן אפילו טיפה אין בו. אינו מלא אלא מימי רגלים:
רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם אין דרך ארץ אין תורה. [אם אין תורה אין דרך ארץ]:
הוא היה אומר אם אין דעת אין בינה. אם אין בינה אין דעת אם אין קמח אין תורה. אם אין תורה אין קמח:
הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מעוטין הרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו. וכל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מרובים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו:
רבי שמעון בן אלעזר אומר כל שמעשיו מרובים מחכמתו למה הוא דומה לרוכב סוס וכלונס בפיו כל מקום שהוא רוצה הוא מחזירו. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו לרוכב סוס ואינו כלונס בפיו רכב עליו ונפל ממנו ושבר את מפרקתו:
רבי נתן אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך ככבוד רבך וכבוד רבך כמורא שמים:

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך שכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ט') לי אנשים אין כתוב כאן אלא בחר לנו אנשים. הא שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו:
וכבוד חבירך ככבוד רבך שנאמר (ואתה תצוה) [אתה תדבר] את כל אשר אצוך (שם ז' ב'):
וכבוד רבך כמורא שמים שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים (שם ד' ט"ז):
כל המקלל את חבירו לשם שמים סופו לצאת ממנו בכבוד. משה קילל את פרעה לשם שמים ויצא ממנו בכבוד שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם י"א ח') ומנין שיצא ממנו בכבוד שנאמר גם האיש משה גדול מאוד (שם שם ג'):
וכל המכבד את חבירו שלא לשם שמים סופו לצאת ממנו בקלון שכן את מוצא בבלק שכבד את בלעם שנאמר ויבואו אל בלעם ויאמרו לו [וגו'] כי כבד אכבדך (במדבר כ"ב ט"ז י"ז) ומנין שיצא ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א):
רבי אלעזר הקפר אומר אל תהי זקוק לדין. ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך. ועשה שוק בעלי דבבך:
רבי אליעזר בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא. והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח. אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד. ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה:
הוא היה אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם הזה ומחיי העוה"ב:
הוא היה אומר היצורים למות והמתים להחיות והחיים לדין. לידע ולהודיע שהוא עד והיודע ועתיד לדין. שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד. ואל יבטיחך יצרך שיש לך בשאול בית מנוח. שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן חשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה:

פרק לה

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה בנערותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי אבנים אפילו כל הגשמים יורדין אין מזיקין אותו. והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי לבנים (בין) [כיון] שטיפה של מים הוא [יורד עליו] פושר והולך לו. מלה"ד למלך שאמר לעבדו שמור את הצפור לבני. אמר המלך לעבדו אם משמר

אתה את הצפור נפשך אתה משמר. ואם מאבד אתה את הצפור נפשך אתה מאבד. שמר את הצפור. אותו העבד על מה שישמור הוא אומר נפשו הוא משמר. על מה שיאבד הוא אומר נפשו הוא מאבד. כך הקב"ה אומר לישראל בני אם אתם משמרים את התורה נפשכם אתם משמרים ואם אתם מאבדים את התורה נפשכם אתם מאבדים. כך כל המשמר דבר אחד מן התורה נפשו הוא משמר. וכל המאבד דבר אחד מן התורה נפשו הוא מאבד שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' (דברים ד' ט'):

רבי ראובן בן (ארכילוס) [אצטרובלי] אומר אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן עשאו או שעשה כיוצא בו או חשב לעשות או ששמע מחבירו שנעשה והטה אוזן לשמוע:

הוא היה אומר ג' נאמנים הן. עני שהוא נאמן על הפקדון אין נאמן גדול מזה. בעל הבית שהוא נאמן על מעשרותיו אין נאמן גדול מזה. רווק שגדל במדינה ולא נחשד על הערוה אין נאמן גדול מזה:

הוא היה אומר כבד את אביך [ואמך שאלמלא הם לא באת לעולם מפני שהם הביאוך. ודע] מה אתה עושה להן שהן גומלין לך:

רבי חניניה בן חכילאי אומר הנוער משנתו בלילה והפונה לבו (לבטלה) [מבטלה] לדברי תורה סימן יפה לו שנאמר בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו' כ"ב) בעולם הזה. בשכבך תשמור עליך (שם שם) בשעת מיתה. והקיצות היא תשיחך (שם שם) לעולם הבא:

רבי אליעזר בן יעקב אומר כל העושה מצוה אחת קונה לו סניגור אחד וכל העושה עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות:

יוסי הבבלי אומר אין תלמידי חכמים מתים קטנים לא שהם חשודים על הגזלות ולא על העריות אלא שהם פוסקים ממשנתם ומדברים צרכיהם במשנה:

רבי יעקב אומר הרואה נחש ועקרב ראוי הוא למות בהן אלא שרחמיו של מקום מרובים. אמר רבי שמעון בן גמליאל בד"א בזמן שלא הרגן [אבל הרגן] לא נראו לו אלא שיהרגם. וחכמים אומרים בין כך ובין כך:

רבי יונתן בן רבי יוסי אומר הלמד תורה מדוחק סופו לעשותה מריוח. והמבטל תורה מריוח סופו לבטלה מדוחק. הלמד תורה מעוני סופו לקיימה מעושר. והמבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני. הלמד תורה לצרכו סופו לשכחה. והמשכיח תלמודו בנערותו עתיד לבקש בזקנותו שנאמר ונהמת באחריתך [וגו'] ואמרת איך שנאתי מוסר [וגו'] ולא שמעתי לקול מורי. כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. וכה"א שתה מים מבורך (משלי ה' י"ב י"ג ט"ו):

רבי יוחנן בן נורי אומר תורת הנדה והלכות קנין הן הן גופי הלכות:

רבי אלעזר בן חסמא אומר תקופות וגימטריא פרפריות לחכמה:
רבי יוסי אומר יהי כל שלך גדול ממך ואל תלמוד מחצה למחצה והיא גדולה למבקשיה:
רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק ולא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל. אם למדת תורה הרבה נותנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך לשלם לך שכר פעולתך:
רבי עקיבא אומר הרחק משלש והדבק בג'. הרחק מן המאונים ומן הפקדון ומלעשות (שלום) [ערב] בין אדם לחבירו. והדבק בחליצה ובהפרת נדרים ובהטילת שלום בין אדם לחבירו:
האימתנים והזדונים ועזי פנים ובעלי זרוע עליהם הוא אומר כי זרועות רשעים תשברנה (תהלים ל"ז י"ז). וחורשי רע ומהפכי דברים וממתיקי שפה ובעלי לשון הרע עליהם הוא אומר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך וגו' (שם ל"ה ו'):
המנאצים בסתר והמחרפים בגלוי והמבזים ברבים ובעלי המחלוקת עתידים להיות כקרח וכעדתו שנאמר ותכס עליהם הארץ (במדבר ט"ז ל"ג) ומפקיעי שערים ומקטיני מדות והמלוים ברבית ואוצרים הפירות לעשות [מהם] שכר בא"י (שנאמר) עליהם [הוא אומר] נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ח' ז'):
רבי אליעזר בן יעקב אומר יהי לך ב' ידות אחת בתורה ואחת בדרך ארץ. שכל מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אין זה מן הישוב:
רבי אליעזר המודעי אומר כל המחלל את התורה והקדשים והמועדים והמיפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש לו מעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. וכל המבזה את התורה והקדשים ואת המועדים והמפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק לעה"ב:
רבי יהודה אומר הלמד תורה בנערותו למה"ד לרווח שנשא רווח. רבי יוסי אומר הלמד תורה בנערותו למה"ד לדיו כתובה על נייר חדש והלמד תורה בזקנותו למה"ד לדיו כתובה על נייר מחוק. רבי יהודה אומר הלמד תורה בזקנותו למה"ד לנוטל קנקן ליתן בו יין והוא אינו זפות כל זמן ששתה בו מבאיש והלמד תורה בנערותו למה"ד לנוטל קנקנו ליתן בו יין והוא זפות כל זמן ששותה בו הוא משביח:

פרק לו

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם:

בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן. ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א' ג'). ויאמר אלהים יהי רקיע (שם שם ו'). ויאמר אלהים יקוו המים (שם שם ט'). ויאמר אלהים תדשא הארץ (שם שם י"א). ויאמר אלהים יהי מאורות (שם שם י"ד). ויאמר אלהים ישרצו המים (שם שם כ'). ויאמר אלהים תוצא הארץ (שם שם כ"ד). ויאמר אלהים הנה נתתי (שם שם כ"ט). ויאמר אלהים נעשה אדם (שם שם כ"ו). ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (שם ב' י"ח). רבי ירמיה הוה מקיים ויברא אלהים את התנינים (שם א' כ"א) [וגורע] לא טוב היות. וכי מה צורך לכל באי עולם שיבואו לכאן. ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו אבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא:

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות סורחים את מעשיהם עד שהביא המקום את מי המבול עליהם:

עשרה דורות מנח ועד אברהם ומה תלמוד לומר אלא עשרה דורות היו סורחים את מעשיהם עד שעמד אברהם אבינו והלך בדרכיו וקבל שכר כולם:

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו [ועמד בכולם] להודיע כמה היא גדולתו של אברהם אבינו ואלו הן [באור כשדים] לך לך מארצך וממולדתך. ביציאת חרן ויהי רעב בארץ. ושנים בשרה [אחד בפרעה ואחד באבימלך] ואחד של מילה ושל בתרים ושל יצחק ושל ישמעאל. וכי מה צורך לכל באי העולם שיבואו לכאן. ללמדך כשיבוא אברהם אבינו עליו השלום ליטול את שכרו יהיו באי עולם אומרים יתיר מכאן (היתה שמה) [היה שוה ליטול]:

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים להודיע חבתן של ישראל:

עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים. להודיע כחו של מקום. אלו שלקו במצרים דצ"ך עד"ש באח"ב (ומכת בכורות). ואלו שלקו על הים. רי"ם. שב"ט. תתצ"ו. רי"ם רמה ירה מרכבות. שב"ט שלישיו בים טובעו. תתצ"ו תהרוס קמיך תשלח חרונך צללו כעופרת וברוח אפך נערמו מים וכו':

פרק לז

חמשה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך יונית ועשרה דברים שינו בה. ואלו הן אלהים ברא בראשית (בראשית א' א'). [ויאמר אלהים] אעשה אדם בצלם ודמות (שם שם כ"ו). זכר (ונקובי בראו) [ונקוביו בראם] (שם שם כ"ז). הבה (ארדה) [ארד ואבלה שם שפתם] (שם י"א ז'). ותשחק שרה בקרוביה לאמר (שם י"ח י"ב). כי באפם הרגו

שור וברצונם עקרו אבוס (שם מ"ט ו'). [ויקח משה את אשתו ואת בניו] וירכיבם על נושא אדם (שמות ד' כ') [ומושב בני ישראל] אשר ישבו במצרים ובארץ כנען [ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות שנה] (שם י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי (במדבר ט"ז ט"ו). ואת צעירת הרגלים (ויקרא י"א ו'). אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר בהם לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד' י"ט):

עשרה דברים עלו במחשבה ירושלים. ורוחות האבות. ואור הצדיקים. וגיהנם. ומי המבול. ולוחות השנים. והשבת. והמקדש. והארון. ואור העולם הבא:

עשרה דברים נבראו בין השמשות [הקשת]. והזיקים. והעננים. הבאר. והמן. והמטה. ופי הארץ. ופי האתון. ומקלו של אהרן. והמערה. ויש אומרים אף [קברו של משה רבינו. ואילו] של אברהם אבינו. רבי נתן אומר אף כתב והמכתב והלוחות. רבי יהושע אומר אף (והעד) [העור] והשמיר. רבי נחמיה אומר אף האור והפרדה:

עשרה שמות נקראת נבואה משא. משל. מליצה. חידה. הטיפה. צווי. דיבור. אמירה. חזון. נבואה:

עשרה שמות נקרא נביא עבד. מלאך שליח. צופה. חוזה. חולם. ציר. רואה. נביא. איש האלהים:

עשרה נקראו איש האלהים משה. אלקנה. שמואל. דוד. עדו. שמעיהו. אליהו. אלישע. מיכיהו. (עמוס) [אמוץ]:

משה נקרא איש האלהים שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים (דברים ל"ג א'). אלקנה נקרא איש האלהים שנאמר ויבא איש האלהים (שמואל א' ב' כ"ז). שמואל נקרא איש האלהים שנאמר הנה נא איש אלהים (שם ט' ו'). דוד שנאמר במצות דוד איש האלהים (נחמיה י"ב כ"ד). עדו נקרא איש האלהים שנאמר והנה איש האלהים בא מיהודה (מלכים א' י"ג א'). שמעיה שנאמר אל שמעיה איש האלהים (שם י"ב כ"ב). אליהו שנאמר איש האלהים תיקר נא נפשי (שם ב' א' י"ג). אלישע שנאמר איש האלהים קדוש הוא (שם ד' ט'). מיכיהו שנאמר ויגש איש האלהים (שם א' כ' כ"ח). (עמוס) [אמוץ] שנאמר ואיש האלהים בא (אלי) [אליו] לאמר המלך [אל] יבוא עמך (ד"הי ב' כ"ה ז'). דניאל ויחזקאל נקראו בן אדם. שמואל וחנני נקראו רואה:

עשר ירידות בתורה. עשר נקודות בתורה. עשר שמורות בתורה. עשר הבטלות בתורה. עשר תולדות בתורה:

עשר ירידות בתורה. ירידה באדם הראשון שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים (בראשית ג' ח') ולהלן הוא אומר משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות י"ט י"ט) קול לגזירה

שוה מה קול אמור להלן ירידה אף קול אמור כאן ירידה. [ירידה] במבול מנין שנאמר ויבא ה' כי רבה רעת [האדם] (בראשית ו' ה') ולהלן הוא אומר זעקת סדום ועמורה כי רבה (שם י"ח כ') רבה לגזירה שוה מה רבה האמור כאן ירידה אף רבה האמור להלן ירידה. במגדל מנין שנאמר וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל (שם י"א ה'). ירידה בסדום מנין ארדה נא ואראה (שם י"ח כ"א). ירידה במצרים מנין שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג' ח'). ירידה בים מנין זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (שם ט"ו ב'). ירידה בסיני מנין וירד ה' על הר סיני (שם י"ט כ'). [ירידה בענן שנאמר וירד ה' בענן] (שם ל"ד ה') ירידה בזקנים מנין וירדתי ודברתי עמך שם (במדבר י"א י"ז). ירידה בענן מנין וירד ה' בעמוד ענן (שם י"ב ה'). ועל כולם אחת בקבלה לעתיד לבוא שנאמר הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א' ג'):

עשרה נקודות בתורה ישפוט ה' ביני ו'ב'י'נ'י'ך (בראשית ט"ז ה') הנקיד עליה שלא אמרה לו אלא כנגד הגר. א'י'ה שרה אשתך (שם י"ח ט') יכול שלא היו יודעים בה הנקיד עליו שהיו יודעים בה אלא להפליג (בינתו) [מדעתו] של אברהם אבינו שהיו מלאכי השרת בשביל שלא יבטלו את מצות. ולא ידע ב'ש'כ'ב'ה ו'ב'ק'ו'מ'ה (שם י"ט ל"ה). בשכבה הרגיש אבל בקומה לא הרגיש הנקיד עליו שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש. והצעירה בשכבה ובקומה ידע. ויפול על צוארו ו'י'ש'ק'ה'ו (שם ל"ג ד') נקוד יכול שהיתה נשיקה של אהבה. רבי שמעון בן אלעזר אומר והלא כל מעשיו של עשו בתחלה של שנאה היו חוץ מזו שהיא של אהבה. לראות א'ת' צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) יכול את צאן אביהם היו מרעים באמת גדי רך ושוחטים אותו כל פקודי הלוים אשר פקד משה ו'א'ה'ר'ן (במדבר ג' ל"ט) יכול שהיה אהרן עמם בשררה. או בדרך ר'ח'ו'ק'ה (שם ט' י') שהיה רחוקה ודאי הנקיד עליו שאינה אלא קרובה. ו'נ'ש'י'ם עד נופח אשר על מידבא (שם כ"א ל') יכול שהגיעו עד מידבא הנקיד עליו שלא הגיעו עד מידבא. ועשרון ע'ש'ר'ו'ן (שם כ"ח י"ג) יכול שהוא טעון שני עשרונים על כל כבש וכבש הנקיד עליו שאינו טעון אלא אחד על כל כבש. הנסתרות לה' אלהינו ו'ה'נ'ג'ל'ו'ת לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח) והלא אינו נקוד אלא עד (הא) [העיין] יכול שהן גלויין לנו בעולם הזה ובעולם הבא אינן גלויין לנו (שנאמר) [ת"ל] הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו לפי שבעולם הזה אינן גלויין לנו אבל גלויים לנו לעתיד לבוא. וכה"א ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שעשה כמעשיו של מנשה לפיכך נתלה כמו מנשה. אמר רבי שמעון בן אלעזר עתידה היא הנון הזאת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא. ולמה נקוד על כל האותיות הללו אלא כך

אמר עזרא אם יבוא אליהו ויאמר [למה] כתבתה אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר (לו) [לי] יפה כתבתה אותה הריני מסלק נקודותיהן מעליהן:
עשר תולדות בתורה אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד'). אלה תולדות נח (שם ו' ט'). אלה תולדות שם (שם י"א י'). (אלה) [ואלה] תולדות תרח (שם י"א כ"ז). (אלה) [ואלה] תולדות ישמעאל (שם כ"ה י"ב). (אלה) [ואלה] תולדות עשו (שם ל"ו א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א'):

פרק לח

עשר נסיונות נסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י"ד כ"ב) מה ת"ל זה אלא זה האחרון קשה מכולם היה. רבי יהודה אומר אחת עשרה הוא. רבי אלעזר בן יהודה אומר אמר הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה לפני הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות. ואלו הן הראשון במאז שנאמר ומאז באתי אל פרעה (שמות ה' כ"ג). ואחר על הים שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו ז'). רבי יהודה אומר אחד על הים ואחד בים סוף ואחד ברפידים שנאמר מה תריבון עמדי (ומה) תנסון את ה' (שמות י"ז ב'). ואחד במרה שנאמר שם לו חק ומשפט [וגו'] (שם טו כ"ה). ואחד בשליו שנאמר מי יתן מותנו ביד ה' (אחד במצרים) [בארץ מצרים] (שם ט"ז ג') ואחד במן שנאמר ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כ"א ה'). ואחד בתבערה ואחד במסה ואחד בקברות התאוה שנאמר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה וגו' (דברים ט' כ"ב). ואחד במדבר פארן שמרגלים את הארץ:
וכנגדם עשה להם הקב"ה עשרה נסים על הים. עשאו חומות חומות. אין חומה שאין בה מגדל. אין מגדל שאין בה שומר. שהיו מלאכי השרת משמרים את ישראל בשביל שלא ינזקו. אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו היאך אנו יכולים לעבור בין החומות האלו שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם (שמות י"ד כ"ט). הקיף לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו כשם שלבות בני אדם צף שתי ידות מלמעלה ואחד מלמטה כן הקיפה לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו. עשאו כמין (כפוס) [כיפין] שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו (חבקוק ג' י"ד). אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו כשהיו המים מלמטה ואויר מלמעלה לא היינו יכולים לעבור ועכשיו שהמים מלמעלה ואויר מלמטה על אחת כמה וכמה. עשאו כמין פלטיות שנאמר ראש פרזיו אין פרזיו אלא פלטיות שנאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב' ח'). הוציא להם מתוקים מתוך מלוחים והיו ישראל שותין מהן שנאמר ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים

(תהלים ע"ח ט"ז). עשאו כטיט שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו). ולהלן הוא אומר ויצב מים כמו נד (תהלים ע"ח י"ג) כנד (שתנתבם) [שנתון] בין שתי חצרות. עשאו ערמות שנאמר וברוח אפך נערמו מים (שמות ט"ו ח'). עשאו פרירות שנאמר אתה פוררת בעזך ים (תהלים ע"ד י"ג). עשאו בקעה והעלה עשבים והיו ישראל ובהמתן אוכלים ורועים בהם שנאמר כבהמה בבקעה תרד (ישעיה ס"ג י"ד):

עשרה שמות נקראו לשבחו של הקדוש ברוך הוא ואלו הן. אל שהוא מלך. אדון שהוא מרי כולה. אלהים שהוא דיין. ה' שהוא רחמן. אהיה אשר אהיה. אהיה [לגאולה לשעבר. אשר אהיה לגאולה לעתיד]. חנון שהוא נותן מתנות חנם. ארך אפים שהוא מאריך (פנים) [אפים] עם הרשעים. [ורב] חסד שהוא מטה כלפי חסד. דבר אחר ורב חסד שהוא מרבה גמילות חסד עם כל באי עולם. שדי שדייו לעולם שהוא מלך (עולם) [עליון]. ד"א שדי כשברא המקום את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די. לכך נקרא אל שדי. צבאות שהוא צבא על כל צבאיו. [צבאות] שהכל צבויים. צבאות שכל המצות בו:

עשרה שמות נקראו גלולים אחרים באחרונה נעשו בימי אנוש וכן הוא אומר חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם (דברים ל"ב י"ז) עליהם כדרך שעמדו על הר סיני שנאמר ורוח על פני יחלוף וכו' יעמוד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע (איוב ד' ט"ו וט"ז). גלולים שהם עומדים כגללים. חמנים שהם עומדים בחמה. אשרים שהם מתאשרים לעובדיהם. פסילים שהם פוסלים את עובדיהם. אלילים שהם מביאים אליא ובבא לעובדיהם. חללים שהם חלולים. פרקים שהם מתפרקים. תרפים שהם (מתרפאים) [מתרפים]. מצבות שמציבים אותם מצבה. מסכה שמסיכין אותה:

עשרה דברים שקולים כנגד כל (חבירות) [עבירות] שבתורה. שמע. ותפלין. וציצית. שבת. ועבודה. ומילה. מעשרות. דין. וצדקה. וריחוק עבודה זרה:

י"א יודות שבתורה (מלך) [ומלך] בלע היא צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם כ' ה'). היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה (ויקרא י"א ל"ט). את אביה היא מחללת (שם כ"א ט'). וראה את ערותה והיא תראה את ערותו (שם כ' י"ז). שבת שבתון [היא] דאחרי מות (שם ט"ז ל"א). והיא הפכה שער לבן (שם י"ג י'). ושפלה איננה מן העור והיא כהה (שם שם כ"א). וקנא את אשתו והיא לא נטמאה (במדבר ה' י"ד):

שנים עמדו בתוך כ"ד דור. ושבעה קפלו את העולם כולו ואלו הן. אדם ראה את מתושלח. מתושלח ראה את שם. שם ראה את יעקב. יעקב ראה את סרח. סרח ראתה את אחיה. אחיה ראה את אליהו. ואליהו חי וקיים עד שיבוא משיח:

פרק לט

עשרה נסים היו נעשים (בביהמ"ק) [בירושלים] לא אמר אדם לחבירו אין לי פסח אין לי תנור וכל התנורים שהיו שם כיון שהיו צולין את פסחיהם היתה [הארץ] בולעת. ולא לן אדם חוץ מפתחה של ירושלים. ולא אמר אמר אדם לחבירו אין לי לולב אין לי סוכה אם היה היוקר שם כיון שהיו נכנסים היה הזול. לא נפגע אדם בירושלים. וכל מי שנפגע [חוץ לירושלים] כיון שהיה מסתכל בחומות ירושלים היה מתרפא. ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם:

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה בירושלים מעולם. ולא התליע בשר הקדש בירושלים מעולם. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים. ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. ולא נמצא זבוב בבית המטבחים. ולא נמצא [שם] שרץ. ולא עבר (העורף) [העוף] על גביו. ולא נצחה הרוח (על) [את] ענן הקטרת. ופתחו של אולם גובהו מ' אמה ורחבו כ' אמה וארבעים אלף היו יוצאים בו. והנס העשירי היה קשה מכולם. כשהיו עומדים ומתפללים היו צפופים וכשהיו משתחוים היה נותן ריוח ד' אמות בין אחד לאחד. (צדו) [צירו] של היכל אחד משמונה לתחום והוא היה מכבה את כל הקולות [מיריחו היו שומעין קול השיר]. מיריחו היו שומעין קול (חצר) [הציר]. מיריחו היו שומעים קול השופר וקול השפופרת. מיריחו היו שומעים קול החצוצרות. מיריחו היו שומעים קול כהן גדול ביום הכפורים אומר אנא השם. מיריחו היו מריחים ריח פטום הקטרת. ויש אומרים אף בהרי מכבר. אמר רבי אלעזר בן דלגי עזים היו לבית אבא בהרי מכבר והיו מתעטשות מריח פטום הקטרת. הנס של מגרפה היה קשה מכולם כשהיו מטילין (אותן) [אותה] בין אולם ולמזבח אין אדם שומע קול חבירו בירושלים מקול המגרפה. ושלשה דברים היתה משמשת (בהן) כהן שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הכהנים עומדים להשתחות והוא רץ ובא. ובן לוי שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הלוים עומדים על הדוכן והוא רץ ובא. וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים לשער המזרח:

עשרה שמות נקראת ירושלים לשם שבח. עיר. קריה. נאמנה. בעולה. דרושה. חפצי בה. ה' שמה. צדק. שלום. יבוסי:

ועשרה לשם גנאי. אלמנה. זונה. שכולה. גלמודה. גולה. וסורה. עזובה. ושנואה. ענייה. סוערה:

בעשרה דברים ירושלים משובחת מכל שאר ארצות. שאין משכירין בתים בתוכה. ואין פודין בתוכה מעשר שני. ואוכלין בתוכה קדשים קלים. ואין מוציאין זיזין (כצוצריות)

[וגיזטראות] מתוכה לרשות הרבים. ואין מוציאין זבלה לתוכה. ולא עושין אשפתות מתוכה לרשות הרבים. ואין מגדלין תרנגולים בתוכה ואין צריך לומר בהמה דקה. ואין קוברים את המת בתוכה. ואין מלינין את המת בתוכה חוץ מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה וקבר חולדה. ואין נוטעים בתוכה כל נטע חוץ מגנת ורדים (כשהיתה) [שהיתה] נטועה מימות הנביאים הראשונים:

ממגדל עדר ועד חומות ירושלים המוכר בהמה לחבירו ראיה למוכר לומר חולין מכרתיה. ושאר כל ארץ ישראל ראיה ללוקח לומר לחולין לקחתיה:

פרק מ

עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם (גולם כמשמעו הוא) החכם אינו מדבר לפני גדולים ממנו. ואינו נכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבהל להשיב. [שואל כענין ומשיב כהלכה]. ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון על שהוא יודע [אומר] יודע ועל שאינו יודע אינו יודע. ומודה על האמת. ואינו בוש לומר לא שמעתי:

גולם פשוטו מעולם הוא בהיל לדבר. ונכנס לתוך דברי חבירו. ומדבר לפני גדולים ממנו. ונבהל להשיב. ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין. ואומר על דבר שהוא ראשון (ראשון) [אחרון] ועל אחרון שהוא ראשון. ואינו מודה על האמת. ובוש ללמוד. ובוש לומר לא שמעתי:

(הדה היא קמייתא והדה היא תנייתא):

ועשרה בחכם החכם אינו בהיל לדבר זה אליהוא שנאמר כתר לי זעיר ואחוך (איוב ל"ו ב'):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן בשעה שאמר לו משה מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש (ויקרא י' י"ז) לא רצה לומר לו משה אחי אוננים אנו ואי אפשר לאונן לאכול מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים קל וחומר ומה אם קדשים קלים אסורים לנו לאונן חטאת שהיא חמורה על אחת כמה וכמה. כל כך דן אהרן קל וחומר (משה). גדול מכולן זה (הקדש ברבי) [הקדוש ברוך הוא] שלא רצה ליכנס לתוך דבריו של אברהם אבינו ע"ה בשעה שהיה עומד ומבקש על הסדומיים ואינו מוצא אלא המתין לו עד שסיים ואחרונה חזר והשיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו (בראשית י"ח ל"ג). והרי הדברים קל וחומר ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא רצה ליכנס לדבריו של אברהם אבינו אדם עפר רמה ותולעה דין הוא שלא יכנס לדבריו של חבירו:

ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה בשעה שאמר לו הקב"ה ועתה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שמות ג' י'). אמר לפניו רבון העולמים אהרן אחי גדול ממני ואין לי אפשר לדבר לפניו. מה עשה הלך וסדר את הדברים לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים [האלה] (שם ד' ל'). וכן הוא אומר בי ה' שלח נא ביד תשלח (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם:

ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו לאמר את שני בני [תמית] אם לא אביאנו אליך (בראשית מ"ב ל"ז) וכי אבינו יעקב הורג נפשות היה והלא אין משיבין אותו על דברי הבטלה:

רבי נחמיה ורבי מרינוס בשם רבי נהוראי בשעה שהיה אומר דבר תקיף לפני רבי טרפון היה אומר כפתור ופרח. ובשעה שהיה אומר דבר של הבטלה היה אומר לא ירד בני עמכם (שם שם ל"ח):

ושואל כענין ומשיב כהלכה זה יהודה שאמר ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי [וגו'] אנכי אערבנו מידי תבקשנו (שם מ"ג ח' וט'):

ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחרון אחרון זו רבקה בת בתואל [שנאמר ויאמר בת מי את היש בית אביך מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל אנכי וגו'] ותאמר אליו גם תבן גם מספוא [רב עמנו גם מקום ללון] (שם כ"ד כ"ג כ"ד וכ"ה):

ועל שהוא יודע יודע ועל שאינו יודע אינו יודע אלו אנשי חרן בשעה שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום (שם כ"ט ד' ה' ו'). ואם לשיחה אתה מבקש והנה רחל בתו באה עם הצאן (שם שם):

ומודה על האמת זה משה שנאמר [וישמע משה וייטב בעיניו] (ויקרא י' כ'). הקב"ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז ז') כן מטה בני יוסף דוברים (שם ל"ו ה') ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם י"ד כ'). מכאן אמרו חכמים אשרי מי שהקב"ה מודה על דבריו:

ואינו בוש ללמד זה משה שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כ"ז ה'):

ואינו בוש לומר לא שמעתי זה משה שנאמר ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם (שם ט' ח'):

פרק מא

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה לעולם [שנאמר] על כן עליכם כלאו שמים מטל (חגי א' י'). גמרו מלעשר כל עקר רעב של כלייה באה לעולם שנאמר ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ו כ"ט). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם פירות מרובים שתפרישו לי מעשרות ולא רציתם אני אתן לכם דבר שהוא פטור מן המעשרות. מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין רעב של מצודה באה לעולם שנאמר בשברי לכם מטה לחם (שם שם כ"ו). גמרו מלהפריש כל עקר רעב של מהומה בא שנאמר אתה תזרע ולא תקצור אתה תאכל ולא תשבע וישחך בקרבך ותסג ולא תפליט (מיכה ו' י"ד וט"ו). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עסיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פטור מן החלה [ומהו בשר בניכם ובנותיכם]:

שלוח חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל עדות שקר ועל חילול השם:

חרב בא לעולם על עוות הדין ועל ענוי הדין:

מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל שהיו יוצאים ליהרג. והיה רבי שמעון בן גמליאל בוכה. א"ל רבי שמעון רבי מה אתה בוכה והלא [בשתי] פסיעות אתה נתון בצד אבותיך. א"ל וכי תעלה על דעתך שאני בוכה שלא הייתי עוד קטמון שנים. א"ל והרי הוא אומר מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה' י"א). א"ל ולא אבכה שאני יוצא ליהרג כעובד ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכמחללי שבתות. א"ל רבי ישמעאל על חנם מימיך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדרו והיית יישן או (מועד) [סועד] או שמא לא היתה שעה פנויה או שמא לא הניחו השמש ליכנס. א"ל בין ישן בין (מועד) [סועד] (מצויים) [מצווה] היה השמש כל אדם בל ימנע מלהכנס. א"ל ולא על חנם. [א"ל] פעם אחת הייתי יושב ובני אדם עומדין עלי [וגס לבי עלי]. א"ל כדיי אנו שאנו יוצאין ליהרג. בא האספקלטור להתיז ראשו של רבן שמעון. א"ל רבי ישמעאל לא כן אני גדול ממנו [אני כה"ג בן כה"ג] בוא והתיז ראשי תחלה [אמר רשב"ג לא כן אני גדול ממנו]. א"ל במה את גדול ממנו. [א"ל] שאני נשיא ובן נשיא. בא אספקלטור והתיז ראשו של (רבי ישמעאל) [רבי שמעון בן גמליאל] והיה (רבן שמעון בן גמליאל) [רבי ישמעאל] מגפפו ומנשקו ובוכה ואומר הפה שהיה עסוק בתורה הרי הוא מלא חצץ שנאמר ויגרס בחצץ שני הכפישני באפר (איכה ג' ט"ז) ומיד בא והתיז ראשו של (רשב"ג) [רבי ישמעאל] לקיים עליו מה שנאמר חרב עורי על (ריעי) [רעי] ועל גבר עמיתי נאם ה' (אלהים) [צבאות] (זכריה י"ג ז'):

גלות בא לעולם על ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל השמטים ועל היובלות:
על הע"ז מנין שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת [וגו'] ואמרו על אשר עזבו [וגו'] וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך ויחר אף ה' בארץ ההיא (דברים כ"ט כ"ג כ"ד וכ"ה). על גלוי עריות מנין ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה (ויקרא י"ח כ"ה). על שפיכות דמים מנין ותחנף הארץ בדמים [וגו'] (תהלים ק"ו ל"ח). על השמיטים מנין והארץ תעזב מהם (ויקרא כ"ו מ"ג). על היובלות מנין כל ימי השמה תשבות (שם שם ל"ה):
בארבע פרקים הדבר מרובה. ברביעית. ובשביעית. במוצאי שביעית. ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה. בעון הלקט והשכחה והפיאה. ובעון גזל מתנות עניים:
בעון תרומה והמעשרות השמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והארץ (לגדל) [מלגדל] פירות והם רצים אחר פרנסה ואינם מספיקים:
בעון החלה אין ברכה במכונם ומאירה נשלחת בפירות ואחרים אוכלין את עמלן:
בעון שבועת שוא ועדות שקר וחילל השם שילוח חיה רעה באה לעולם והבהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים נשמות שנאמר והכריתה את בהמתכם והמעיטה אתכם ונשמו דרכיכם (שם שם כ"ב):
בעון בטול תורה ועוות הדין חרב בא לעולם והבזה רבה והם נמסרים למלכות:
בעון גזל (החוב) [הגובאי] עולה והיוקר הווה והם אוכלים בשר בנים ובנות:
בעון השמטות יושבי הארץ הן גולים ממקומם ואחרים באין ממקומן ויושבין תחתיהן במקומן:
בעון לשון הרע הצרעת נשלחת בבני אדם שנאמר זכור את אשר עשה ה' [אלהיך] למרים (דברים כ"ד ט'). והרי הדברים ק"ו ומה מרים הנביאה שלא היתה כוונתה אלא לשבחו של משה ולכבודו של משה אף על פי כן נענשה עונש גדול אבל לא דבר מועט המדבר בגנאי של חבירו והמבקש רעתו על אחת כמה וכמה שיתבע הדבר מידו:

פרק מב

רבי מאיר אומר שלשה נכנסו לדין מתחלת ימי בראשית ויצאו [ארבעה] חייבין. אדם וחוה ונחש נכנסו לדין והארץ נתקללה בעבורם שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג' י"ז). אדם בו ביום נברא. בו ביום נתפקד. בו ביום חטא. בו ביום מת. בו ביום נוצר. בו ביום נכנס לגן עדן. בו ביום נצטוה. בו ביום אכל שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז):

בשעה ראשונה עלה במחשבה. בשניה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששית העמידו על רגליו. בשביעית הכניסו לגן עדן. בשמינית נתפקד. בתשיעית חטא. בעשירית עבר על צורו. באחת עשרה נגלה עליו. בשנים עשר נטרד מגן עדן:

היה אדם הראשון מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו והיה המקום מעביר עליו דור ודור ושופטיו דור ודור ומכחישיו ומכשפיו מזידיו וגזלניו. והיה מוטל גולם ומעבירן לפניו כבני מרון. הראהו צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. וכיון שהראהו הקב"ה הצדיקים שהן עתידין לצאת ממנו נתן לו יום אחד משלו שהוא אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך (תהלים צ' ד') ומנע המקום ממנו שבעים שנה ונתנם לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י') נמצאו חיי אדם אשר חי תשע מאות ושלשים שנה:

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חוה ועשרה על נחש ועשרה על הארץ: עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון האחד שהיה לבוש כלי חמדה והפשיטה הקב"ה ממנו. השנייה שהוא מתפרנס בצער. השלישית שהוא אוכל טוב ומוציא רע. הרביעית שבניו גולים ממדינה למדינה. החמישית שיש בו [ריח] זיעה. הששית שיש בו יצר הרע. השביעית (ששלטה) [ששולטת] בו רמה ותולעה. השמינית שיהא נמסר לחיה שימות בה. התשיעית (קוצר) [קצר] ימים ושבע רוגז [שנאמר אדם קצר ימים ושבע רוגז] (איוב י"ד א'). העשירית [שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר] שמח בחור בילדותיך ויטיבך לבך בימי בחורותיך וגו' (קהלת י"א ט'):

ועשרה על חוה אחת דם נדה וגרושה מביתה (ונקופה) [ונזופה] מבעלה. השנייה שיולדת [לתשעה]. השלישית שמניקה עד כ"ד חדש. הרביעית שבעלה שולט בה. החמישית מקנא לה שלא תדבר עם כל אדם. הששית שהיא מזקנת מהרה. השביעית שהיא עומדת מלילד אבל האיש מוליד לעולם. השמינית שהיא יושבת בתוך הבית ואינה מתפרנס כאיש. התשיעית יוצאה [לשוק] ראשה מכוסה כאבל (לפיכך הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה מה הן אומרות אנו גרמנו מיתה לכל באי עולם). העשירית אם היתה כשרה בעלה קוברתה שכן מצינו באבותינו אבינו אברהם קבר את שרה אמנו. יצחק קבר את רבקה אמנו. יעקב קבר את רחל ואת לאה:

עשרה על הנחש האחת שנסתם פיו. השנייה שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית שהוא אוכל עפר. הרביעית שהוא מפשיט ומצטער כיולדה. החמישית ואיבה אשית (בראשית ג' ט"ו). הששית אוכל פטומים ושותה כל מתוקים הם נעשים בפיו עפר שנאמר ונחש

עפר לחמו (ישעיה ס"ה כ"ה). השביעית שהוא מוליד לשבעה שנים. השמינית שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו. התשיעית שהכל מתברכין והוא עומד בקלקולו. העשירית עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כ"ו ו'):

ועשרה על הארץ האחת שהיתה שותה מים מאיליה מכאן והילך ואד יעלה מן הארץ [והשקה את כל פני האדמה] (בראשית ב' ו'). השנייה שהוא לוקה בפירותיה. השלישית שהיא לוקה בשדפון ובירקון. הרביעית שנברא בה (שרצים) [טרשין] וקסקסין. החמישית שנבראו בה הרים וגבעות. הששית שעלו בה אילני סרק. השביעית שיעלו בה הדרדרים וקרנים. השמינית שזורעים הרבה ועושה מעט שנאמר זרעתם הרבה והבאתם מעט (חגי א' ו'). התשיעית שהיא עתידה לעמוד ולעיד על הרוגיה שנאמר וגלתה הארץ את דמיה (ישעיה כ"ו כ"א). העשירית שהיא עתידה לבלות כשלמה שנאמר כבגד תבלה (שם נ"א ו'):

מפני מה מ' גזירות הללו. כנגד מ' יום שהולד נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדין והוא מתחייב לוקה מ' כנגד מ' הללו:

אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו מיתה לפיכך נתחייבה בדם נדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליטמא נתחייבה מחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליכבה לפיכך נתחייבה בנר. מכאן אמרו חז"ל על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר

פרק מג

עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו. אברהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (בראשית כ"ב ה') [ואשובה אליכם] אין כתיב כאן אלא ונשובה אליכם נתנבא שאבינו יצחק עתיד לחזור:

לבן נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויברכו את רבקה [וגו'] ויירש זרעך את שער שונאיו (שם כ"ד ס') נמצאו מקללין את עצמן ומברכים את רבקה אחותם:

יעקב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין (שם מ"ג י"ד). אחיכם זה שמעון. אחר זה יוסף. ואת בנימין זה בנימין כמשמעו:

השבטים נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר (הנה) [והנה] הקטון את אבינו היום והאחד איננו (שם מ"ב י"ג) נתנבאו שיוסף בינותם עומד:

יוסף נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם מ"ה כ') נתנבא שעתידין לנצל את מצרים:
פרעה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א' י') נתנבא שעתידים ישראל לעשות עמו מלחמה ולהעלות לשלום את הארץ:
[איוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (איוב ב' י') נתנבא שהקב"ה עתיד לחזור עליו את הטובה]:
משה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר תביאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות ט"ו י"ז) אין כתיב כאן תביאנו ותטענו אמרו הבנים נכנסין והאבות אינן נכנסין:
גחזי נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויאמר גחזי נער אלישע איש האלהים [וגו'] ולקחתי ממנו מאומה (מלכים ב' ה' כ') מומה דהוה ביה נתנבא שהוא עתיד ללבוש הצרעת:
חנה נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה שנאמר כל הימים אשר היה הוא שאול לה' (שמואל א' א' כ"ח) אמרה חנה כל הימים ששמואל בני קיים מלכות שאול קיימת:
כתיב אחד אומר וימת (שאול) [שמואל] (שם כ"ה א') וכתוב אחד אומר ושמואל מת (שם כ"ח ג') וימת שמואל זה מיתה נבל ושמואל מת זו מיתה ודאי שנאמר ויקבצו לו כל ישראל ויקברוהו בעירו ברמה. וכי אין אנו יודעים שעירו היתה רמה אלא שהיו כל ישראל מספידים לו בכל מקום כדרך שמספידין לו בעירו:
עשרה שמות נקראת ארץ אדמה. יבשה. חרבה. תבל. חלד. ארקא. ראשית. גיא. שדה. ארץ. נקראת ארץ (לשם) [על שם] רצתה. מלה"ד למלך שקרא לפמליא שלו ורץ אחד ועמד לפניו ועשאו המלך שלטון כך קרא הקב"ה לכל באי העולם ורצתה ארץ ועמדה לפניו. אדמה שממנה נוצר אדם הראשון שנאמר וייצר ה' אלהים [את האדם] עפר מן האדמה (בראשית ב' ז'). יבשה שהובישו מימיה את מי המבול. חרבה שהחריבו מימיה את מי המבול. תבל שהיה מתובלת בד"ת אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר לא תחסר כל בה (דברים ח' ט'). חלד שכל באי עולם חולדים בה שנאמר האזינו כל יושבי (חדל) [חלד] (תהלים מ"ט ב'). ארקא מנין שנאמר כדנא תאמרון להון אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו (ירמיה י' י"א). ראשית מנין שנאמר בראשית ברא אלהים [וגו'] (בראשית א' א'). גיא מנין שנאמר מן גו יגורשו וגו' (איוב ל' ה'). שדה מנין שנאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' (בראשית כ"ז כ"ז):
בעשרה דברים נברא (האדם) [העולם] בחכמה. ובדעת. בתבונה. ובכח. ובגערה. ובדין. בתולד. ובבריה. בחסד. וברחמים. בחכמה מנין שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים

בתבונה (משלי ג' י"ט). בדעת מנין שנאמר בדעתו תהומות נבקעו (שם שם כ'). בכח מנין שנאמר עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו (ירמיה נ"א ט"ו). בגערה שנאמר עמודי שמים ירופפו [ויתמהו מגערתו] (איוב כ"ו י"א). בדין מנין שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א' א'). בתולד מנין שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (שם ב' ד'). בבריה מנין שנאמר בהבראם (שם שם). בחסד מנין שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג'). ברחמים מנין שנאמר וברחמים גדולים אקבצך (ישעיה נ"ד ז'):

שני דברים שמהלך ת"ק שנה. הנהרות מהלך ת"ק שנה. הישיבה ת"ק שנה וכולם שרשיו שרויים על עץ חיים שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים (תהלים א' ג'):

ז' דברים מעולים זה מזה (וזה). למעלה מן הארץ רקיע. ולמעלה מן רקיע כוכבים שהכוכבים הולכים וחוזרים והרקיע אינו זז ממקומו. ויש אומרים אף הוא חוזר כגלגל למעלה. [למעלה] מן הכוכבים אילנות אלא האילנות עושין פירות [והכוכבים אינם עושים פירות]. למעלה מן האילנות רוחות שהרוחות מנשבות ובאות והאילנות אינן זזין ממקומן. למעלה מן הרוחות בהמה שהבהמה אוכלת ושותה והרוחות לא אוכלין ולא שותין. למעלה מן הבהמה בני אדם שבני אדם יש בהם דעת (ולא משא) [ומשא]. למעלה מבני אדם מלאכי השרת אלא שבני אדם אוכלים ושותים ופרים ורבים וישנים ומתים ומלאכי השרת אינן אוכלים ושותים ולא פרין ורבין לא ישנים ולא מתים:

שבעה מתנות טובות עתיד הקב"ה לתת לצדיקים לעתיד לבוא. ואלו הן. כח. נוי. עושר. חכמה. בנים. אורך ימים. ונחת רוח. כח מנין שנאמר וקוי ה' יחליפו כח (ישעיה מ' ל"א). נוי מנין שנאמר מראיהם כלפידים כברקים ירוצצו (נחום ב' ה') מה הברק הזה שהוא רץ מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה וחוזר לשעה קלה כך ישראל עתיד כל אחד ואחד לעלות לירושלים לעשות קרבנו לשעה קלה וחוזר לשעה קלה. עושר מנין שנאמר והיה הנכשל בהם (בדור) [ביום ההוא כדוד] (זכריה י"ב ח'). חכמה מנין שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נ"ד י"ג) מה ת"ל ורב אלא שהוא (מרבן ומלבן) [רבן ומלפן]. בנים מנין שנאמר הקטון יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום (שם ס' כ"ב). אורך ימים מנין שנאמר לא יבנו ואחר ישב (שם ס"ה כ"ב). נחת רוח מנין שנאמר וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים [ובמנוחות שאננות] (שם ל"ב י"ח):

ג' (כתרים) [כתים] הם. אחת רואה את המלך ורואה את הפנים שנאמר אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך (תהלים ק"מ י"ד). ואחת ראה את המלך ואינה רואה את הפנים שנאמר לא (יכנס) [יכנף] עוד מורך (ישעי' ל' כ'). ואחת אינו רואה לא את הפנים ולא את (המלאכים) [המלך] שנאמר ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (שם שם כ"א).

יש מהם רואים בחלום. ויש מהם רואים בחזון. ויש מהם רואים במראה. כשהוא אומר והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם. וכן הוא אומר וגם על העבדים ועל השפחות (יואל ג' א' וב') לרבות בני אדם חיה ועוף. אין לי אלא בני אדם בלבד כשהוא אומר וגם לרבות את הכל:

[שמנה עשר] אלו נקראו עבדים. אברהם נקרא עבד שנאמר והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראשית כ"ו כ"ד). יעקב נקרא עבד שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב (ישעי' מ"ד ב'). ישראל נקראו עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה נ"ה). משיח נקרא עבד שנאמר הן עבדי אתמך בו (ישעי' מ"ב א'). מלאכים נקראו עבדים שנאמר הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח). משה נקרא עבד שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'). יהושע נקרא עבד [דכתיב וימת יהושע בן נון עבד ה' (יהושע כ"ד כ"ט). כלב נקרא עבד מנין] שנאמר ועבדי כלב עקב היתה (במדבר י"ד כ"ד). דוד נקרא עבד שנאמר (ועבדי דוד) [ודוד עבדי] נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז כ"ה). ישעיהו נקרא עבד שנאמר ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו (ישעיה כ' ג'). אליקים נקרא עבד שנאמר וקראתי לעבדי לאליקים (שם כ"ב כ'). איוב נקרא עבד שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב (איוב ב' ג'). דניאל נקרא עבד שנאמר דניאל עבד אלהא חייא (דניאל ו' כ"א). חנניה מישאל ועזריה נקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי די אלהא עילאה (שם ג' כ"ו). נבוכדנצר נקרא עבד ולא הוה שוה לו שנאמר אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה כ"ה ט'). זרובבל נקרא עבד שנאמר בעת ההיא נאם ה' אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי (חגי ב' כ"ג):

שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן [אברהם נקרא בחור מנין אשר בחרת באברם] (נחמיה ט' ז'). יעקב נקרא בחור שנאמר יעקב אשר בחרתיך (ישעיה מ"א ח'). ישראל נקראו בחורים שנאמר וישורון בחרתי בו (שם מ"ד ב'). שאול נקרא בחור בגבעת שאול (בחור) [בחיר ה'] (שמואל ב' כ"א ו'). שבט לוי נקרא בחור שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל (שמואל א' ב' כ"ח). משה נקרא בחור שנאמר לולי משה בחירו משה מבחוריו (במדבר י"א כ"ח). יהודה נקרא בחור [שנאמר כי ביהודה בחר לנגיד] (דה"י א' כ"ח ד'). (יהודה) [דוד] נקרא בחור שנאמר ויבחר (ביהודה) [בדוד] עבדו (תהלים ע"ח ע'). שלמה נקרא בחור שנאמר ויבחר בשלמה בני (דה"י א' כ"ח ה'). ירושלם נקראה בחורה שנאמר העיר אשר (בחרתיה) [בחר ה'] (מלכים א' י"ד כ"א):

[ששה] אלו נקראו ידידים. הקב"ה נקרא ידיד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעיה ה' א'). אברהם נקרא ידיד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ט"ו). ישראל נקראו ידידים

שנאמר ונתתי את ידידות נפשי (שם י"ב ז'). בנימין נקרא ידיד שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' (דברים ל"ג י"ב). שלמה נקרא ידיד שנאמר ויקרא את שמו ידידיה (שמואל ב' י"ב כ"ה). ירושלים נקרא ידידיה שנאמר מה ידידות משכנותיך (תהלים פ"ד ב'). יבא ידיד בן ידיד ויבנה בית לידיד בחלקו של ידיד. יבואו ישראל שנקראו ידידים ויבנו בית המקדש שנקראת ידידיה בגבול בנימין שנקרא ידיד:

[חמשה] אלו (הן) נקראו אהובים. אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעי' מ"א ח'). יעקב נקרא אהוב [שנאמר ואוהב את יעקב (מלאכי א' ב')]. ישראל נקראו אהובים שנאמר (ואוהב) [אהבתי] אתכם אמר ה' (שם שם). שלמה נקרא אהוב שנאמר ואהוב לאלהיו היה (נחמיה י"ג כ"ו). שערי ירושלם נקראו אהובים] שנאמר אוהב ה' שערי ציון (תהלים פ"ז ב'):

ארבעה נקראו אש. הקב"ה נקרא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה (דברים ד' כ"ד). התורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת למו (שם ל"ג ב'). ישראל נקראו אש שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה א' י"ח). העולם הבא נקרא אש שנאמר מי יגור לנו אש אוכלה (ישעיה ל"ג י"ד):

ד' דגלים לכסא הכבוד. צדק. ומשפט. חסד. ואמת. שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ"ט ט"ו):

שנים עשר נקראו חיים. [הקב"ה שנקרא חיים] שנאמר הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י' י'). התורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח). ישראל נקראו חיים שנאמר חיים כולכם היום (דברים ד' ד'). ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר כי נתתי את חתיתם בארץ חיים. תורת חכם נקראת חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י"ג י"ד). פי צדיק נקרא חיים שנאמר פי צדיק מקור חיים (שם י' י"א). חסד נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד'). העולם הבא נקרא חיים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים (שם קט"ז ט'). גן עדן נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט'). מים נקרא חיים שנאמר יצאו מים חיים (זכריה י"ד ח'). ירושלים נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד' ג'). ברכה נקראת חיים שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל"ג ג'):

ששה אלו נקראו מלאים. הקב"ה נקרא מלא שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ"ג כ"ד). יהושע נקרא מלא שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט'). כלב נקרא מלא שנאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי (במדבר י"ד כ"ד). בצלאל נקרא מלא שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה (שמות

ל"ה ל"א). אהליאב נקרא מלא שנאמר מלא [אותם] חכמת לב (שם שם ל"ה). [חירם נקרא מלא שנאמר מלא חכמה] וכליל יופי (יחזקאל כ"ח י"ב):

ארבעה אלו נאמר להם (שואל) [שאל. אברהם נאמר לו שאל שנאמר ויאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ו ב') אין אדם אומר מה תתן לי אלא אם כן נאמר לו שאל]. שלמה נאמר לו שאל שנאמר ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מלכים א' ג' ה'). אחז נאמר לו שאל שנאמר שאל לך אות (ישעיה ז' י"א). (משה) [משיח] נאמר לו שאל שנאמר שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב' ח'):

ג' אלו נאמר להם בשיבה טובה. אברהם נאמר לו בשיבה טובה שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט"ו). גדעון בן יואש נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת גדעון בן יואש בשיבה טובה (שופטים ח' ל"ב). דוד נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת (דוד) בשיבה טובה (זקן ושבע) [שבע] ימים (דה"י א' כ"ט כ"ח). צדקיהו נאמר לו בשיבה טובה שנאמר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים (ירמיה ל"ד ה'):

ג' אלו נקראו כושים. ישראל נקראו כושים שנאמר הלא כבני כושים אתם לי (עמוס ט' ז'). צפורה נקראת כושית שנאמר על אודות האשה הכושית (במדבר י"ב א'). שאול נקרא כושי שנאמר על דברי כוש בן ימיני (תהלים ז' א'). עבד מלך נקרא כושי שנאמר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה ל"ח ז') ואין אתה יודע אם העבד נקרא כושי ואם המלך נקרא כושי. [אמור מעתה עבד נקרא כושי ולא המלך נקרא כושי]. וכה"א אל לשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים (שם ל"ה ד') ואין אתה יודע אם חנן נקרא איש האלהים ואם גדליהו נקרא איש האלהים. אמור מעתה חנן נקרא איש האלהים. ולמה נקרא שמו יגדליהו אלא שגדלו המקרא:

ז' שמות נקרא אריה. אריה. ארי. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ. אריה בנערותו. ארי בזקנותו. כפיר שהוא כופר באביו ובאמו. לביא שהוא חוטף [לבן] של בריות כשהוא שואג. ליש שהכל נעשין בפיו כמין בצק. שחל שהכל משחלין לפניו. שחץ שהכל משתחץ. ד"א שחץ שהוא שוחץ בפיו:

ז' שמות נקרא עני. עני. אביון. מסכן. מך. דל. דך. רש. עני כמשמעו. אביון שהוא מתאוה לכל רואה דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה. מסכן שהוא מסוכן בנפשו. מך שהוא מך עד האסקופה. דך שהוא מדוכדך. דל שהוא דל מנכסיו. רש שהוא מתרושש. ד"א שהיא ירושת בידו:

ז' שמות נקרא נחש. [נחש]. פתן. אפעה. שרף. צפעוני. תנין. שפיפון. נחש שנשיכתו דומה לנחש. פתי שכל חי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו. שרף שכל מי שהוא נושכו הוא שורף את דמו ומיבש בשרו. צפעוני שכל מי שהוא נושכו שערו פורח עליו ובשרו מתמוסס. תנין שכל מי שהוא נושכו (מתהלך) [מתהפך]. שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף על מעיו:

פרק מד

איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה צריכים הכרע. שאת אם תטיב (ואם לא תטיב) או שאת [אם] לא תטיב אינו אומר כך אלא הלא אם תטיב שאת (בראשית ד' ז'). ארור. כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור ארור אינו אומר אלא ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה (שם מ"ט ז'). [מחר] ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר [אינו אומר כן אלא מחר] אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות י"ז ט'). משוקדים. ובמנורה (ארבעה גביעים או ארבעה או במנורה) ארבעה גביעים משוקדים אינו אומר כן אלא משוקדים כפתוריה ופרחיה (שם כ"ה ל"ד). וקם. ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם אינו אומר כן אלא וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל"א ט"ז):

חמשה קלי חומרים בתורה כי שבעתים יוקם קין (ומה) [ולמך] שבעים ושבעה (בראשית ד' כ"ד). הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבונו אליך (בארץ) [מארץ] כנען קל וחומר ואיך נגנוב מבית אדוניך (שם מ"ד ח'). הן בני ישראל לא שמעו אלי קל וחומר ואיך ישמעני פרעה (שמות ו' י"ב). ואביה ירוק ירק בפניה (במדבר י"ב י"ד) ק"ו [אני] שיצרתיה (לבית) [ולבית] אביה. הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה' קל וחומר אחרי מותי (דברים ל"א כ"ז):

רבי יהודה בן חנינא אומר (פחזת) פחז (בראשית מ"ט ד') פ"א פחדת. חי"ת חטאת. זי"ן זנית:

כנף רננים נעלסה (איוב ל"ט י"ג). לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים (משלי ז' י"ח) נעלם נישא אותן באהבים:

כי ירט הדרך לנגדי (במדבר כ"ב ל"ב) יראה ראתה נטתה נטל הרוח. זי"ן שהוא זן מן הפורעניות:

דברים שנאמרו למטה נאמרו כלפי למעלן יצרנהו כאישון עינו (דברים ל"ב י'). כי (כל) הנוגע בכם (כנוגע) [נגע] בבבת עינו (זכריה ב' י"ב). ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו

(מלאכי א' י"ג). הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות (חבקוק א' י"ב). חטאתי מה (אומר) [אפעל] לך נוצר האדם [וגו'] ואהיה (לך) [עלי] למשא (איוב ז' כ'):
רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר הכל צפוי וגלוי ותלוי במעשה. ומצודה פרוסה על כל החיים. והדין דין אמת. והחנות פתוחה והשלחן ערוך והפנקס [פתוחה והיד] כותבת והחנוני מקיף והגבאי חי וחזק:
הוא היה אומר מקיפין לרשעים ואין מקיפין לצדיקים. מקיפין לרשעים בעולם הזה כבני אדם שעשו את התורה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא ואין זכור להם כל מעשים רעים. כל כך למה בשביל ליתן להן שכר מצוה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא [ומיסרין לצדיקים בעולם הזה] כבני אדם ששרפו את התורה ואין זכור להם כל מעשים טובים. כל כך למה בשביל ליפרע מהם הפסד עבירה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיתן להם שכר טוב (משלהם) [משלם] לעתיד לבוא. אלו ואלו נוטלין בשכרם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. ושלות רשעים סוף רע ותשובת (המלטים) [המוחלטים] בוגדת מפני שכבר (נגזר) [גזר] דינם מחותם. י"א הרבנות קוברת לבעליה. וי"א תולה והייסורים מנקין ויום הכיפורים מכפר. והכל נפטר ערום ויוצא [ערום והלואי] תהא יציאה כביאה:
חביבין ישראל שנבראו בצלם. אילו לא נבראו ולא נאמר להן חביבין היו. חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א'):
חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נוצר (האדם) [העולם]. אילו לא נבראו (לא) [ולא] נאמר להם חביבין היו. חבה יתירה נודעת להם שנתן להם כלי שבו נוצר העולם זו התורה שנאמר ואשים דברי פיך ובצל ידי כסיתיך (ישעיה נ"א ט"ז):
ישראל נקראו עבדים [שנאמר כי לי בני ישראל עבדים] (ויקרא כ"ה נ"ה) ומלאכי השרת נקראו עבדים (ואומר) [שנאמר] הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח) ואין את יודע איזה חביב [זה] מזה. כשהוא אומר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ה נ"ה) ישראל אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת:
ישראל נקראו בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א') ומלאכי השרת נקראו בנים שנאמר ויבואו בני האלהים (איוב א' ו') ואי אתה יודע איזה אהוב מהם. כשהוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב) [ישראל] אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת:
ישראל נקראו מלכים ומלאכי השרת מלכים. ישראל נקראו מלכים שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ו) ומלאכי השרת נקראו מלכים שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון

(תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה מכובד זה מזה. כשהוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ו') [ישראל] אתם מכובדים לפני יותר ממלאכי השרת:
ישראל נקראו צבאות ומלאכי השרת נקראו צבאות. ישראל מנין שנאמר כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם (שם י"ב י"ז) ומלאכי השרת מנין שנאמר מלכי צבאות ידודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה גדול זה מזה. כשהוא אומר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות ז' ד') [ישראל] אתם גדולים לפני יותר ממלאכי השרת:
ישראל נקראו קדושים ומלאכי השרת נקראו קדושים. ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ב' ג') ומלאכי השרת מנין שנאמר בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (דניאל ד' י"ד) ולא ידעת איזה מקודש זה מזה. [כשהוא אומר קדש ישראל לה' ישראל] אתם מקודשים לפני יותר ממלאכי השרת:
ישראל נותנים זמרה ומלאכי השרת נותנים זמרה. ישראל מנין שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד') ומלאכי השרת מנין שנאמר ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל"ח ז') ואי אתה יודע איזה שבח משובח [יותר]. כשהוא אומר משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') השבח שאתם משבחים לפני משובח יותר ממלאכי השרת וכה"א ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד'):

פרק מה

ז' פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש קוזי. פרוש מדוכיא. פרוש נקפי. פרוש (ארבע חובות) [אדע חובתי]. פרוש יראה כאיוב. פרוש אהבה כאברהם:
כל שיש בו ג' דברים הללו [מתלמידיו] של אברהם. וג' דברים הללו [מתלמידיו] של בלעם. של אברהם עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה. עין טובה מנין שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (בראשית י"ח ז'). בן שלש רך בן שתים וטוב בן שנתו. רוח נמוכה מנין שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (שם כ"ג ד'). נפש שפלה מנין שנאמר ואנכי עפר ואפר (שם י"ח כ"ז). [וחילופיהן בתלמידיו] של בלעם עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה מנין עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם באים ונמלכים בו כיון שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה (שבישראל) [בישראל] שנאמר הנה העם היוצא ממצרים (במדבר כ"ב י"א). וכה"א והוא יושב ממולי (שם שם ה'). רוח גבוהה כי מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם שם י"ג) וכי עמכם אני אלך והלא עם הגדולים מהם אני הולך ובסוף הענין מהו אומר ויוסף עוד בלק

שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם ט"ו). נפש רחבה מנין שנאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וכו' (שם כ"ד י"ג):
כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין זכות בא על ידו: ד' שגו ברואה אלו הן. אדם. וקין. בלעם. וחזקיהו. אדם שגה ברואה שנאמר ויקרא אלהים אל (אדם) [האדם] ויאמר לו איכה ויאמר את קולך שמעתי [וגו'] ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה (בראשית ג' ט' י' וי"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר [האדם] האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (שם שם י"ב). קין שגה ברואה שנאמר ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי [השומר אחי אנכי] (שם ד' ט') וכי מסרתו לי אילו מסרתו לי הייתי משמרו ובסוף הענין מהו אומר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא הן גרשת אותי היום (שם שם י"ג וי"ד). בלעם שגה ברואה שנאמר ויבא אלהים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר בלעם אל האלהים בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכס (במדבר כ"ב ט' י' וי"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא (שם שם י"ב). חזקיהו שגה ברואה שנאמר ויאמר אליו מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר מה ראו בביתך ויאמר חזקיהו את כל אשר בביתי ראו [וגו'] ויאמר ישעיהו אל חזקיהו שמע דבר ה' (אלהי) צבאות הנה ימים באים (נאם ה') ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אצרו אבותיך [וגו'] (ישעיה ל"ט ג' עד ז') אף דברים שנתתי לך מהר סיני יוליכו עמם בבלה ובסוף הענין מהו אומר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת [וגו'] (שם שם ח'):
ג' חשבו מחשבה [רעה] וגלה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום. קין חשב בלבו ואמר אני הורג את אחי ואירש את העולם שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד' ח') וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה [וגו'] כי תעבוד את האדמה (שם שם י"א י"ב). עשו חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אחי וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול [וגו'] הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך (שם כ"ז מ"ב). אבשלום חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אבי ואירש את המלכות שנאמר (ויגנוב) [ויגנב] אבשלום את לב אנשי ישראל (שמואל ב' ט"ו ו') ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויאמר אבשלום מי ישימני שופט בארץ (שם שם ד'):
ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן. ראובן ותמר ורות. ראובן חשב להציל את יוסף שנאמר ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם (בראשית

ל"ז כ"ב) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דברים ל"ג ו') [יחי ראובן] בזכות יוסף ואל ימות במעשה בלהה. תמר חשבה בלבה אמרה אפשר לצאת חוטאה מביתו של צדיק הזה ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת ליהודה וילדה ממנו פרץ וזרח. רות חשבה בלבה אמרה לחמותה עמך עמי אלהיך אלהי באשר תמותי אמות ושם אקבר (רות א' ט"ז וי"ז) ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת לבועז שנאמר ובועז הוליד את עובד ועבד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (שם ד' כ"א וכ"ב) ודוד מלך בעולם הזה ומלך לעולם הבא:

ג' דברו אמת ואבדו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ואלו הן. המרגלים [ולקו]. ודואג [על עסקי דוד]. ובני רמון הבארותי על עסקי שהמיתו למפיבושת. ויש אומרים אף בן איש גר עמלקי בשביל שבישר מיתת שאול:

ג' [וידו] ואבדו מן העולם הזה ונחלו חיי העולם הבא. ואלו הן המקושש והמקלל ועכן:

ד' שמרדו ווידו ונחלו העולם הזה והעולם הבא ואלו הן. המילדת ורחב וגבעונים. ויש אומרים אף חושי הארכי:

ד' מדות בנשים אבל לא באנשים. הנשים גרגרניות [קנאתניות] ועצלתיות צוותניות. גרגרניות שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וגו' (בראשית ג' ו'). קנאתניות מנין שנאמר ותקנא רחל באחותה (שם ל' א'). צוותניות שנאמר ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו (שם י"ח י'). עצלניות מנין שנאמר מהרי שלש סאים (שם שם ו'). ר' יוסי אומר כשם שנתנו ד' מדות בנשים כך נתנו באנשים. האנשים גרגרניים קונאניים צוותנים ועצלנים. גרגרניים מנין שנאמר וישבו לאכל לחם (שם ל"ז כ"ה). קונאניים מנין שנאמר ויקנאו בו אחיו (שם שם י"א) צוותנים מנין שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (שם מ"ב כ"ג). עצלניים מנין שנאמר מהרו ועלו אל אבי (שם מ"ה ט'):

ד' מדות להולכי לבית המדרש הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע. הולך ואינו עושה יש לו שכר הליכה. עושה ואינו הולך יש לו שכר עשייה:

ד' מדות בנותני צדקה נותן ורוצה שיתנו אחרים חסיד. לא נותן ולא רוצה שיתנו אחרים רשע. נותן (ורוצה) [ואינו רוצה] שיתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים. לא נותן ורוצה שיתנו אחרים עינו רעה בשלו:

ד' מדות בתלמידים נוח לשמוע וקשה לאבד זכה. קשה לשמוע ונוח לאבד [לא זכה. נוח לשמוע ונוח לאבד] יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו:

ד' מדות באדם. שלי שלי ושלך שלך מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ. שלי שלי ושלך שלי רשע. שלך שלך ושלי שלך חסיד:
ד' מדות ביושבים לפני חכמים. משפך. ספוג. נפה. משמרת. משפך שהוא מכניס בזו ומוציא בזו זה ת"ח נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות וכשהוא יוצא אין בידו כלום. ספוג שהוא סופג את הכל זה תלמיד חכם שהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא יש בו כלום כשהוא מוציאן מוציאן מעורבבין. נפה שהיא מוציאה את הקמח בפני עצמו ואת הסלת בפני עצמו ואת הסובן בפני עצמו זה תלמיד חכם שנכנס לבית המדרש שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא ויש בידו כלום מוציאן כל אחד ואחד בפני עצמו. משמרת שאינה מוציאה אלא שמרים זה ת"ח כשהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא אין בידו כלום כשהוא שומע (שומע) דברי הבטלה הרי הוא בידו:

פרק מו

כל כנסייה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים.
אי זו כנסייה שהיא לשם שמים זו כנסית אבותינו על הר סיני. ושאינה לשם שמים זו כנסית דור הפלגה:
כל מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת שמאי והלל. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו:
כל התורעמנים תלמידיו של אדם הראשון שנאמר ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (בראשית ג' י"ב):
כל כפוי טובה תלמידיו של סנחריב שנאמר ותמצא כקן ידי (על חיל) [לחיל] העמים וכאסוף ביצים עזובות (ישעיה י' י"ד):
ג' ספרי נביאים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר ישעיה יצפה לישועה. בספר מלכים יצפה למלכות. בירמיה ידאג מן הפורעניות:
ג' ספרי כתובים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר משלי יצפה לחכמה. בספר תהלים יצפה ליראת חטא. באיוב ידאג מן הפורעניות:
ג' חכמים הם. הרואה רבי אלעזר בן עזריה בחלומו יצפה לחכמה. הרואה רבי עקיבא יצפה ליראת חטא. רבי ישמעאל ידאג מן הפורעניות:
ג' תלמידים הם. הרואה בן עזאי בחלומו. יצפה לחכמה. בן זומא יצפה ליראת חטא. רבי אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות:

האומר אלך ואלמוד תורה שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא אלמדהו הרי זה בינוני. שמא אקרא ואבוא אלמדהו הרי זה בינוני. שמא אקרא ת"ח דווי וסכוף:

האומר אלך ואגמול חסד שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים הרי זה שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא ואלמדהו הרי זה בינוני. שמא אקרא גומל חסד הרי זה דווי וסכוף:

הרוצה שילמוד תורה וילמד לאחרים טוב לו ולאחרים. [הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים] ולא הוא טוב לאחרים (לא) ולא לו. לא הוא ולא לאחרים הרי זה דווי וסכוף:

הרוצה שישבות אצל חכמים וישבתו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא אחרים דווי וסכוף:

הרוצה שיגמול חסד ויגמלו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא לאחרים דווי וסכוף:

ד' מדות בטפשים מדוש מדוך וגלגל ינקה:

ד' מדות במיושבים אבן פנה. אבן גזית. מרובעת. פסיפס:

ג' ספרים נמצאו בעזרה. ספר מעונה ספר זעטוטה ספר היא. ספר מעונה [באחד היה כתוב מעון אלהי קדם (דברים ל"ג כ"ז) ובאחד היה מעונה. בטלו האחד וקיימו את השנים. אמר רבי יוסי זה הוא ספר שנמצא בבית מעון. ספר זעטוטי] באחד היה כתוב זעטוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי בני ישראל (שמות כ"ד ה') בטלו את האחד וקיימו את השנים. ספר היא בכל מקום שהיה כתוב היא היו קורין (אותו) הוא. ויש אומרים אחד עשר יודידיות היא שבתורה בטלו את האחד וקיימו את השנים:

פרק מז

שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. ואחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב. ואחד תבע כבוד הבן וכבוד האב. אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי לה' אלהי (ישראל) [צבאות] (מלכים א' י"ט י'). יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א' ג'). ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן שנאמר נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת (איכה ג' מ"ב):

ג' חזרו למקומן. ישראל והתורה והכסף והזהב. ישראל היו מעבר הנהר שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי וגו' (יהושע כ"ד ב'). ומנין שחזרו למקומן שנאמר

(לה) [להן] מן די ארגיזו אבהתנא לאלהא (שמיה) [שמיא] וגו' (עזרא ה' י"ב). התורה היתה מן השמים שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ' י"ט). ומנין שחזרה למקומה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ"ג ה'). הכסף והזהב היו (מעוצרים) [מארץ מצרים] שנאמר ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב (שמות ג' כ"ב). ומנין שחזרו למקומן שנאמר ויעל שישק מלך מצרים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך (דה"י ב' י"ב ט'):

על ג' [דברים] שבזו ישראל בטלו מהם. על הנבואה על מלכות בית דוד. ועל המקדש. על הנבואה מנין שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים ובוזים דבריו (שם ב' ל"ו ט"ז). [על מלכות בית דוד שנאמר אין לנו חלק ונחלה בדוד (מלכים א' י"ב ט"ז) אמרו דוד אין לך עלינו אלא הבית הזה אשר בנית ועתה ראה ביתך דוד] (שם שם). על המקדש מנין שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי. ואם לאו והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום (וישרוק) ושרק (שם ט' ח'):

ג' אומרים ועושים וג' אומרים ואינם עושים. אלו שהן אומרים ועושים. הילדות. והעשירות. וימות החמה. ואלו הן אומרים ואינן עושים. הזקנות. והעניות. וימות הגשמים:

ג' נתמעטו משריבה תלמוד תורה. נתמעטו המזיקים. (נתמעטו) נתמעט המהומה. נתמעטו עושי רע. ויש אומרים אף נטיעת המקשאות:

ג' בכו ושמע הקב"ה בכיתם. ואלו הן. הגר. ועשו. וחזקיהו. הגר מנין שנאמר ותשא את קולה ותבך (בראשית כ"א ט"ז). ומנין ששמע הקב"ה קול בכיתה שנאמר כי שמע ה' את קול הנער באשר הוא שם קומי שאי את הנער (שם שם י"ח). עשו בכה וישא את קולו ויבך (שם כ"ז ל"ח) ועל שלשה דמעות שהטיף נעשו לישראל (פלומציות) [פלומסיות] שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ' ו'). חזקיהו בכה שנאמר אנא ה' (זכור) זכר נא וגו' ויבך חזקיהו בכי גדול (מלכים ב' כ' ג'). ומנין ששמע הקב"ה בכיתו שנאמר שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך ביום השלישי תעלה בית ה' (שם שם ה'):

פרק מח

רבי שמעון אומר ג' כתרים הם. כתר תורה כתר כהונה [וכתר מלכות] וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר תורה זה כתרו של משה שנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר וגו' (מלאכי ג' כ"ב). כתר כהונה זה כתרו של אהרן שאי אפשר ליגע בו שנאמר ברית מלח עולם היא

לפני ה' (במדבר י"ח י"ט). כתר מלכות זה כתרו של דוד שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן (המלוכה) [ממלכה] לדוד (דה"י י"ג ה'). כתר שם טוב עולה על גביהן. כל מי שזכה לתורה יבא ויטלנה. אהרן לא זכה לכהונה אלא בזכות התורה שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז'). דוד לא זכה למלכות אלא בזכות התורה שנאמר זאת היתה לי כי פקודיך נצרתי (תהלים קי"ט נ"ו):

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן. אין לך אהבה קשה בעולם חוץ מאהבת נשים:

רבי שמעון אומר כל המשיא את בתו קטנה הרי זה ממעט פריה ורביה ומאבד את ממונו ובא לידי שפיכות דמים:

ג' דמעות קשות לעינים. דמעת העשן. ודמעת הדקר. ושל בכיה קשה מכולם. ויש אומרים אף של בצל גדול:

ג' דמעות יפות לעינים. דמעת החסית. ודמעת הקלורית. ושל שחוק יפה משניהן. ויש אומרים אף של בצל קטן:

ג' דברים מגדלין את הגוף. יין ישן. ובשר שמן. והסולת. וי"א אף בשר עוף:

ג' דברים מרבים את הזרע. השום. והביצים. שחלים. והגרגיר:

ג' דברים ממעטין את הזרע. פת שעורים. הפיגר. והגר:

ג' דברים מרבין את הזבל פת שעורים ופת קיבר תירוש וירק:

ג' דברים נכנסים לגוף כמות שהם. הפול. והתורמוסין. והעדשים. [ויש אומרים ג' אחרים גם כן] השומשמין וזרע פשתן וכפניות של תמרה:

ג' אוקיאות ג' בארות בעולם. שתים במזרח ואחת בכל העולם:

עשרה חלקים בריות בעולם. ט' בסדקין ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של כשפים בעולם ט' במצרים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של זנות בעולם ט' באלכסנדריא ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של נוי בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של יסורין בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של שטות בעולם ט' בבבליים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של עונות בעולם ט' בלוד ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של גבורה בעולם ט' ביהודה ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של חכמה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה וגו' (בראשית כ"ב ב'). עשרה חלקים של חנופה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מאת (ה') נביאי ירושלים יצאה חנופה לכל הארץ (ירמיה כ"ג ט"ו). עשרה

חלקים של תורה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב' ג'):
יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. וכן הוא אומר רצון יריאיו יעשה וגו' (תהלים קמ"ה י"ט):
אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך וגו' (ישעיה נ"ד י"ג):

הוספה לנוסח א

פרק א

ההוספה הזאת מחזקת העתקה מאת שיור אהד מהאדר"נ שנמצא בכ"י בקובץ ארבעים וארבעה באוצר הספרים שבהוואטיקאן אשר ברומי רבתי. ונתעוררתי עליו ע"י דברי הרב מוה"ר שלמה בובער בהקדמתו להתנחומא דף ע"ט ע"ב ופ' ע"א. אבל לא באה לידי ההעתקה הזאת שהכינה למעני ר' מרדכי קפוי תושב העיר הזאה עד קרוב לגמר הדפסת שתי הנוסחאות עם ההערות. והנני נותנת פה לפני הקוראים כמות שהיא בלי שום תיקון והגה. כי זאת היא כונתי להראות למעיין עד היכן הפרעות והשיבושים מגיעים במסכת זאת. אבל גם משיבושים אלה נוכל ללמוד לפעמים איזת תיקון יפה בעד דברי נוסחא א' בפנים. וכאשר העירותי עליהם איזה פעמים בהוספה א'. ולפיכך הגהתי אותה כמות שהיא לפני המעיין וישמע חכם ויוסיף לקח. ואעיר כי מנין הפרקין המכונסים בין שתי חצאי עגולה על ידי נעשה.

משה נחבא בתוך הענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה' וגו' ששת ימים למשה היה לטהר זה היה אחר דברות ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אמר ויכסהו הענן ששת ימים למשה מראש החדש ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן לחלק לו כבוד למשה. אמר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ישרה עליו כבוד בשביל למרק כל אכילה ושתיה שבמעיו עד שיתקדש ויהיה כמלאכי השרת. א"ל ר' מתיא בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו בשביל לקבל כל דברי תורה באימה וביראה וברתת ובזיע שנאמר עבדו את ה' ביראה:
מעשה אירע בר' יאשיה ובר' מתיה בן חרש שהיו שניהם יושבין ועוסקין בתורה פרש לו ר' מתיה יאשיהו בדרך ארץ. א"ל ר' מתיה בן חרש (שהי"ו שניה"ן יושבי"ן) רבי מה לך לעזוב דברי אלהים ולישטף בדרך ארץ אעפ"י שאתה רבי ואני תלמידך אפשר כן לעזוב דברי אלהים חיים ולישטף בדרך ארץ. כשהיו יושבין ועוסקין בתורה היו עשויין כקנאין וכשנפטרין זה מזה דומין לרעים שהן אוהבין מנערותן:

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויתנם ה' אליו. ובמקום אחר הוא אומר אל' החקים והמשפטים והתו' אשר נתן יוי' וגו' תורה שנתנה הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה לפיכך זכה משה להיות שליח למקום. משה עשה איל המלואים ושמן המשחה שממנו נמשח אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. אלעזר שרף פר החטאת שממנה טמאין ומטהורין לדורות. אמ"ר לעזר גדולה שנוהגת לדורות שהרי אהרן ובניו לא נתקדשו אלא בשמן המשחה:

יהושע קבל ממשה שנאמר ונתתה מהודך עליו. זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את יוי' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ימים ולא שנים. שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים. נביאים הראשונים קבלו משופטים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים בוזים בדבריו ומתעתעים בנביאיו. חגי זכרי' ומלאכי קבלו מנביאים הראשונים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי והם אמרו שלשה דברים היו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה. היו מתונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם מתון בדין שכל המתון בדין מיושב בדין שכן מצינו באנשי כנסת הגדולה שהיו מיושבין בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה ולא שהעתיקו אלא שהמתינו בדין. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפרשו:

בראשונה היו אומרים משלות שיה"ש וקהלת גנוזין היו שהיו אומרים משלות הן ואינן נכתבין עמדו אנשי חזקיה מלך יהודה וגנזום עד שבאו אנשי כנה"ג ופירשום. מה כתוב בהן וארא בפתאים וארא בבנים נער חסר לב עובר בשוק אצל פנה דרך ביתה יצעד בנשף יום אישון לילה ואפילה הנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארב. החזיקה בו ונשקה לו העזה פניה ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן מצאתי יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי הטובות אטון מצרים. נפתי משכבי מור ואהלות וקנמון לכה נרוה דודי עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש בביתי הלך בדרך מרחוק. צרור הכסף לקח בידו יום הכסא יבא ביתו:

כתוב בקהלת שמח בחור בילדותך ויטיב' לבך בימי בחורך והלך בדרך לבך ובמר' עיניך אשר תראה:

כתוב בשיר השירים שמאלו תחת וגו' אני לדודי וגו' ובמקום אחר הוא היה אומר ויעתק משם ולאשר העתיקו אי לאשר המתינו. ד"א היו מתונין בדין כיצד מלמד שהיה אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו ומשכח את דברו והיכן מצינו במרע"ה שישכח

את דברו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנ' הצ' למל' זאת הק' הת' אש' צוה יוי' את משה. את משה צוה ואותי לא צוה והיכן מצינו במשה שהקפיד על דברו שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החיי' וגו' ומה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעץ בלעם הרשע על ישראל שנאמר לכה איעצך אמר לו עם זה שאת רואה רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתיה אין להם מה יאכלו אלא בא ותיקן להן קובות והניח בהן מאכל ומשתה והשיב בהן נשים בנות מלכים יפות כדי שיטעו העם לבעל פעור ויפלו ביד מקום. הלך בלק ועשה כל מה שיאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם בלעם הרשע לישראל שנפלו מהם ד' ועשרים אלף שנאמר ויהיו המתים וגו'. והלא דברים ק"ו ומה משה חכם חכמים וגדול גדולים שמשעת שהקפיד על דברו שכח את דברו אנו עאכו"כ שיהא אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו שכל המקפיד על דבר מש"כ דברו:

בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריך מיבטלתן:

ועשו סיג לתורה. עשה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדב'. אדם הראשון עשה סיג לדבריו. תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריו. איוב עשה סיג לדבריו. אף נביאים ואף כתובים ואף חכמים עשו סיג לדבריהם. איזהו סיג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה וגו' מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שהבריות עתידות לומר כך לפיכך אמר הקב"ה למשה וחשב לדורות הבאים ואמרו על אש' עזב' את ברי' יוי' וגו' וילכו ויעבדו וגו'. מלמד שנתן הקב"ה שכר שלם. איזה הוא סיג שעשה אדה"ר לדבריו הלא הוא אמר ויצו יוי' אלהים על הא' לא' ומכל עץ וגו' לא רצה אדה"ר לאמר לא' לחוה כדרך שאמר לו הקב"ה אלא אמר לה מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו וגו' באותה שעה נטל נחש הרשע עצה בלבו ואמר הואיל ואינו יכול להכחיש את אדם אלך ואכחיש את חוה. הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה ואמר לה אם לנגיעה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תגעו בו הריני נוגע בו ואינו מת. אך את גע' בו ואי את מתה. הלך נחש הרשע ונגע באילן בפיו ובידיו וברגליו עד שהרתיע ונשכו מפרותיו לארץ. וי"א לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שחזה אותו היה צוח עליו ואומר לו רשע אל תגע בי שנאמר אל תבואני רגל גאוה זה טיטוס הרשע בן אשתו של אספסינו וישתחקו עצ' בק' שאחז חרב בידו והיה מכה בה על גבי המזבח. א"ל אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה גדאים נשחטו עליך כמה עופות נתחלקו עליך כמה שוורים נשחטו עליך כמה יינות נתנסכו עליך כמה בשמים נתקטרו עליך אתה ארי שמחריב את כל העולם כולו שנ' הוי אריאל קרית חנה דוד. שוב אמר לה אם לאכילה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תאכלו ממנו הריני אוכל ממנו ואיני מת אף

את אכלי ממנו ואי את מתה באותה שעה מה אמרה חוה בדעתה כל דברים שפקדני ר' מתחלה שקראן. לפי שאין חוה קורא לאדם מתחלה אל' רבי נטלה ממנו ואכלה ונתנה לא לאדם ואכל שנ' ותקח מפריו ותא' ות' גם וגו':

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה. אל האשה אמר הרבה ארבה, אלו שתי רביעיות של דם אחד צער דם נדה ואחד צער דם בתולים, עצבונך צער גידול בנים, והרונך זה צער העיבור. בעצב תלדי בנים כמשמען ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתקקת אל בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך, והוא ימשל בך בזמן שהאיש תובע בפה האשה תובעת בלבה עטופה כאבל וחבושה בבית האיסורין ומנודה מכל אדם. מי גרם ליגיעה או סיג שסג אדה"ר לדבריו מכן אמרו סג אדם סיג שאין יכול לעמוד בו, גוזר אדם גזרה על עצמו שאין יכול לעמוד בה, מכן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אמר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. מה חשב נחש הרשע באותה - אמ' אהרוג את האדם ואשא את חוה ואהיה מלך על כל בהמה וחיה ואהלוך בקומה זקופה ואכל כל מעדני עולם. א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשו ואיבה אשית וגו'. אתה אמרת אהיה מלך על כל בהמה וחוה עכשיו ארור אתה מכל בהמה וחיה, אתה אמרת שתלך בקומה זקופה עכשו על גחונך תלך. אתה אמרת אכל כל מעדני עולם, עכשו אפר תאכל וגו'. ר' שמעון בן מנסיא אומ' חבל על שמש גדול שאבד מן העולם אלמלא לא נתקיים נחש לאותה שעה היה לו לכל אחד ואחד מישר' שני נחשים בתוך ביתו אחד משגרו לשדה ואחד למערה והיו מביאין לו הבדוכים טובים ואבנים טובים ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה לעמוד. ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו לתחת הפרד ולתחת החמר ולתחת הגמל ומציא הימנו זבלין לגנות ולפרדסין. ר' יהודה בן תימא אומ' אדם הראשון מיסב בג"ע היה. ומלאכי השרת עומדין לפניו וצולין לו בשר ומצננים לו יין בא נחש וראה אותו והציף בכבודו ונתקנא בו. כיצד נברא אדה"ר שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. ג' נעשה גולם. ד' נתקשרו אבריו. ה' נתפתחו נקביו. ו' נתנה בו נשמה. ז' העמיד על רגליו. ח' נזדוגה לו חוה וקרא שמות. ט' צוה לו על הגן. י' הכניס לגן עדן ועבר על צוי השם. י"א נידון. י"ב נטרד והלך לו לקיים שנ' ואדם ביקר וגו':

ביום הראשון מהוא אומ' ליוי הארץ וגו' היא קונה והוא מקנה והוא ידין את עולמו. ביום שני מהוא אומ' גדול יוי' וגו' חלק את מעשיו נתעלה וישב ברומו של עולם. ביום ג' מהוא אומ' אלהים נצב וגו' ברא את הים ואת היבשה ונתגלה ארץ ממקומה ונעשה מקום לעדונו. ביום ד' מהוא אומ' אל נקמות יוי וגו' ברא את החמה ואת הלבנה ואת הככבים

ואת המזלות שהן מאירים בעולם. ביום ה' מהוא אומ' הרנינו וגו' והוא ברא העופות והדגים והתנינים הגדולים שהן מרננין בעולם. ביום ו' מהוא אומ' יוי מלך וגו' גמר את מעשיו ונעשה מלך על עולמו. ביום ז' מהו אומ' מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת. אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ולא מתן ולא פריה ורביה אלא צדיקים יושבין ועוסקים בתורה ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה במאכל ומשתה. שנ' ויחזו את אלהים וגו'. בששי ברא את אדם למה כדי שיכנס לסעדת שבת מיד. ר' שמעון בן אלעז' אומ' משלו משל למה"ד לאחד שנשא גיורת והיה יושב ומפקדה ואומ' לה בתי אל תאכלי מן הפסח בשעה שידך טומאות. ואל תאכלי פירות שאין מעושרין ואל תחלל שבת ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר. מה עשה אותו האיש עמד ואכל מן הפסח בשעה שידיו טומאות ואכל פירות שאינן מעשרין וחלל השבת ופרץ בנדרים והוציא לה פרט. באותה שעה מה אמרת גיורת בדעתה כל דברים שפקדני רבי מתחלה שקר הן מיד עמדה אף היא ועברה על כולן. מכאן לאדם ולמקדש שנבראו בשתי ידים. ומנין לאדם שנברא בשתי ידים שנ' ידיך עשוני ויכוננוני הביננ ואלמ' מצו'. ומנין למקדש נברא בשתי ידים. מקדש יוי כוננו ידיך:
יוי מלך יוי מלך יוי ימלוך לע' וע'.

פרק ב

אי זה הסיג שעשתה התורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב, יכול יאכל עמה וישתה עמה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב לגלות וגו', יכול תרחץ לו פניה ותכחול לו עיניה ותשאול ממנו שאלת הכוס, ת"ל לא תקרב, יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ת"ל והדוה בנדתה וגו' כל ימים שהוא בנדתה תהא בנדתה מכן אמרו כל המנולה עצמה בימי נדתה אין רוח חכמה נוח המנה:
מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו ובכל יום ויום היתה אשתו צועקת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומר להם רבותי כתוב בתורה כי היא חייך ואורך ימיך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שאמר לה דבר עד שנזדמן לה אליהו ז"ל אמרה לה בתי מה לך אמרה לו בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו אמר לה בתי כשאת נדה כל אותן הימים הראשונים מהו אצלך אמרה לו לאו אלא היה אומר לי הזהרי שלא תגעי בי ובכלים שלי שמא תבואי לידי ספק ולא היה נוגע בי אפילו באצבע קטנה אבל כל אותן ימים האחרונים מהו אצליך אמרה לו הוא אצלי ואוכל עמי ושותה עמי וישן עמי על המטה ובשרו נוגע בבשרי אבל אין דעתו לדבר אחר אמר לה

ברוך המקום שהרגו ולא נשא פנים לתורה שכן כתוב בתורה ואל אשה בנדת וגו'. הרי הוא אומר שררך אגן הסהר וגו' בשושנים אלו שבעים זקנים. ד"א סוגה בשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסתרים מביאות אותן לחיי העולם הבא כיצד אשתו נדה עומד בבית עמה רצה משמש מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי (שפקדו על הנדה פירותיו בטבל רצה תורם רצה אינו תורם מי רואהו ומי יאמה לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי) שפיקד על התרומה ראה קרי רצה טובל רצה אינו טובל מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה הא אין מתירא אלא ממי שפיקד על הקרי. וכן אתה אומר בחלה וראשית הגז אלו מצות קלות שהן רבות כשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסת' מבי' אות' לחיי העה"ב. אי זה היא סיג שעש' משה לדברו הרי הוא אימ'. ויאמ' יוי אל משה לך אל העם וקדשתם היו וגו'. לא רצה משה לומ' להן לישר' כדרך שאמר לו הב"ה אלא כך אמר להן היו נכונים לשלשת ימים וגו' אמ' שמא ילכו ישר' איש אצל אשתו ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו מקבלין ד"ת בטומאה מהר סיני. אלא כדי שלא ילכו איש אצל אשתו ביום ג' ויהיו טהורין ונמצאו מקבלין ד"ת בטהרה מהר סיני. וזה אחד מן הדברים שעשה משה מדעתו ק"ו והסכימה דעתו כדעת המקום הוסיף לה יום אחד והסכימה דעתו לד' המקום. פרש מן האשה והסכימה ד' לד' המק'. שיבר את הלוחות והס' דע' לד' המק'. פרש מן האשה כיצד. אמ' ומה ישר' שלא נתקדשו אלא לפי שעה לקבל עשרת הדברות אמ' לו הב"ה לך אל העם וקדשתם שאני מזמן לכך ואיני יודע אימתי מדבר עמי אם ביום אם בלילה עאכו"כ. פרש מן האשה והס' דע' לדעת המ':

ר' יהודה בן בתירא או' לא פרש משה מן המחנה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ' פה אל פה אדבר בו. אמרתי לו פרש מן האשה ופרש' אחרים אומרי' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ' פה אל פה וגו' [אומ' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה] לך אמור להם וגו' ואתה פה עמוד וגו' חזר לאחריו ופרש והסכי' דע' לדע' המ'. פרש מאהל מועד כיצד אמרו מה אהרן אחי שנמשח בשמן המשחה ונתרבה בבגדים ונשתמש בהן בקדש אמ' לו הב"ה דבר אל אהרן אחיך וגו' אני שאני מזמן לכך עאכו"כ פרש מאהל מועד ודס' דע' לד' מק'. שיבר הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות מששת ימי בראשית בענן שנ' והלוחות מע' אלהי' המה והמכ' מכ' אלהי' הו' חר' על הלוחות. אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין לעולם. אמרו מלאה"ש לפני הב"ה רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו וגו' ותחסרהו וגו' תמשילהו וגו' צונה ואלפי וגו' צפור שמי' וגו'. אמרו מלאה"ש לפני הב"ה רבש"ע מה טיבו של ילוד אשה כענין עלית למרום שבית שבי וגו' נטלן משה וירד

והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה את ישר' שסרחו במעשה העגל אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו ומזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. מיד חזר לאחריו. ראו אותו שבעים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוח והן אוחזין בראש הלוח חזק בידו של משה יתר מכולן שנ' ולכל היד החזקה וגו', נסתכל בהן בלוחות וראה אותן שברח כתבן מעליהן. כיון שראה שפרח כתבן מעליהן אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו שאין בהן ממש אלא יחזור ואשברם לעיניכם:

ר' יוסי הגלילי אומר משלו משל למה"ד למלך ב"ו שאמ' לשלוחו צא וקדש לי אשה יפה וחסידה ומעשיה נאים. הלך אתו וקדשה. מאחר שקדשה הלך ומצאה שזנתה תחת אחד אמ' אם אני פוטרה ומעכשיו מתחייב אני מיתה למלך והרי נפטרה מרבוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו בעצמו אמ' היאך אתן להן הלוחות הללו שמזקיקני אותן למצות חמורת ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן זובח לאלהים יחרם וגו' אלא אחזור ואשברם ואחזור למוטב שמא יאמרו שנ' היכן לוחות שהורדת ואין דברי' אלא ודאי:

ואי זה הוא סיג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביאו לידי עבירה מן הכיעור ומן הדומה לו. ומה ת"ל איש תם וישר ירא אלהים וגו' אלא מלמד כשיצא איוב ממעי אמו יצא מהול. ולא איוב בלבד יצא מהול אלא אף אדה"ר נברא מהול שנ' ויברא אלהים את האדם בצלמו. אף שת נולד מהול שנ' ויולד בדמותו כצלמו. ואף נח יצא מהול שנ' נח איש צדיק תמים. ואף שם יצא מהול שנ' ומלכי צדק מלך שלם. ואף יעקב יצא מהול שנ' ויעקב איש תם. ואף יוסף יצא מהול שנ' ואלה תולדות יעקב יוסף והלא אינו ראוי לומר אלא תולדות יעקב ראובן. אלא שכשם שיעקב יצא מהול כך יוסף יצא מהול. אף משה יצא מהול שנ' ותרא אותו כי טוב הוא. אלא מה ראת אמו של משה שהוא נאה ומשובח מכל בני אדם אלא מלמד שראת אמו יצא כשהוא מהול. אף בלעם יצא מהול שנ' נאם שומע אמרי אל. אף שמואל יצא מהול שנ' והנער שמואל הולך וגדול. אף דוד יצא מהול שנ' מכתם לדוד. אף כלאב בן דוד יצא מהול שנ' חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. אף ירמיה יצא מהול שנ' בטרם אצרך וגו'. אף זרובבל יצא מהול שנ' ביום ההוא נאם יוי צבאות אקחך זרובבל וגו' כל המהולים ט"ו. מלמד שהחמיר איוב על עצמו מלהסתכל אפי' בבתולה. והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה אדם ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו או לקרובו החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בה המסתכל באשת איש עאכ"וכ. ומפני מה החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בבתולה. אמ' שמא אני מסתכל

בה היום ולמחר יבוא איש אחר ונמצאתי מסתכל באשת איש לכך נאמ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. ואי זה הוא סיג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומ' יוי כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יר' אף יצר' על אוי' יתג' לא כגבור אחד בלבד הכתוב מדבר אלא ככל הגבורי' שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו ואלו פני השכינה והלא דברים ק"ו ומה גבריאל המלאך שהוא אחד מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות שהן עומדים לפניו בכל יום קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ממ"ה הב"ה ברא את כל העולם כולו וברא את העליונים ואת התחתונים עאכ"וכ אלא מראין את העין מה שהיא יכולה לראות ומשמעין את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ואי זה הוא סיג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומ' הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכיך זו המינות שאם אומרי' לו לאדם אל תלך לבין המינים ואל תשמע לדבריהם שמא תכשל בהן. אל יאמר מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בם. אלא] אע"פ שהוא בטח בעצמו אל ילך שם שמא יכשל בם. ושמא יאמר שומע הוא לדבריהם יחזור. ת"ל כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים. טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה אלו המינים הרשעים הללו שבזמן שאדם נכנס לביניהם מאכילין אתו ומשקין אתו ומכסין אתו ונותנין לו ממון הרבה וכיון שהווה כאחד מהם. כל אחד ואחד בא ומכיר את שלו ונוטל. ועליה אמ' שלמה בחכמתו עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא. ד"א הרחק מעליה דרכיך זו זונה שאם אומר' לו לאדם אל תלך בשוק הזה ולא תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה היא משובחת אל יאמ' מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בה אלא שהוא בטוח בעצמו] אל ילך שם שמא יכשל בה. ואל תקרב אל פתח ביתה אל ירגיל אדם עצמו לעבור על פתח זונה שנאמ' כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה:

ואי זה הוא סיג שעשו חכמים לדבריהם. שהחכמי' אומרי' ק"ש ערבית עד חצות הלילה. ורבן גמליאל אומ' עד שיעלה עמוד השחר, כיצד אדם בא ממלאכתו בערב אל יאמר אלך לביתי אוכל קמעה ואשתה קמעה ואישן קמעה ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל. ואנסתו שנה ונמצא בטל מק"ש ומן התפלה אלא כיון שבא אדם ממלאכתו ילך לביה"כ אם היה רגיל לקראת קורא לשנות שונה ואח"כ קורא ק"ש ומתפלל. וילך לביתו ויאכל פתו וישן. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה:

רשב"ג אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אחד קודם הנוץ החמה ואחת לאחר הנוץ החמה. ויוצא בה ידי חובתו. אחת של יום ואחת של לילה. פעמים שאדם

קורא ק"ש שתי פעמי' בלילה. אחת קודם שיעלה עמוד השחר. ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בה ידי חבתו אחת של יום ואחת של לילה. עמדו חכמים הרבה ועשו סיג לדבריהם. ובית שמאי אומרי' אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ושפל רוח ובן אבות ועשיר ובה"א לכל אדם שהרי פושעין היו בהן בישר' וכיון שהתקרבו להן לתלמוד תורה יצאו מהן חסידים וצדיקים:

פרק ג

ר' עקיבא אומ' כל הנותן פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לה אינו נפטר מן העולם עד שיהא צריך לה ולבריות. והכורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומ' תנו לסומא ולמוכה שחין סוף שהוא כורכן לאמתו והחובט פתו בארץ והמפזר מעותיו בחמתו סוף הוא מצטרך לבריות. הוא היה אומ' הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף הוא עובר ע"ז. והנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה וישא את אחותה. ובאחיו שימות וירשנו וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהן ועליו הוא אומ' חופר גומץ בו יפול וגו'. ר' דוסתאי ברבי ינאי אומ' ביכרתה וזרעתה ברביעה ראשונה אל תשב לך. ברביעה שנייה ירד ברד לעולם. נלכדו ראשונה נתקיימו אחרונות ואם גברתה וזרעת ברביעה שניה אל תשב לך. ברביעה שלישית בא שדפון לעולם נשדפו הראשונות נתקיימו האחרונות. כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שניהם נתקיימו בידיך ואם שניהם כאחד טובים שנ' בבקר זרע זרעך וגו' כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שנ' כאח' טו'. רבי ישמעאל אומ' למוד תורה בילדותך ולמד תורה בזקנותיך והיו לך תלמידים בילדותיך ובזקנותיך. אל תאמר איני למד תורה. אלא למוד תורה כי אינך יודע אי זה יכשר וגו' שנ' בבקר זרע וגו', הוא היה אומ' אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב בשעת העוני. ואם למד' תו' בשע' שאת' שמח אל תש' בשע' שאת' עצב. ואם למדת תורה בשעת הריוח אל תש' בשעת הדחק. לפי שטוב לו לאדם ד"א בצער ממאה בריוח כי אינך יודע אי זה יכשר וגו':

ר' מאיר אומ' אם למדת תורה מרב אחד ומצאתו אל תאמר די. אלא לך אצל חכם אחר ולמד תורה ואל תלך אצל מי שהוא קרוב לך מתחלה שנ' שתה מים מבורך וגו' וכי חובה על אדם שישמש בשלשה תלמידים הללו כגון ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא. ר' יהושע אומר שא אשה בילדו' ושא אשה בזקנו' והיו לך בנים בילדות ויהיו לך בנים בזקנו'. ואל תאמ' איני נושא אשה אלא שא והוליד בנים ובנות בעולם והרבה פריה ורביה כי אינך אי זה וגו':

הוא היה אומ' אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא לך עני אחר ועמד לפניך. אם יש בידך ליתן לו תתן לו. ואם לאו תפטור אותו מיד. ואל תאמר איני נותן לך אלא תן לו כי אינך יודע אי זה יכשר וגו':

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר זהב לעני בשנ' בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואומרת אחת לחברתה. חברתי בואי ונשוט בעולם ונראה מה אמרין מאחורי הפרגוד. אמרה לה חבירתי אין אני יכולה לצאת מפני שאני קבורה במחצלת קנים אלא לכי [מה את] שומעת [מאחורי הפרגוד] פורענות בא לעולם. אמרה לה כל הזורע ברביעה ראשונה ברד מלקה אתו. הלך וזרע הוא ברביעה שניה שכל העולם כלו נלכד ושלו נמלט. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות [בין שתי נפשות] ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמ' אחת לאחת צאי ונשוט בעולם ונשמ' מה שהן אומרו' מחו' הפרג' אמ' לה איני יכולה לצאת אלא לכי את ואמרי לי שמעת הלכה ובאת ואמ' לה כל הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו הלך הוא וזרע ברביע' שלישית שכל העולם כולו נשדף ושלו נמלט. אמרה לו אשתו מפני מה הפרענות שהיא באה לעולם כל העו' נשרף ושלך נמלט שח לה כל הדבר' ששמע. לאחר ימים היתה קטטה בין אשתו של חסיד לאמה של ריבה אמרה לה אראך בבתיך שהיא קבורה במחצלת קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות שמע שתי רוחות אומ' זו לזו חבורתי צאו ונשוט בעולם ונראה מה אומרין מאחורי הפרגוד. אמרה לך [הניחי לי] כל הדברים שביני ובינך נשמעו בין החיים:

ומעשה באדם אחד שהיה רגיל בצדק' פעם אחת הלך לו בספינה נשבה הרוח וטבעה ספינתו בים ראהו ר' עקיבא ובא להעד על אשתו שתנשא כיון שהגיעה עת להעד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל בני לא אתה שטבעת בים. א"ל הין ומי העלך מן הים. א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. ולא עוד אלא כשירדתי לעמק מצולה שמעתי קול רעש גדול שזה אומ' לזה וזה אומ' לזה רוצו ונעלה את האיש הזה כי נמצא הוא בצדקה. מיד פתח ר' עקיבא ודרש ברוך יוי אלהי ישר' שבח' בדב' תו' ובדברי חכמים קיימ' לעולם ולעולמי עלמים שנ' שלח לחמך ע"פ המים וגו':

ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו ר' פרנסני. אמ' העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו ר' אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה וז' בניה עמד ופרנסה משלו. לאחר ימים חלה בנימין הצדיק והיה מצטער צער גדול על המטה אמרו מלאה"ש לפני הב"ה רבש"ע ברוך שמך אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו מקיים עולם מלא. וכל המאבד נפש

אחת מעלין עליו כאלו אבד עולם מלא בנימין הצדיק קיים אלמנה וז' בניה והוא מצטער בצער הזה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו עשרים ושתים שנה על שנותיו:

פרק ד

נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע. אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ ואחד שכן בשדה. ואין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע ועונותיו של רשע גרמו לסמוך כותלו של צדיק. כיצד כותל שבין רשע לבין צדיק נראה נגע בכתלו של רשע ובכותלו של צדיק וסותרים כותלו של צדיק בגינו של רשע:

ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומ' אוי לו לרשע אוי לו לשכנו. הא עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק:

וכשם שהצדיקי' הראשונים היו חסידים. כך בהמות שלהם היו חסידים כמותן. אמרו גמלים של אאע"ה לא נכנסו לבית ע"ז מימיהן שנ' ואנכי פניתי הבית וגו'. מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפינו כל ע"ז מפניהם. ומעשה בחמורו של ר' חנינא בן דוסא שגנבו אותו לסטים וחבשו אותו בחצר אחת הניחו לה שעורים ותבן ומים ולא היתה אוכלת ולא היתה שותה. אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותבאיש עלינו את החצר. מיד פתחו לה את הדלת והוציאוה והיתה משחקת והולכת עד שהגיעה לפתח של ר' חנינא בן דוסא שמע בנו קולה ואמ' לאביו אבא דומה קולה לקול בהמתנו. א"ל עמוד ופתח לה את הדלת והכניסוה והניחו לה שעורים ותבן ומים והיתה אוכלת ושותה לפיכך אמרו חכמי' כשם שהצדיקי' הראשוני' חסידי' כך היו בהמתן חסידה כמותן:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ולא נענשו אלא על לשה"ר. אלו הן שנים בים. שנים במים. שנים במן שנים בסליו ואחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן. שנים בים אחת בירידה. ואחת בעליה. בירידה מנין שנ' המבלי אין קברים במצרים וגו'. בעליה מנין שנ' וימרו על ים בים סוף. שנים במים אחת במרה ואחת ברפידים. במרה מנין שנ' ויבואו מרתה וגו'. ברפידים מנין ויחנו ברפידים ואין מים. ב' במן לא תצאו. ויצאו. ולא תותירו. ויותירו. שנים בסליו. אחת בסליו ראשון. ואחת בסליו שני. בסליו ראשון מנין בשבתנו על סיר הבשר. בסליו שני מנין והאספסוף אשר וגו'. במעשה עגל מנין אלה אלהיך ישראל. מדבר פארן מנין זה מעשיהן של מרגלים שנ' ויוציאו דבת הארץ וגו' זה מרגלים קשה מכולן שנ' וינסו אותי זה עשר פעמים וגו' אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשה"ר במרע"ה מיד באת עליהם את הפורענות שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' הלכה צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו על אותו צדיק. וכיון שעמדו שניהם ודברו על אותו צדיק מיד נענשו שנ' והענן סר מעל האהל וגו'. ואף על אהרן באת עליו הפורענות שנ' ויחר אף ה' בם וילך מלמד שנסתלק מאהרן ונדבק במרים אבל מרים עסקה בדברים היתה שכן דרך נשים להיות משיחות זו לזו. מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו גסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין בודאי אלא בספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו [ומה מרים שלא דברה אלא באחיה וחביבה ולא דברה אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומבישו עאכו"כ הוא עונשו. באותה שעה אמ' אהרן למשה. משה אחי כסבור אתה שצרעת זו על מרים נתונה הא אינה נתונה אלא בבשרו של אבא עמרם. משלו משל למה"ד לאחד שנתנו לו גחלת לתוך ידו אע"פ שהו מופנה ממקום למקום בשרו נכוה שנ' אל נא תהי כמת וגו'. התחיל אהרן לפייס את משה. אמ' לו משה אחי כלום עשינו [רעה] לאחד מן העולם. א"ל לאו. ואם לאחד מן העולם לא עשינו רעה אתה אחינו והיאך נעשה עמך רעה אלא מה נעשה שגגה היא שהיתה בידינו אל תבטל ברית שהיתה ביניו לביניך. מפני שברית כרותה לאחים. ומנין שברית כרותה לאחים שנ' ולא זכרו ברית אחים. באותה שעה עג עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמ' לפניו רבש"ע איני זז מכאן עד שתרפא מרים אחותי שנ' ויצעק משה אל יוי ויאמר וגו'.

מכאן אמרו כל המאריך בתפלתו אל יאריך יתיר ממשה. וכל המקצר בתפלתו אל יקצר יתיר ממשה. [והיכן מצינו במשה שהאריך בתפלתו שנ' ואתפלל לפני יוי את מ' היום ואת מ' הלילה אשר התנפלתי וגו'. והיכן מצינו במשה שקיצר בתפלתו שנ' אל נא רפא נא לה. באותה שעה אמ' הב"ה למשה. משה אילו אביה נזף בה כדאי היא שתכלם שבעה. אני ממ"ה ב"ה לא דין הוא שתכלם לי"ד אלא למענך אני מוחל לה על הסגר השני שנ' ויאמר יוי אל משה ואביה וגו'. והאיש משה עניו מאד וגו' יכול היה ענו אבל היה נאה ומשובח אבל לא היה גבור בקומה ת"ל ויפרוש את האהל המשכן מה משכן עשר אמות כן גובהו של משה עשר אמות יכול שיהא ענו ממלאכי השרת. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני הב"ה אמ' לפניו רבש"ע אני אי אתה מעליני לארץ ישראל הניחני עוד שאחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. משיב הב"ה ואמר לו למשה משה לא

כך כתבתי בתורתי על ידך אני אמית אחיה וגו' ואם אין אני ממית אותך בעולם הזה היאך אני מחיה אותך בעולם הבא ולא עוד אלא שתעשה תורתי פלסטר שנ' ואין מידי מציל. משיב משה ואמ' לפני הב"ה רבש"ע אם לא הניחני בעולם כעוף שהוא פורח באויר ומלקט בכל יום מורסנו מן הקרקע ושותה מים הנהרות אחיה בעולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. שוב אמ' לפניו רבש"ע ואם לאו עין אחת שלי יניח תחת עקב הדלת שלשה פעמים בכל יום. ובשניה אראה בה את העולם ולא אמות ולא איגנח בעפר. א"ל רב לך. ומהו. רב לך שדברת כבר נגזרה גזרה ונחתם גזר דין. כיון שראה משה הקב"ה שלא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים פתח פיו ואמר הצור תמים פעלו וגו'.

באותה שעה אמ' הקב"ה לסמאל ולכל מלאכי השרת. אמר סמאל להב"ה רבש"ע כל מלכי עולם אלך אצלם ואקח את נפשם ואת נשמתם ולא אחר את דבריך אבל לפני בן עמרם אין אני יכול לעמוד אצלו. קצף עליו הב"ה ואמ' צא והביא נשמתו של משה. מה עשה סמאל מלאך המות שלף את חרבו מתערה ועמד לפני משה מיד. עמד משה בחימה גדולה ונטל את מטה האלהים בידו שחקוק שם המפורש שבו בקע הים ועשה נסין גדולים וגער בו וכעס עליו עד שנס מלפניו ואח"כ רץ אחריו בשם המפורש ותפסו והכהו ונטל קרן חדרו ועיור את עיניו ושגרו מלפניו בבושה וכלימה גדולה. מיד עמד משה בתפלה לפני הב"ה ואמ' לפניו רבש"ע זכור לי אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי לך ואשלחך אל פרעה. וזכור אותו היום שעליתי לפניך על הר סיני והייתי עומד לפניך מ' יום ומ' לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי עד שקבלתי תורתך ונתתיה לעמך. בבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצתה בת קול ואמרה לו. משה משה דייך העה"ז שהרי העה"ב מתוקן לך כבר נתקבלה תפלתך שהרי הב"ה בעצמו מיטפל בך וקוברך. מיד עמד משה וקדש את עצמו כשרפי הוד באותה שעה נגלה הב"ה משמי מרום העליונים ורד באהלו לקבל את נשמתו. כיון שראה משה להב"ה עמד בתפלה ונפל על פניו ואמ' לפניו רבש"ע במדת רחמים בראת את עולמך במדת רחמים אתה מנהג את עמך תתנהג עמי במדת רחמים. יצתה ב"ק ואמרה משה משה אל תתירא כי הלך לפניך צדקך וגו'.

שלשה מלאכים ירדו עם הב"ה באותה שעה ואלו הן גבריאל ומיכאל וזגנזגאל. גבריאל צוה עליו הקב"ה להציע למשה את המטה. מיכאל צוה עליו הב"ה לפרוש עליה פורש ארגמן. וזגנזגאל צוה עליו הב"ה להניח לו ביסר של מעלת במראשותיו מיד נטל הב"ה נשמתו בנשיקות פה ונתנה תחת כסא כבוד שנ' וימת שם משה וגו'. באותה שעה פתח עליו הב"ה ואמ' מי יקום לי עם מרעים ומי יתיצב לי עם פועלי און. ומלאכי השרת

מספידין עליו ואמרין והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה ושמים היו בוכין עליו [ומספידין ואומרין אבד חסיד מן הארץ. והארץ היתה בוכה עליו ומספדת ואומ' וישר באדם אין] וכל סדרי בראשית היו בוכין עליו וצועקין [ואומרי' הצדיק אבד ואין איש שם על לב. וחמה ולבנה בוכין עליו ומספדין ואומ' וכסילים מתי תסכיל על הצדיק אנו בוכים]. ורוח הקדש היתה בוכה עליו ומספדת ואומרת ולא קם נביא וגו'. ויהושע משרתו מבקש משה רבו ולא מצאו והיה בוכה עליו ומספיד ואו' הושיעה ה' כי גמר חסיד וגו'. וכל ישראל בוכין עליו ומספדי' ואומ' ויתא ראשי עם וגו'. ועד אן לא היה יודע סמאל מלאך המות שמת משה עבד יוי וגנזו תחת כסא כבודו והלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים אמ' לו ים משה ראוי אצלך. א"ל שוטה שבעולם מיום שגזרני לשנים עשר גזרים והעביר ישר' בתוכו שוב לא ראיתי אותו שנ' תהום אמר לא בי היא. הלך אצל גיהנם אמר לה גיהנם משה ראוי אצלך אמרה לו קולו שמעתי באזני ואותו לא ראיתי. [הלך לו אצל שאול ואבדון אצל שערי מות אצל שערי צלמות אצל טיט היון ואמ' להם משה ראוי אצלכם. אמרו לו שמענו מפרעה מלך מצרים ואותו לא ראינו שנא'.....] הלך כל אצל שבעולם ואמר' משה ראוי אצלכם אמרו לו קולו שמענו ולא ראינו. הלך אצל ג"ע ובקש ליכנס בתוכה היו מלאכי שרת ממונין על שערי ג"ע היו דוחפין אותו וטורדין אותו ואומרי' לו רשע רשע לא כך כתו' זה השער ליוי וגו' אין לך רשות ליכנס בג"ע. באותה שעה פרח בכנפיו מעל דלתי הגן כשיעור ארבעת אלפים פרסה נכנס ואמ' ג"ע משה ראוי לך אמרה לו מיום שבא אצלי עם גבריאל לראות מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שוב לא ראיתה. [הלך לו אצל היים כיון.... אותו קרא לו ממרחק ש' מאות שנה אמ' לו מה טיבך לכאן אין לך רשות ליכנס אצלי שנ' אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שנטל ממני מטה וקולמוס שוב אל ראיתי אותו. הלך לו אצל מדברות אמ' להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שניהג ישר' בצדק בנו שוב לא ראיתי.] הלך אצל הרים אמ' להם משה ראוי לכם. אמ' לו מיום שפסל ממנו שני לוחות אבנים שוב לא ראינו. הלך אצל הר סיני אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שקיבל את התורה מימינו של הב"ה שוב לא ראיתי. הלך אצל עופות אמר להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שהבדילנו בין טמא לטהור שוב לא ראינו. הלך אצל חיות השדה אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו מיום שהפרישנו בין כשר לאכילה בין פסול לאכילה לא ראינו. הלך אצל חצר מות אצל דומה המלאך שהו ממונה על הנשמות ואמ' לו משה ראוי לך. א"ל קול הספדו שמעתי ואותו לא ראיתי. הלך אצל מלאכי השרת אמרו לו כמו הדבר. הלך אצל בני אדם אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו לו וכי משה קבורתו וגו'. ואף יהושע היה מצטער עליו ובוכה ומתאבל

ואומ' אבי אבי רבי רבי שגדלני מנעורי עד היום הזה ר' שלמדני תורה. עד שא"ל הב"ה יהושע מה אתה מצטער על משה רבך כבר מובטח לו שהוא בן עולם הבא שנ' ויאמר יוי למשה הנך וגו'. ולא נשמתו של משה אלא נשמת כל הצדיקים כולן גנוזות תחת כסא הכבוד שנ' והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים נחך יוי אלהיך תחת כסא כבודו:

פרק ה

שמאי אומר עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשהו עראי אלא קבע ומה שילמוד אדם יעשה ואח"כ ילמד אחרים שנ' ולמדתם אותם ושמ'. וכן בעזרא הוא אומ' כי עזרא הכין לבבו וגו'. אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקי' אומרי' מעט ועושים הרבה ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקי' אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו שאמ' להם למלאכי השרת פת חרבה אתם סועדים עמי היום שנ' ואקחה פת לחם וגו' אבל בוא וראה באחרונה מה עשה להם שלשה שורים ותשע סאין. ומנין שעשה להן תשע סאין שנ' וימהר אברהם האהלה וגו' שלש סאין כמשמען קמח הרי שש סולת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים שנ' ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר ב' רך ג'. וי"א וטוב ג'. ויתן אל הנער וגו' נתן ביד ישמעאל אמר כדי שאחנך את בני במצות. אף הב"ה אומר מעט ועושה הרבה שנ' ויאמר יוי לאברם ידוע תדע כי גר וגו'. וגם את הגוי וגו' דן אנכי. לא אמ' אלא בדל"ת נו"ן אבל בוא וראה כשנפרע הב"ה משונאיהם של ישר' לא נפרע מהן אלא בשבעים ושתים אותיות שנ' או הנסה אלהים וגו' שכן מצינו עד ובמוראים גדולים ע"ב אותיות. אם תאמר שיש בהן יתר הוציא מהן גוי האחרון שאינו עולה מן המנין. [הא למדת כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישר' לא נפרע אלא ע"ב אותיות.] ומנין הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינן עושים. מצינו בעפרון שאמ' לאברהם ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא. אבל בוא וראה באחרונה כששקל לו הכסף אשר דבר באזני וגו':

שמאי והלל אומ' אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך:

הוא היה אומר כל המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו. וכל המרבה תורה מרבה חכמה:

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי פ' זוגים תלמידים היו לו להלל הזקן ל' מהן ראויין שתשרה עליהן שכינה כמרע"ה. ול' מהן ראויין שתעמוד להם חמה ביהושע. וכ' בינונים. הגדול שבכולן יונתן בן עוזיאל הקטן שבכולן ריב"ז. בשעת פטירתו של הלל הזקן נכנסו תלמידיו וישבו לפניו. אמ' להם בני כלום נשתייר מכם בשוק. אמרו

לו ריב"ז. אמ' שלחו וקראו לו. אב לחכמה הוא. אב לדור הוא. ומה קטן שבכולן כך. גדול שבכולן עאכו"כ. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל כשהיה יושב ועוסק בתורה כל עוף שהוא פורח עליו נשרף. אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות וגימטריא ממשלות כובסין ממשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים שנ' להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא:

ה' תלמידים היו לריב"ז וקרא להן שמות אליעזר בן הורקנוס [קרא לו בור ת"ח שאינו מאבד טפה קנקן זפותה שהיא משמרת יינה] יהושע בן חנניה קרא לו החוט המשולש. יוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. שמעון בן נתנאל קרא לו ערוגה במדבר שמחזקת מימיה. אלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף. אשרי תלמיד שרבו מעיד עליו

כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אליעזר וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנ' וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדה"ר. נכנס ר' יהושע א"ל רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ' יוי נתן ויוי לקח וגו' רבי קביל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של איוב. נכנס ר' יוסי הכהן אמ' רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב' מהן ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ' וידום אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קיבל עליך תנחומין. א"ל לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס שמעון א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערך ישב לפ'. כיון שראהו אמר לשמש טול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד. א"ל רבי אמשול לך משל למה"ד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אימתי אצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא מקרא תנ"ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א"ל אלעזר בני אמת

נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצא מלפניו אמ' אלך למקום יפה ומים יפים [זה שאמרו למקום] שת"ח מרובין ואוהבין את התורה:
עקביא בן מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא. מאין בא. ולאן הולך. ומי הוא דיינו. ומה עתיד להיות. מאין בא ממקום טמא. והלך לטמא את אחרים. בא ממקום חשכה והולך למקום חשכה ואפילה. ולאן הולך לשאול לדון בגיהנם ולישטף באור. ומי הוא דיינו ממ"ה הקב"ה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שנ' אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה במותו זה שמרחיש:
ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה אדם דומה למלך ב"ו שבנה פלטורין ושכללה והיתה יפה נאה ומשובחת וביב של בורסקי קבוע בתוכה והיה כל עובר ושב אומ' כמה נאה טרקלין זו אילמלא ביב של בורסקי לא היה קבוע בתוכה. כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה אילו מוציא אדם ממעיו פליטון או אפרסמון [מסך דהן אלבלסטן] או אחד ואחד מכל מיני בשמים עאכו"כ שמתגאה על הבריות:
בשעת פטירתו של ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לפניו ואמרו לו רבינו למדנו דבר אחד. אמ' להם בניי הזהרו איש בכבוד חבירו וכשאתם עומדים להתפלל היו יודעים לפני מי אתם מתפללים:
א"ר אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מר' אלעז' בן עזריה בשעת פטירתו ושמחנו בהן. ואלו הן כסת עגול הדור והאמין הקמיע ותפולה מקבלין טומאה ומטבילין אותן כדרכן הזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו לו למשה בסיני:

פרק ו

ר' נחוניא אומר כל הנותן ד"ת על לבו. מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שטות והרהורי יצר הרע והרהורי דברים בטלים והרהורי עול בשר ודם שכן כתו' בספר תלים ע"י דהע"ה פקודי יוי ישרים משמחי לב. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי רעב. שכן כתוב על משה רבינו תחת אשר לא עבדת וגו' ועבדת את אויביך וגו'. ברעב כיצד הוא מבקש פת קיבר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד הוא מבקש טפה של יין וטיפה של שכר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו יינות משובחין. בערום כיצד הוא מבקש חלוק של צמר ושל פשתן ואינו מוצא. ואומות העולם מבקשין ממנו השראין והכלך. בחוסר כל כיצד בלא נר ובלא שמן ובלא שלחן:
ד"א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. וזו היא קללה שמקללין בה בני אדם אל יהא לו חומץ ומלח בתוך ביתו:

הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין. והלמד תורה בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן:

ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלמד תורה בזקנותו לכתב שנכתב על נייר ישן:

ר' שמעון בן גמליאל אומר הלומד תורה בילדותו למה הוא דומה לבחור שנשא בתולה הוא הגון לה והיא הגונה לו. הוא מתנפל עליה. והיא מתנפלת עליו. הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה. היא אינה הוגנת לו והוא אינו הגון לה. היא מתרחקת ממנו. והוא מתרחק ממנה. שנ' כחצים ביד גבור וגו' אשרי הגבר וגו':

שנה ושכח דומה לאשה שיולדת וקוברת שנ' כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. א"ת שכלתים אלא שכחתים:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש לו מע"ט ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים שאין באין מים הרבה ועומדין בצדן אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מע"ט ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה לבינים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין קמעא ועומדין בצדו נמוך והלך:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"טו ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו פסיפס. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שאין לו פסיפס כיון שנתמלא נהפך על צדו ונשפך כל מה שבתוכו:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"טו ולמד תורה למה הוא דומה לסוס שיש לו בלונס. אדם שאין בו מע"טו ולמד תורה למה"ד לסוס שאין לו בלונס כיון שאדם רוכב עליו זורקו בבתראש:

הוא היה אומר יכול אדם לקנות תורה בעשרים שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד ישב ששה חדשים ואין שונה לאחוריו. נמצא מחליף חכמה זה בזה. י"ב חדש ואין שונה לאחוריו. נמצא על טהור טמא ועל טמא טהור. ח"י חדש ואין שונה נמצא משכיח ראשי פרקים. כ"ד חדש ואין שונה לאחריו נמצא משכיח ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על טמא טהור ועל טהור טמא ומשכיח ראשי פרקים יושב ודומם לפי שאין חרבון תלוי אלא בראשו שנ' על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים וגו'. כיון שנפל כתלו של כרם חרב כל הכרם:

הוא היה אומר כל העושה מצוה בחבירו מעלין עליו כאילו לא עשאה אלא בגופו. משל למה"ד למלך ב"ו שצד צפור ונתנה ביד עבדו. אומר לו הוי זהיר בצפור לבני. אם אתה משמרה לו מוטב. ואם לאו הריני נוטל את נשמתך ממך. כך אמ' להן הקב"ה לישר'. בניי

ד"ת שנתתי לכם אם אתם משמרין אותם מוטב. ואם לא הריני נוטל נשמתכם תחתיה שנ' רק השמר לך ושמור וגו':

פרק ז

בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו:

כל שרוח חכמה נוחה הומנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. אין רוח חכמה נוחה הימנו סימן רע לו. הנותן עיניו בכותל סימן רע לו. כל שפתיו זקופות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו. כל שפניו כבושות בקרקע סימן רע לו. כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו:

ב) הוא היה אומר מת מתוך הישוב סימן יפה לו. ומתוך הטירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך ד"ת סימן יפה לו. מתוך דברים בטלים סימן רע לו. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר סיחה סימן רע לו. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות רע לו. מתוך צחוק יפה לו. מתוך בכי רע לו. מת בע"ש סימן יפה לו. במוצאי שבת רע לו. בערב יוה"כ סימן רע לו. במוצאי יוה"כ יפה לו:

ג) בשעת פטירתו של ריב"ז היה מגביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו עמוד גבוה נר העולם. פטיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמ' להם וכי פני מלך ב"ו אני הולך להקביל שאם כועס עלי אין כעסו אלא בעה"ז. ואם מיסרני אין יסורו אלא בעה"ז. ואם ממיתני אין מיתתו אלא בעה"ז. ולא עוד אלא לגונבו בדברים ולשחדו בממון. אלא שאני הולך להקביל פני ממ"ה ברוך הוא שאם כועס כעסו לעה"ב. ולא עוד שאין אני יכול לגונבו בדברים ולא לשחדו בממון. ולא עוד אלא שאני עומד בין שני דרכים בין גיהנם לג"ע. עליו הוא אומ' לפניו יכרע כל יורדי עפר וגו':

ר' יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם. עין רעה כיצד מלמד שכשם אדם רואה את ביתו כך יהא רואה בית חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו. כך יהא אשת חבירו. עין רעה כיצד שלא תהא עיני של אדם צרה במשנתו ואם צרה במשנתו נתקצרו ימיו ונפטר והלך לו. יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתו ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. כיון שמחלל שבתות דין היה כתו' אומ' מחלליה מות יומת. הורג נפשות אומ' הכת' שופך דם האדם באדם וגו'. הלך לדבר עם זמה אמ' הכתוב מות יומת הנואף והנואפת.

ובזמן שאדם מחמם עצמו והולך לדבר עבירה היו כל איבריו נשמעין לו. הולך לדבר מצוה התחילו מתאננין לו כל איבריו לפי שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על רמ"ח איברים שיש בו ויצר טוב אינו דומה אלא למי שחבוש בבית האסורים שנ' כי מבית אסורים יצא למלוך זה יצר טוב. וי"א זה יוסף הצדיק וכשבאת עליו אתה רשעה היתה מענה אותה בדברים. אמרה לו אני אחבשך בבית האסורים. אמ' יוי מתיר אסורים. אמרה לו אני אנקר את עיניך אמ' לה ה' פקח עורים. אמרה לו אני אעשה אותך רשע. אמ' לה יוי אוהב צדיקים. אני אעשה אותך ארמי. אמ' לה יוי שומר את גרים. עד שאמ' לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו'. אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי ר' צדוק גדול הימנו כשנשבה לרומי נטלתו מטרונית אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה וכיון שראה נתן עיניו בכותל היה יושב ושונה כל הלילה כולו. לשחרית הלכה והקבילה פני גבירתה. אמרה לו שווה לי מות מישנתתיני לאיש הזה. שלחה וקראה לו. אמרה לו למה לא עשית עם האשה בדרך שבני אדם עושים. אמ' לה ממשפחה גדולה אני ומכהונה גדולה. אם אמרתי שמא אבוא עליה והרביתי ממזרים בעול' וכיון ששמעה דבריו ציותה עליו ופטרתו בכבוד גדול:

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים אי אתה בא לידי עברה. עקביא ביקש להרבות יראות באדם ונתן כנגד לב האדם מורא שלש עולמות. עולם של רחם בשר ודם. והזהיר ואמ' לאדם בני הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. [ואלו הן הדברים שחוחך שפלותך שפטן שמתך שחתה טמאת של רחם. אם שפלותך שפלות ירידת הקבר שפט עמידת יום הדין לך. אמ' דע מאין באת מטיפה סרוחה דכת' אשה כי תזריע. כך שנו חכמים האיש מזריע לובן והאשה מזריעה אודם ומתעברין זה בזה מכן ומיכן טפה סרוחה זה שחות של אדם. ולאן אתה הולך לעפר דכת' וישוב אל העפר] ר' זעירא בשעה שנגזר המות על אדם נתאנח האם על מיתת הבן. ובאותה שעה אמר הב"ה ארורה האדמה בעבורך [והארץ יראה ושקטה דכתי' משמים השמעת דין זה גזרת של מות.] והארץ יראה ושקטה על מה יראה ועל מה שקטה על מיתת אדם נתאנחה ויראה על תחיית המתים. וכך אמרו ז' עולמות יעברו באדם. ב' עולמות אדם הולך בילדותו מילדותו ועד בן כ' שנה. ג' עולמות אדם הולך בעדות בחורתו מבן כ' שנה ועד בן נ' שנה ועד ע' שנה שני עולמות אחרים בזקנות מבן עשרים. עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי זקנותו של עשרים שנה. מכאן ואילך והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו למעלה מן ע' ופ' שנה שנ' ימי שנותינו וגו'. עד אשר לא תחשך השמש. שמש זה לבו של אדם כשם שהשמש מאיר את כל העולם כך לב אדם מאיר את כל הגוף. [את כל

האדם] והאור והירח ב' כליות שנ' אור וירח מאירים את כל העולם בלילה. כך ב' כליות של אדם [יועצין ומיסרין את האדם בלילה דכתי' אברך את יוי וגו'. והככבים אלו בני מעים של אדם יועצין ומוסרין [את האדם בלילה] כך כשם שהככבים מבשלין את פירי אלנות [של התקשרי ממדינת כימה] כך מעים מבשלין אכילת בני אדם:

ושבו העבים אחר הגשם זה הסכת מימי רגלים. כיצד אדם בזקנותו בכל יום ובכל לילה יהיה צריך להסך מי רגלים. [ביום שיזועו שומרי הבית אלו ז' דברים שהן שומרי הגוף: ובשעת פטירתם של אדם מזדעזען:

והתעותו אנשי החיל. אלו ראש וידים ורגלים. כיצד יעשה אדם מעשה בחיל וכח. לא יעשה אלא ביד וברגל ובראש כל של אדם יראנו בראש ויד ורגל ובשעת פטירתו של אדם יתכשלו כולם מחיל] ובטלו הטחנות כי מיעטו. אלו שיניו של אדם שהן טוחנין אכילה. ובשעת זקנותו של אדם מתמעטין. וחשכו הרואות בארובות. אלו עינים האדם שהן ראין את העולם ובשעת זקנותו יתחשכו. וסוגרו דלתים בשוק. אלו ט' נקובות הפה ב' עינים ב' אזנים ב' דלתות של אף וב' תחתונות. ובשעת פטירתו של אדם יהו סגורים: בשפל קול הטחנה. המסיס ובית הכוסות שהן טוחנין אכילה במעי אדם. ויקום לקול הצפור. זו נשמה. וכשם שצפור פורח באויר למעלה. כך בשעת מיתתו של אדם יפרח נשמתו למעלה דכתי' מי יודע דרך רוח בני אדם:

וישחו כל בנות השיר. קרים כלם שבמעי אדם ובשעה שיצתה הנשמה כולן משתוחחין: ר' אמי ור' אסי. ר' אמי אומ'. גם מגבוה ייראו. אדם בזקנותו אינו יכול לעלות במקום גבוה וכל עצמותיו מתיראין [מחתחתים בדרך. אם ילך מעיר לעיר כמה חתותין יהיו לו וכמה פעמים ישב בדרך] וינץ השקד. שלא ישקד לילך ממקום למקום:

ויסתבל החגב. אדם בזקנותו יסתבל גופו על המשענת. ואם אין משענת בידו לא יכול לזוז ממקומו:

ותפר האביונה. זה תאוה של אדם שתופר מלבו:

למה כי הולך אדם אל בית עולמו. עולמו בלבד המעשים שנ' עצמותיו מלאו:

וסבבו בשוק. שסוררים בו:

ר' אסי אמר גם מגבוה ייראו בשעת מיתת בני אדם עצמו' מתיראין מן מלאך מות שהוא גבוה על בני אדם:

והתחתים בדרך. בשעת מיתתו חתתה גבורתו ויפלו עליו אימים דכת' לבי יחיל בקרבי וגו' זו מסלה מפני שהחי יתן אל לבו היום כאן ומחר בקבר:

וינאץ השקד, אדם בחייו יכול לעמוד מצל ולשב לחמה ומחמה לצל. אבל במיתתו ינאץ בו שקדותו. ויסתבל החגב. זה הגוף שיסתבל על המטה. ותפר האביונה. זה תאות הלב שיתרחק מן האדם בשעת פטירתו. למה כי ילך האדם אל בית עולמו. עולמו בלבד בלא קרביו. וסבבו בשוק הסובבים אלו רמה ותולעה דכת' אף כי אנוש רמה וגו' עד אשר לא ירתך חבל הכסף וגו' זה חוליות שבשדרה שהן דומין כחבל הכסף. בשע' פטיר' בן אדם יהיו כרתיקות:

ותרוץ גלת הזהב. זה גלה של צואר. ובפטי' בני אדם אתרוצץ:

ותשבר כד על המבוע. זה גופו של אדם שנתחלקה מן המבוע של ארץ. ובפטר' תשבר למבוע. ונרוץ אל הגלגל אל הבור. אדם נוצר מן האדמה וישוב אל האדמה. דכת' וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה זה שאמרו חכמי' ולפני מי אתה עתיד ליתן את דין וחשבון לפני ממ"ה ב"ה שאין לפניו לא עולה ולא שכחה וגו'. דכת' כי יוי אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו':

ר' חנינא בן תרדיון אומ' שנים שיושבין ואין ביניהן ד"ת מושבן מושב לצים. שכך הזהיר יהושע מפי הגבורה לא ימוש ספר התורה מפיך וגו'. מכן שצריך ישר' להגות בד"ת לילה ויום כדי שלא ימושו מפיהם. דכת' מה אהבתי תורתך. ואם יושבין ואינן עוסקין בד"ת מושבותם מושב לצים שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. מה כתי' אחריו כי אם בתורת יוי חפצו וגו'. פירשו חכמים. אשרי האיש זה ת"ח לא הלך בעצת רשעים שעוזבין תורת קוראין רשעים דכת' זלעפה אחזתני מרשעים וגו' [ולא עוד אלא שעוזבין תורתך מהללים את הרשעים] ומנין שהאכל צדיק מברך שנא' ואכלת ושבעת וברכת:

למה בירכו ג' ברכות להזכיר זכות האבות ואלו הן:

הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד היה מכניס עוברי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל שנ' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכתי' על הארץ על המזון שבירכתו יצחק בארץ ובמזון. הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים זה ירושלם שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלם לבני יעקב:

ר' אלעזר בן עזריה אומ' אם אין תורה אין דרך ארץ. ופירוש תורה ביין ובחלב דכת' הוי כל צמא לכו למים ואין מים אלא תורה:

ועוד אמרו חכמי' כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שנופו מרובה ושרשיו מועטין. אמ' רבא אילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין פתאום יפול ויהיו נודדים

יושבי בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשים טובים מרובין למה הוא דומה לאילן אגוז שענפיו מרובין ושרשיו מרובין ועומד במקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישבו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אגוז אלא בעלי תורה דכתי' אל גנת אגוז ירדתי וגו' אמר גינת אגוז מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידיהם:

פרק ח

ר' חנניא בן חכינאי אומ' הנעור בלילה ומפנה לבו לבטלה זו היא דרך ארץ. א"ר חנניא צריך אדם מבן י"ח שנה ליקח אשה כדי שלא יפנה לבו לבטלה. שכך הזהיר ירמיה ואמ' קחו נשים והולידו בנים. מהו נשים תמימות לא אילוניות ולא עקרות שאין מולידות בנים ואת בנותיכם תנו לאנשים. מה אנשים אנשים תמימים לא סריסים לא סריס חמה ולא סריס ממש ולא טומטום ולא אנדרוגינס ואל תמעטו:

מלמד שהיה אהרן ופגע בו באדם רע נתן לו שלום ולמחר כשהיה אתו האיש היה לילך לעבוד עבודה אמ' אוי לי היאך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמנע מלעבוד עבודה וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישב אצל אחד מהן. א"ל בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקרע את בגדיו וחונק את עצמו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבר'. בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אצל חבירו. אומ' לו בני ראה חבירך מה הוא עושה הוא מטרף על לבו וקורע בגדיו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חביר'. והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו. וכשפוגעין זה בזה מחבקין ומנשקין זה את זה, לכך נאמ' ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישר':

הקב"ה בחר באדם הראשון מכל הבריות ומאדם ומדורותיו בחר בנח וקרא איש צדיק תמים דכת' אלה תולדות נח וגו'. ומנח ומבניו בחר בשם דכתי' ברוך יוי אלהי שם. ואומ' וישכון באהלי שם. ומשם ומדורות אחריו בחר בעבר לכך נקרא אברהם על שמו דכתי' ויבא הפליט ויגד וגו'. ומאברהם ובניו בחר ביצחק דכתי' כי ביצחק יקרא לך זרע. ומיצחק ובניו בחר ביעקב וישראל דכתי' כי יעקב בחר לו יה וגו' לכך אמ' הכת' ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה:

חביבין ישר' שנ' בנים אתם למקום. ומנין שנקראו בנים למקום שנ' מפי הגבורה בני בכורי ישראל. דכתי' ואמרת אל פרעה וגו' לכך אמ' משה בנים אתם לה' אלהיכם:

אמר רבא חביבין ישר' שבשעת כעסו קרויין בנים. ואם בשעת כעסו קרויין בנים. ואף בשעת שאמ' הכתו' שיחת לו לא בניו וגו'. בנים לא אמון בם. בנים משחיתים. לכך שנו חכמים שנקראו בנים למקום. בגאולה הראשונה נקראו בני בכורי. ולא כל הבכור יהיו

חביבין ויקירין. יש בכור שהוא חביב ויקיר ויש בכור שאינו חביב ויקיר. אבל בגאולה האחרונה יהיו קרואין חביבין ויקירין דכתי' הבן יקיר לי אפרים:

חביבין ישר' שניתן להם כלי שבו נברא העולם. ומה הוא כלי זה זו תורה שבה נברא העולם מנין שכך אמרה תורה יוי קנני ראשית דרכו. ראשית דרכו שבריאת עולם קנני קדם מפעליו מאז. קדם מפעלות בראשית. מעולם נסכתי מראש שלא היה העולם. מקדמי ארץ שלא יוסד ארץ עד שלא עשה ארץ בהכינו שמים. כך אמ' חכמי' ט' מאות ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נבא קודם העולם. קודם בריית העולם התורה גנוזה בגנזי החכמה, דכתי' זכר לעולם בריתו:

ר"ץ ל"ג ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נברא קודם העולם. כ"ב דורות מאדם עד משה הרי אלף דור ובה נברא העולם מנין דכתי' יוי בחכמה יסד ארץ וגו'. יצפון לישרים תושיה. לכך שנו חכמי' חביבין ישר' שנאמ' להם כל שבו נברא העולם:

הכל צפוי והרשות נתונה כך אמרו חכמים משעה שחטא אדם צפוי לבו היה מאור החכמה ועכשיו בניו אינם יודעי' מה למחר דכתי' אל תתהלל ביום מחר וגו'. ועוד בחכמת חכמים אל תצור צורת מחר כי לא תדע מה ילד יום. ומנין שנחסר וצפוי אור חכמה של אדם דכתי' ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. והרשות נתונה לרגל בני האדם ומה הוא הרשות זה רשת ומלכות וכח שטמון בארץ לאדם דכתי' טמון בארץ חללו:

ובטוב העולם נדון בטובו ובחסדו מכלכל את כל העולם כלו. ונותן לחם לכל בשר לצדיק ולרשע בעה"ז דכתי' נותן לחם לכל בשר. אכל על פי מעשה. אכל בעה"ב הכל אוכל לפי מעשה צדיק על פי מעשיו. דכתי' אוי לרשע רע וגו'. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו:

הוא היה אומ' הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה:

א"ר ישמעאל הכל נתון בערבון כל בני אדם מסובין לערב, ומי הוא ערב של אדם. מות. דכתי' מי גבר יחיה וגו'. משעה שחטא אדם מות ערב לאדם ויכבשהו וימסרהו לשאול ואין מי שימלט נפשו מיד שאול דכתי' אין אדם שליט ברוחו:

ומצודה פרוסה על כל החיים של מצודה של מות. המות שהוא פרוסה לאדם שפתאום ילכד בה דכתי' כי גם לא ידע האדם את עתו והחנות פתוחה בסנגנזין פנקסין וספרין שנכתבו בהן מעשה בני האדם. בין לטובה בין לרעה בין לזכות בין לחובה. ומנין שנכתבו מעשי בני האדם שכך אמ' הכת' בנהר דינור נגד ונפק וספרין פתיחין אלו מעשים לרעה ולחובה. לטובה ולזכות מנין אז נדברו. והפנקס כותב זה קטגור של אדם הרשע

שכתב שני פינקסו רשת רשעתים בכל יום ויום בשעת מיתתו חותם בידו דכתי' ביד כל אדם יחתום וגו' בכל מקום ומקום שהרשעים עושים בו עבירה בסתר אבני המקום ועצי הקורה צועקים להעיד בהם דכתי' כי אבן מקיר תצעק וגו'. זה הוא שאמרו חכמים והחנוני אביך ופינקס כותב והגבאין מחזירין תדיר:

והוי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך ואמ' לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך לשנות לו שנה לו ואם לאו פוטר הוא מיד אל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא על הארץ. וכל דבר ודבר שיוצא מפיו קבלוהו עליך באימה ביראה ברתת ובזיע והוי שותה בצמאה את דבריהם:

מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן מ' שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר. אמ' מי חקק את האבן הזו אמרו חבל שתדור עליה כל היום. אמרו לו אי אתה קורא אבנים שחקו מים תשטוף ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת. מיד היה ר' עקיבא דן ק"ו בעצמו אמר דבר רך פוסק את הקשה. דברי תורה שהן קשין כברזל לא כל שכן שיחקקו את לבו של אדם מיד הלך ללמוד תורה. הלך הוא ובנו והלך וישב אצל מלמד תינוקות. א"ל רבי למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ואותו אחז בראש הלוח. כתב לו אל"ף בי"ת ולמדה. אל"ף תאו ולמדה. תורת כהנים היה למד והולך עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה הלך וישב לו לפני ר' אליעזר ור' יהושע אמ' להם רבאתי פתחו לי טעם משנה כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה הלך וישב בינו לבין עצמו ואמ' אל"ף זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר חזר ושאל והחזירן בדברים.

ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה עקיבא דומה לסותת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב לו הדו היה מנתז ממנו צרורות דקות באו בני אדם וראו אתם ואמרו לו מה הוא זה אמ' להם הריני עוקר ומטילו לתוך הירדן. עוף שהוא עוקר את כל ההר ומטילו לתוך הירדן. אמרו לו אי זה מקומך אלא מקום זה כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. א"ל ר' טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור. דברים שהן סתורין מבני אדם הוציאן ר' עקיבא לאורה. בכל יום ויום היה מביא חבילה של קוצים חציה מוכר ומפרנס בה וחציה משתמש לאורה. עמדו עליו שדיניו אמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן אלא מכור אותה לנו וטול וזמן בדמיה ושנה לאור הנר. אמ' להן הרבה סיפוקין שאני מסתפק הימנה. אחד שאני שונה בה. ואחת שאני מתחמם כנגדן. ואחד שאיני יכול לישן עתיד ר' עקיבא לחייב כל עניי ישראל בדין אומרי' להן מפני מה לא למדתם תורה. אם אומרי' מפני שעניים היינו. אומ'

להם והלא ר' עקיבא עני ומדולדל היה. אם אומ' מפני שהיו להם בנים ובנות ולא זיכתו אלא רחל אשת.

אמרו בן מ' שנה היה ורועה של בן כלבא שבוע היה. ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מורה הוראה בישר'. ותיקרא תורה על שמו הלכה ונתקדשה לו בצניעה. כיון שגדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה מפני מה אי את מתקדשת. עמד אביה אימן כל גדולי הדור. אמ' לה התנשאי לכל מי שתרצה. אמרה לו מתקדשת אני לעקיבא רועך כיון שאמרה כך הוציאה מביתו והורידה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משגרת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע והיה חגר אחד בשכוניתה שהיה מבזה ומביישה בדברים. אמ' ראו שוטה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד. לאחר כמה שנים בא ר' עקיבא עד שהוא למד כל התורה כולה ובאין לפניו כ"ד אלפים זוגים תלמידים ובא בראשם כגבריאל בראש קדושים כיון שראה אותו חיגר באותו כבוד אמ' תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא אמרה לו שוטה מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בעניה בת עשירים שהיא נשכרת לחברותיה ומשגרת לו לבית רבו כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמרטוטין אמרו לה חברותיה שאלי לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש בהמתו נפלה על רגליו והיתה מנשקתו והיו תלמידין מטפחין לה בנזיפה אמ' להן הניחו לה שהתורה שלי ושלכם שלה היא. נכנס ר' עקיבא לבני ברק והיה מלמד תורה ברבים מתוך הדחק שמע בן כלבא שבוע שנכנס אדם גדול לבני ברק אמ' אלך לפניו ואתיר את נדרי. הלך ועמד לפניו ואמר ר' בת היתה לי ונשאת לרועה אחד שאינו מכיר בדברי תורה כלום. והוצאתיה מתוך ביתי והדרתיה הנאה מנכסאי, ועכשיו צר לי עליה ורצוני שתתיר את נדרי. א"ל אילו הייתה יודע שהוא למד פרק אחד כלום הדרתה מנכסיך. א"ל ר' אילו למד ברכה אחת לא הידריתיה. א"ל אני הוא עקיבא חתנך נתן לו סימן מיוחד עמד ונפל על פניו וחבקו ונשקו. ואמ' אשריך בתי שאהבת צדיק כזה ונחלת העה"ז והעה"ב וקרא עליה המקרא הזה שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. מיד נתן לו לר' עקיבא כל נכסיו:

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומ' הוי תלמידיו של אהרן אהוב שלום ורודף שלום. אהוב את הבריות ומקרבן לתורה. מלמד שהיה אהרן מהלך בדרך ופגע בו באדם רע או באדם רשע נותן לו שלום ולאחר כשהיה אותו האיש לילך לעבוד עבודה אמ' הוי לי האיך

אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמנע מלעבוד עבודה. וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה בזה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהן אומ' לו בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקורע את בגדיו וחונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אל חבירו. אומ' לו בני רואה חבירך מהו עושה היה מטריף על לבו וקורע בגדיו וחונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו וכשפוגעין זה בזה גופפין ונושקין זה את זה לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד"א מפני מה בכו את אהרן כל בית ישר' ומשה לא בכו אלא בני ישראל. מפני שדן דין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמ' לאיש סרחן ולאשה סרחנית. כמה אלפים היו בישר' שנקראו אהרן אהרן שהוא אומ' אילמלא אהרן לא בא זה לעולם. וי"א מי שהוא רואה את משה שהוא עומד ובוכה והוא לא יבכה. מי שהוא רואה את אלעזר ואת איתמר שני גדולים שהן עומדין ובוכין והוא לא יבכה. באותה ביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן מפני מה מפני שראה את מטתו מוצעה בכבוד גדול ומלאכי שרת סובבין אותה. וכי בינו לבין אדם שאל והלא שאל בינו לבין עצמו ושמע המקום לחישתו שנ' ומות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמיך גם אתה כאשר מת אהרן אחיך בהור ההר ויאסף אל עמיו. הא למדת שביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן ושמע המקום לחישתו:

פרק ט

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך. ולמד את בני ביתך ענוה. אל תרבה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרווחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמ' כדי שלא יהיו עניים מצטערין עד שיקיפו את כל הבית כלו. אלא הבא מן הצפון יכנס בדרכו לצפון הבא מן הדרום יכנס בדרכו לדרום למערב כזאת לפיכך עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו ויהיו עניים בני ביתך. לא בני ביתך ממש. אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתך כשם שהיו אוכלין ושותין ומסיחין בתוך ביתו של איוב וכשפוגעין זה בזה אומ' אחד לחבירו מאין אתה בא. מביתו של איוב. ולאן אתה הולך אל ביתו של איוב. כך וכך האכילנו איוב וכך וכך השקיני איוב. כך וכך נתן לי איוב. וכשבאת עליו פורענות גדולה אמ' לפניו רבש"ע ברוך שמך לא הייתי מאכיל רעיבים ומשקה צמאים. שנ' אם אכלתי פתי לבדי ולא אכל יתום ממנו. לא הייתי מלביש ערומים

שנ' ומגזת כבשי אתחמם. א"ל הקב"ה עד כאן לא הגעת לאברהם. אתה יושב ושותק בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצליך את שדרכו לאכול חטים האכלתו חטים. את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר. את שדרכו לשתות יין השקיתו יין אבל אברהם לא עשה כן אלא מתכון ויצא לדרך עד שמוצא את האורחים ומכניסן לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול חטים מאכילו חטים. ואת שאין דרכו לאכל בשר מאכילו בשר. ואת שאין דרכו לשתות יין משקהו יין. ולא עוד אלא בנה בלטורין על הדרכים והניח בן מאכל ומשתה כל הבא נכנס ואכל ושתה וברך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה כל הבא ושא' למצוי בתוך ביתו של אברהם שנ' ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם:

מה היה תחילתו של איוב מלמד שהעיד עליו הקב"ה בעצמו איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, מלמד שבנה פלטורין על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומברך לשם שמים נסתכל בו סטן ונתקנא בו. הלך סטן ואמ' לפני הקב"ה רבש"ע שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד ואתה העדתה עליו ג' פעמים איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה סטן סטן מלך אצל איוב עבדי כי אין כמוהו בכל הארץ. אמר לפניו רבש"ע תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל אקב"ה הנה כל אשר לו בידך. הלך סטן בדמות איוב ושבה צאנו ובקרו וגמלו והכה הרועים והבקרים בא הפליט להגיד לו. אמ' לאיוב הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן. הבכור רבץ על הגג והפילו עליהם. בא כפליט להגיד לו. אמ' לאיוב בניך ובנותיך אוכלין ושותין יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה וגו' פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך. חזר סטן ועמד לפני הקב"ה אמ' לפניו רבש"ע שטיתי בכל העולם כלו ולא מצאתי אדם אהוב לפניך אלא איוב בלבד. א"ל הקב"ה ונתתה עיניך באיוב עבדי. אמ' לפניו רבש"ע עור בעד עור מעתה תן לי רשות עליו. א"ל הקב"ה הנה בידך רק את נפשו שמור. אמ' לפניו רבש"ע משל למה"ד למלך ב"ו שאמר לעבדו צא ושבור את החבית ושמור יינה היאך יכול אני לשמור את נפשו. א"ל הקב"ה הכבר אמרתי לך נפשו שמור. מיד ירד סטן בשמחה גדולה והכה אותו בשחין רע לקח לו חרש להתגורר בו. אמרה לו אשתו עודך מחזיק בתומתך, נזף בה ואמ' לה כדבר אחת הנבלות תדברי. כיון שסרח הבית עליו והלך וישב באשפה עד שסרח בשרו עליו. והיה יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בבשרו עד שעשת תולעים עם חברתה מריבה מה עשה איוב נטל אחת והניחה על חור שלה. ואחת הניחה על

חור שלה. אמ' להן בשר שלי הוא ואתם עושים עליו מריבה. מיד כעס עליו לבו. ואמ' לפני הקב"ה רבש"ע לא יש בינינו מוכיח ישית ידו על שנינו יסר מעלי שבטי ואמתו אל תבעתני היה מודה ומשבח לפני הב"ה על כל מדותיו ועליו הוא אומר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ. א"ל הקב"ה לסטן. סטן סטן. לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו מיד גער בו הב"ה גערה גדולה שנ' ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן. נזף בו והשליכו מן השמים שנ' אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו. זה סטן שהפילו הקב"ה מן השמים. באותה שעה כנס הב"ה כל מלאכי השרת ואמ' להם ראיתם כמה נגעים וכמה מכות הבאתי על איוב ולא חטא אפי' בפיו ולא הסיר את לבו ממני עמדו ובקש רחמים כדי שיתרפא ממכתו מיד עמדו וקשרו תפלה לפני הב"ה בעד איוב מיד חמל עליו הקב"ה ורפא אותו ממכתו לאחר י"ב חדש ונתן לו רפואה שכך אמרו חכמי' מכת מצרים י"ב חדש מכת איוב י"ב חדש. רשעים בגיהנם י"ב חדש שנ' והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו' והוסיף לו הב"ה ברכה כפלים שנ' וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו ויהי לו י"ג אלף צאן וששת אלפים גמלים ואלף צמד בקר ואלף אתונות ויהי לו שבעה בנים ושלוש בנות ויקרא שם האחת ימימה. ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך:

ולמד את בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענותן בני ביתו ענותנין. הלך למדינת הים אמ' מודה אני לך ה' אלהי שאשתי ובני אין עושין מריבה עם אחרים לבו אינו מתפחד עליו. ודעתו מתישבת עליו עד שעה שהוא חוזר. ובזמן שאדם ענותן ובני ביתו קפדנין הלך למדינת הים. אמ' לפניו רבש"ע יהי רצון מלפניך שאשתי ובני אל יעשו מריבה עם אחרים וגו':

אל תרבה שיחה עם האשה ואינו צריך לומ' עם האשה אחרת אלא אפילו עם אשתו שלו. מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו וביטל מדברי תורה ולבסוף יורש גיהנם:

ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד נכנס אדם לביהמ"ד ולא נהגו בו כבוד או שאירע עם חבירו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו מפני שהוא מבזה את עצמו ומבזה את אשתו ומבזה את חבירו. הא כיצד אשתו שהיא נוהגת בו כבוד עומדת לפניו ומשמשתו. וכיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת מלפניו ומשחקת עליו. וכיון ששמע חבירו. אוי לי שכל הדברים שביני לבינו הלך והשיחן לאשתו ונמצא אדם ההוא מבזה עצמו ומבזה אשתו:

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומ' על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. על התורה כיצד הרי הוא אומ' כי (חפץ) [חסד] חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות מכן לאהבה שהיא חביבה מזבחים מפני שכל העולם כלה כליל לאשים שנ' והקטיר הכהן את הכל המזבחה וגו'. על העבודה כיצד אמרו כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת עולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנ' לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו' ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן שנ' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו':

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומ' כי (חפץ) [חסד] חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות העולם לא נברא מתחילתו אלא בגמילות חסדים שנ' כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם:

אמרו פעם אחת היה ריב"ז מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריו וראה בית המקדש שהוא חרב. אמ' אוי לנו על ביהמ"ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ' לו בני אל ירע לך שהרי יש לנו כפרה אחרת שהיא כמותו ואי זה, זה גמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות וכשבא אספינוס להחריב את ירושלם היו ישר' שרויין נגד חומותיה של ירושלם. אמ' להן שוטין ורקין מפני מה אתם מחרבים את העיר הזאת ואתם שורפין את הבית הזה באש. וכי מה אני מבקש מכם. הרי אין אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחד. מיכן ואילך אמרו לו כשם שיצאנו על הראשונים שלפניך והרגנום. כך נצא עליך ונהרגך. קטולין של אספינוס שרויין נגד חומותיה של ירושלם וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין באגרות ומורין בראש החצים שריב"ז מואהבי קיצר. וכיון שאמר ריב"ז ב' וג' פעמים ולא קבלו הימנו שלח וקרא לתלמידיו. ר' אליעזר ור' יהושע אמר להם בניי עמדו והוציאוני מיכן. עשו לו ארון וישב בתוכו. ר' אליעזר אחז בראשו. ור' יהושע אחז ברגליו והיו מוליכין אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו שערי ירוש'. כיון שהגיעו אצל שערי ירוש' עמדו השוערים ואמרו להן מהו זה. אמרו להם מת. אמרו להם וכי אי אתם יודעים שאין מלינין את המת בירוש' כל עקר. אמרו להם אי מת הו הוציאוהו. היו מוליכין אות עם שקיעת החמה עד שהגיעוהו והוציאוהו אצל אספינוס. כיון שהגיעו אצל אספינוס פתחו ארון ועומד לפניו. אמ' לו אתה יוחנן בן זכאי. א"ל הין. אמ' שאל מה אתן לך. א"ל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה תפלין. ואעשה בה כל מצות. א"ל לך כל דבר שאתה רוצה לעשות עשה. א"ל הכי אתה עומד במלכות

שכך מסרו לנו הראשונים שאין הבית הזה נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך שנ' ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול. אמרו הינו ב' ג' ימים עד שבאת לו אגרת מרומי שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכות. הביא לו קשת של זורין ותופפה נגד חומות ירוש' וכל דבר ודבר היו מכין בה על גב החומה עד שפרצו בה פרצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנו לתוך קשת של זורין. הביאו לו ראש החזיר ונתנו לתוך הקשת של זורין והשליכו על גבי החומה שעל גבי המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם. והיה ריב"ז יושב ומצפה שנ' ויבא והנה עלי יושב וגו'. וכיון ששמע ריב"ז שחרבה קרע בגדיו הוא ותלמידיו. והיו בוכין וצועקין וסופדין ואומרין פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך. מהו פתח לבנון דלתיך מלמד שכל מ' שנה היו נועלין דלתות ההיכל ערבית ומשכימין ומוציאין אותן כשהן פתוחות מאיליהן. א"ל ריב"ז היכל היכל את תבהל עצמך כבר נגזר עליך שתמסר ביד אומות העולם:

ד"א פתח לבנון דלתיך. זה בית המקדש. ותאכל אש בארזיך אלו כהנים שהיו שם שהיו נוטלין מפתחותיהן וזורקין אותן כלפי מעלה ואומרי' לפניו רבש"ע אי לך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברי' נאמנים לפניך לעשות במלאכת המלך ולאכל משלחן המלך. אברהם ויצחק ויעקב ושנים עשר שבטים בוכים וצועקים וסופדים ואומרים הליל בראש כי נפל ארז אשר אבירים שודדו הילילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר. הליל ברוש כי נפל ארז זה ביהמ"ק. הלילו אלוני בשן זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית קדש הקדשים. קול יללת הרעים כי שגגה אדרתם זה דוד ושלמה בנו. קול שאגת כפירים כי שדד גאון הירדן זה אליהו ואלישע. באותה שעה אמר לו ריב"ז אספינוס המלך אל תזוח דעתך ארי קטילא קטלת. עמא קטילא קטלת. היכלא קליא קלת. אילמלא אין רצונו של הב"ה להחריב את ביתו ולגלות בניו אין כל בריה יכולה לעשות כך:

בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה בקול. במוראה פנים. ובדעת. בקול כיצד אילמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות מרובה בעולם. כיון שאדם יוצא מביתו אחר בא וכובש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה. קולו של זה אינו דומה לקולו של זה. וקולו של זה אינו דומה לקולו של זה:

במראה פנים כיצד שאילמלא לא שינה הב"ה פני בהמה חיה ועוף זה מזה שהאשה מכרת פני בהמה ובהמה מכרת פני בעלה. בדעת כיצד שאילמלא לא שינה הקב"ה דעת בני אדם זה מזה. דעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ודעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ונשמות חכמים גנוזין ולא נשמתו של משה לבדו אלא נשמות כל הצדיקים כולן

גנוזות תחת כסא הכבוד שנ' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו'. אף של רשעים כך. ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. משל למה"ד לאחד שנטל את האבן ונתנה לתוך כף הקלע. אע"פ שהופכה ממקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעי' זוממות והולכות ושוטטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו:

ר' דוסא בן הרכינס אומר שנת שחרית ויין צהרים ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. שנת שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש ונמצא בטל מדברי תורה שנ' הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו:

ב) ויין צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים כדי שנמצא בטל מד"ת שנ' אי לך ארץ שמלך נער ושריך וגו' אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושריך בעת יאכלו. אי זה היא עת הוי אומ' לעתיד לבוא שנ' אני ה' בעתה אחישנה. ואומ' כעת יאמר ליעקב ולישר' וגו'. כך אמ' הקב"ה לבלעם הרשע כעת ולא בעת. בעת שאתה עתיד עומד זה. ולא בעת שאני עתיד לעשות גאולה לישר' לעתיד לבוא:

ג) שיחת ילדים כיצד. מלמד שלא יתכוין להיות אדם יושב ושותה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו כדי שנמצא בטל מד"ת שנ' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו וגו':

ד) ישיבת כנסיות של עמי הארץ. כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות עם יושבי קרנות בשוק שכל זמן שאדם עושה כן בטל מדברי תורה שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין מים קימעא ועומדין בצדו נמוך והלך לו:

ר' יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם:

עין רעה כיצד מלמד שכשאדם רואה את ביתו כך יהי אדם רואה את ביתו של חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו ועל בניו כך יהי אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ועל בניו של חבירו:

עין רעה כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו. ומעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו נתקצרו ימיו נפטר והלך לו:

יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו. התחיל מחלל שבתות ואינו ממחה בידו הורג נפשות ואינו ממחה בידו. ילך לדבר

עבירה ולא ימחא בידו לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. שמחלל שבתות אומ' לו רקה הכת' אומ' מחלליה מות יומת:
הורג נפשות אומ' לו רקה הכת' אומ' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הלך לדבר זמה אומ' לו רקה הכת' אומ' מות יומת הנואף והנואפת:
יהי רצון מלפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. אמן נ"ס:

הוספה ד

אבות דרבי נתן הוספה ד

כוללת דברי הרשב"ץ דוראן בחבורו מגן אבות על מס' אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג החסרים בספרי הדפוס. ונעתקו עבורי הלקוטים האלה מכ"י אחד מפירוש זה הנמצא באוצר הספרים בפאריז (מספר 739/2 בהרשימה) בהשתדלות מהר"א לאב, וקבעתים כאן מפני שנזכרו בהם האדר"נ איזה פעמים ויועילו ג"כ להשלים על פיהם הספרים.

ואל תרבה שיחה. להזהיר שלא יביאוהו הנכנסין בביתו להתבטל מד"ת שזו מצוה הבאה בעבירה היא שאם ירבה עניים בתוך ביתו יצטרך להזהיר עליהם לאשתו תמיד ויבא להרבות שיחה עמה ומתוך אותה שיחה יבא לידי שיחה בטלה ויתבטל מד"ת ויהיה עבירה גוררת עבירה שיבא לידי גילוי עריות ויירש גיהנם כמו שיפרשו ואפי' באשתו אסור להרבות שיחה עמה כמ"ש בא' מחגיגה אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן את הדין עליה שנאמר ומגיד לאדם מה שיחו אלא א"כ לצורך פיוס לדבר מצוה. כמ"ש שם ובסוף ברכות . . . באשתו אמרו. במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו טהורה מפני שנתבטל מד"ת וכן פי' הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכתבו שזהו ממדת פרישות כמ"ש בפ' מרובה שתקנו טבילת בעלי קריין שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולין וכמ"ש בפ' מי שמתו. ק"ו באשת חבירו לפי דברי אבות דר' נתן הק"ו הוא שאם באשתו נדה אסור שאם היום טמאה למחר טהורה ואין היצר מתאוה אליה ודומה למי שיש לו פת בסלו כמ"ש בא' ואחרון מיומא ובפ' החולץ ובפ' אע"פ ובפ' שני שעירין כ"ש באשת חבירו שהיצר מתגבר בו עליה כענין שנאמר מים גנובים ימתקו וגו' כמ"ש בסוף נדרים. ולפי פירושינו הוא יותר פשוט הק"ו שאם באשתו טהורה אסור להרבות שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי ממש אסור אלא אפי' חיבה יתירה אסור וכמ"ש ברוריה לר' יוסי הגלילי בשא"ל מהיכן נלך ללוד א"ל גלילי שוטה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הי"ל לומר מהיכן ללוד כמו שהוא מוזכר במס'

ערובין פ' כיצד מערבין ואמר בנדרים בס"פ ואלו מותרים אל תרבה שיחה עם האשה שסופך באתה לידי ניאוף. וז"ש אח"ז אמרו חכמים וכו' אמרו סוף דבר התנא הם ויש גורסים מכאן אמרו חכמים שהחכמים האחרונים למדו מדברי זה החכם כן שכל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו שמספר לה כך אירע לי עם פלוני בבית הכנסת או בבית המדרש או בשוק והיא מחרחרת ריב ביניהם כמו שאירע לקרח שספר לאשתו שמשה הלביש בגדי כהונה לאהרן וצוה להעביר תער על כל בשרו של קרח ולהניף אותו והיא אמרה לו כל הגדולה לאחיו ואתם משרתים אותו והתחיל לערער על הכהונה וגרם רעה לעצמו שנשרף ונבלע ועליה נאמר ואולת בידיה תהרסנו כמ"ש בפ' חלק ובילמדנו ובמדרש משלי. ובבריתא מפ' שהרעה שגורם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה איך ביישוהו חבירו אף היא מבזה אותו. ובוטל מד"ת שמשחק עמה ומתעסק בדברים בטלים ומתוך כך יירש גהינם ששחוק וקלות ראש מרגילין אותו לערוה שמתוך שהוא שטוף בהתר יבא לידי אסור שכך דרכו של יצה"ר מסית האדם בהתר ואח"כ מכשילו באיסור וכ"א משלי קהלת שהיצה"ר אומר לאדם ראה חיים עם האשה אשר אהבת זו היא אשתו ואח"כ אומר לו והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך להכשילו בעריות ואם ישיב לו איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים איך אשא פני ביום הדין כשאתן דין וחשבון לפני הקב"ה יאמר לו דע כי לית דין ולית דיין עלם אחרן וזהו שהשנים היצה"ר ואמר כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה ועכ"א שסופו יורש גיהנם ירושת עולם וכ"א רז"ל בפ' חלק ובפ' החליל אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע כלו' משביעו מן ההתר רעב לאיסור ומתאוה לו מרעיבו מההתר שבע מהאיסור ואיני מתאוה לו והרבה הזהיר שע"ה על האשה בס' משלי שנאמר לשמרך מאשה זרה מנכריה אמרית החליקה להזהיר שלא ירבה שיחה עמה שמא תפתנו בשפת חלקות כי נופת תטופנה שפתיה וחלק משמן חכה ואחריתה דרכי מות ליירש גיהנם ועמקי שאול קרואיה כי היא מרה כלענה בסופה ואם היא מתוקה בתחילתה וכן בס' קהלת אמרה ומוצא אני מר ממות את האשה כי המות אינו שולט אלא על הגוף והאשה מאבדתו מחיי העה"ב ועכ"א אשר היא מצודים והימים לבה אסורים ידיה טוב לפני אלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה לטורדו מהעה"ב והעה"ז וקראו חוטא לשון שגגה כי שגגתו להרבות שיחה עמה ואינו בעיניו לאיסור גדול יביאנו לילכד בה וכ"א הפייט יונה פותה טועה במדבר רואה את הבר ואינה רואה את המכמר. ואזהרתיו יותר חזקות מאזהרות התנא. ובפ' הזהב אמר ההולך אחד עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו אזבל אשתו.

וחלילה שיהא אהרן יותר שלום ממשה אלא לפי שאהרן היה כ"ג ומכפר עונותיהם של ישראל נמסר לו לעשות כן כדי שלא יבאו לידי עבירה ויהיו צריכין לכפרה אבל מרע"ה היה מלך שנא' ויהי בישורון מלך ופירשוהו בילמדנו ובמד' הזית על משה וחייב להטיל אימה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך כמ"ש בפ"א מקדושי' ובסנה' פ' כ"ג והיה לו שיאמר יקוב הדין את ההר וכ"א בא' מסנה' כי משה היה אומר יקוב הדין את ההר ובזה היו נזהרין הבריות מלעבור על ד"ת נמצא אהרן מקרב הבריות לתורה מתוך אהבה ושלום ומשה מרחיקם מהעבירה מתוך אימה וכן פי' זה באבות דר' נתן וכן נראה ממ"ש בגמ' בא' מסנהד' ואזהרת הלל לכל אדם שאין לו ממשלה כמשה שיאחז צדיק דרך אהרן והלל הזקן היה נאה דורש ונאה מקיים שהיה מקרב את הבריות תחת כנפי השכינה ולא מקפיד לעולם על שום אדם כמ"ש בשבת פ' במה מדליקין בגרים שבאו לשמאי הא' א"ל גייריני על מנת שתלמדיני תורה שבכתב בלבד והשני א"ל גייריני על מנת שתלמדיני תורה על רגל א' והג' א"ל גייריני על מנת שאהיה כ"ג ללבוש ח' בגדים ושמאי דחה אותם בקפדנותו והלל בענותנותו קרבן עד שידעו שא"א ללמוד תורה שבכתב בלא תורה שבע"פ וצריכה פי' ארוך וא"א ללמדה על רגל א' ושאסור לכל ישראל אפי' לדוד מלך ישראל ללבוש בגדי כהונה ואמ' אותם גרים קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה ואמ' בפרקי דרך ארץ לעולם לא יהיה אדם קפדן בתוך ביתו ומעשה בהלל שעשה סעודה לאדם א' ובא עני ועמד על פתחו אמר לאשתו בתי אשה אני צריך להכניס ואין לי פרנסה כלום יש לך פרנסה נטלה כל הסעודה ונתנה לו ואח"כ לשה עיסה אחרת ובשלה אלפס אחר ובאה והניחה לפניהם א"ל בתי מפני מה לא הבאת לנו לסעוד מיד שחה לו כל המעשה א"ל בתי אף אני לא דנתיך אלא לכף זכות שכל מה שעשית לא עשית אלא לשם שמים: **הוא היה אומר נגיד שמו אבד שמו ודלא מוסיף יסף ודלא יליף קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף.**

הפי' הלל היה בבלי ולשון בבלי הוא תרגום כספר דניאל ועזרא בלשון כשדים ואמרו אעפ"י שבימי אמוראים נשתנה ללשון פרסי כמ"ש בפ' מרובה ובסוף סוטה ובאותו לשון אמר הלל דברים אלו ושמאי בהיותו בבבל קודם עלותו לארץ ישראל היה רגיל לומר אותם וכ"א בברייתא ד' דברים אמר הלל בלשון בבל והם הנז' בזאת הבבא ובאבות דר' נתן שנויה בלשון אחרת ה' דברים אמר הלל בלשון הבבלים נגד שמא אבד שמיה ודלא מוסף ייסוף ודלא יליף קטלא חייב ודלא שמש חכמיא קטלא חייב ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטלין. נגד שמא ומ' כלומר מי שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה

מפלתו תבא מהרה ויאבד שמו. נגד לשון משיכה תרגום משכו נגירו וזה מפני שהרבנות מקברות את בעליה כמ"ש למעלה. וכן הרודף אחר השררה שררה בורחת ממנו מנ"ל מקרח ואבשלום ואדניהו וכן אם לומד תורה שלא לשמה כדי להתגדל ולהמשיך שמו יאבד שמו כי יבא לידי שפלות כמו שדרשו פ' כיצד מערבין ובנדרים פ' הנודר מן הירק ובמות הגיא. וכ"א בירושלמי דיבמות אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתנכל על שהתנשאת בד"ת וכבר כתבנו מדר' אחר על זה הפסוק והכל אמת שאם ישפיל אדם עצמו לפני חכמים עולה לגדולה ואם יתגאה בגדולתו נופל ממנה וכבר אמר שאם חוזר בו חוזר לגדולתו שנא' כל גיא ינשא. ודלא מוסיף יסוף מי שאינו מוסיף על למודו ואומר כבר למדתי הרבה מה לי לטרוח עוד ויסיף יהיה מובטח שישכח תלמודו שכבר למדו ויסיף מפיו ויש לפרשו לשון קללה כלו' יהי רצון שייסיף כי לא נברא האדם אלא ללמוד וכיון שזה שנה ופירש למה לו חיים. וכבר פי' בגמ' באחרון מתענית ובפ' יש נוחלין אמר רב יוסף תקברינה אימיה ואמר זה על מי שאין מוסיף כהלילות על הימים מט"ו באב ואילך שהתחילו הלילות להאריך. ודלא יליף קטלא חייב כל מי שלא למד כלל לא תספיק לו קללה כמי שלא הוסיף אלא חייב' הכל להורגו, וכמ"ש בפ' ואלו עוברין עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכפורים שכל מדותיה של תורה מכלל הן אתה שומע לאו וכתי' כי היא חייך ואורך ימיך לעוסק בה ומי שאינו עוסק בה לא יהיה ולא יאריך ימים וכתיב ושמתם את דברי אלה וכו' זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם מיתה כמ"ש ביומא פ' בא לו ובאבות דר' נתן פי' שאם לא למד לא ידע דיני טהרות ואוכל קדשים בטומאה וחייב מיתה ובמד' דרך ארץ שנו שר"ע נטפל במת מצוד, בד' מילין להביא לבית הקברות ולא ידע כי מת מצוה קנה מקומו וסכן בנפשו וא"ל כל פסיעה ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דמים. ואמר אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות עאכ"ו. ועז"א ושלא שימש ת"ח קטלא חייב וכן היא שנויה בירושלמי דנזירות ובאבל רבתי. ודישתמש בתגא חלף בפ' בן זומא היא מתפרשת משנה זו על מי שעשה מהתורה כלי למעשהו ואינו עוסק בה אלא להנאתו וכיון שהוא משתמש בכתרה כמו שנשתמש בשאר כליו והוא מבזה את התורה ראוי לי שיעבור ויחליף מן העולם. פי' תגא כתר כלשון ישמעאל ושם נאריך יותר ב"ה. ובגמ' מגילה פ' בני העיר פי' זה במי שמשתמש בת"ח דאמר ריש לקיש ודישתמש בתגא חלף זה המשתמש במי ששונה הלכות. וכן אמרו בנדרים מפני מה נענש אברהם אבינו מפני שעשה אנגריא בת"ח פי' שהצויאם שנאמר וירק את חניכיו. וכ"א באסא פ"א מסוטה לפי שת"ח הם כלי תשמישו של מלכו של עולם וכמו שאין רוכבין על סוסו של מלך

כמ"ש בסנהד' פ' כ"ג ואין משתמשין בשרביטו כן אסור להשתמש בת"ח ועל כן אמרו בפ' בני העיר לשתמש אינש (וכו' כמ"ש בנדפס):